

PETI DEO

POMORSKI I VAZDUŠNI RAT

GLAVA 17. Mahan: Jevangelista pomorske sile

MARGARITA TATL SPROUT

Njedna druga ličnost nije tako neposredno i duboko uticala na teorije pomorske moći i strategije kao Alfred Tejer Mahan (Alfred Thayer Mahan). On je ubrzao i vodio dugo nerešenu revoluciju u američkoj pomorskoj politici, pripremio teorijsku osnovu za odluku Britanije da ostane gospodareća pomorska sila i dao potstrek na nemačkom razvoju mornarice pod Viljemom II i admiralom Tirpicom. Njegova pisana dela su na ovaj ili onaj način uticala na karakter pomorske misli u Francuskoj, Italiji, Rusiji, Japanu i drugim manjim državama. Bio je istaknuti istoričar i, u isto vreme, propagator oživljavanja imperijalizma pred kraj XIX veka. On je neposrednim uticajem i pomoću političke moći svojih prijatelja, Teodora Ruzvelta i Henrika Kabota Lodža (Henry Cabot Lodge), igrao vodeću ulogu u ubedivanju Sjedinjenih Država da se u prvim godinama XX veka odluče za širi prekomorski program.

Mahanova epohalna knjiga *Uticaj pomorske sile na istoriju 1660—1783 godine*, objavljena 1890 godine, pojavila se u naročito povoljno vreme. Sledеća decenija je bila puna međunarodnih događaja od velikog značaja u pomorskoj istoriji, to su bili: odluka Nemačke da sagradi savremenu flotu, uzdizanje japanske mornarice, Špansko-američki rat i, kao posledica, izbijanje Sjedinjenih Država kao svetske sile. Pored toga, brodogradnja i mornarička tehniku prošle su kroz pozne faze industrijske revolucije: jedra su ustupila mesto pari, drvena brodska korita zamjenjena su gvozdenim koritima i oklopnim pločama, glatke topovske cevi ustupile su mesto olučenoj artiljeriji. Novo oružje se pomalo na horizontu, a specijalni tipovi ratnih brodova konstruisani su za specijalne pomorske zadatke.

Ali, pomorska misao zaostajala je za pomorskom tehnikom, a naročito u Sjedinjenim Državama.¹⁾ Zaista, američka pomorska doktrina 1880-ih godina pokazivala je malo napretka prema revolucionim i poslerevolucionim danima. Mi kao da se još nismo mogli

¹⁾ O detalnjem razmatranju američke pomorske politike vidi H. & M. Sprout, *The Rise of American Naval Power* (Princeton, 1942). O mornaričkoj tehnici vidi Bernard Brodie, *Sea Power in the Machine Age* (Princeton, 1941).

otresti dvojnih teorija o obalskoj obrani i trgovačkom ratu. Kada smo se, kao 1776 i 1812 godine, suočili sa znatno nadmoćnjim pomorskim snagama i mogli da prihvatimo akciju flote samo uz užasnu opasnost, bilo je i mudrosti i opreznosti u čisto defanzivnoj strategiji. Ali naši pomorski oficiri i državnici kao da su zaboravili da smo, kada su to prilike dozvoljavale — to jest kada smo protiv sebe imali slabiju pomorsku snagu — postigli prevlast na moru i ugušili neprijateljsku trgovinu. Pod Džefersonom smo ofanzivan rat preneli u Sredozemno More i blokirali luke berberskih gusara. U ratu sa Meksikom kontrolisali smo vode Golfa i time omogućili Američkoj armiji da se iskrca na obalu Meksika. Gospodarenje Unije na morima i rečnim komunikacijama Juga nesumnjivo je pretstavljalo krupan faktor u padu Konfederacije. Međutim, uprkos ovim značajnim iskustvima popularno shvatanje zadatka mornarice u doba Španskog rata bilo je da je mornarica namenjena odbrani američke obale.

Odbранa obala i trgovački rat — *guerre de course*, kako su poslednji zvali Francuzi — kao teorije pomorske moći ozbiljno su ometali razvitak američke pomorske strategije i pomorske tehnike. Ali konzervativizam nije mogao dugo da ostane na snazi u ovim stvarima, naročito kada je tokom 1880-ih godina nova mornarica bila u toku izgradnje i ljudi širom zemlje postali svesni da je mornarica važan instrument nacionalne politike. Napredak u tehniци bio je savsim prirodan u industriskoj zemlji kao što su Sjedinjene Države i Mahanova dela i učenja pružila su osnove za novu pomorsku strategiju.

I

Admiral Stefan B. Ljus (Stephen B. Luce), upravnik novoosnovane Vojno-pomorske visoke škole u Njuportu na Rod Ajlendu, pozvao je kapetana bojnog broda Mahana da bude predavač pomorske istorije i taktike, pružajući mu tako mesto sa koga će se podići do svetske slавe.²⁾ Mahan je svojom spremom i temperamentom bio dobro kvalifikovan za mesto u Vojno-pomorskoj visokoj školi koje je oduševljeno primio.

Alfred Tejer Mahan bio je sin Denisa Harta Mahana, profesora Vojne akademije Sjedinjenih Država, koji se jako interesovao za ratnu veštinsku i mnogo pisao o inžinjeriji. Mlađi Mahan je stoga odraстао ne samo u vojnoj sredini Vest Pointa, već i u izrazito naučnoj sferi svog sopstvenog doma. Stupio je u Kolumbijsku koledž u Nju Jorku, ali je, savsim protivno željama svog oca, prešao u Pomorsku akademiju u Anapolisu koju je završio u klasi od 1859 godine. Pošto je za vreme građanskog rata služio u mornarici Unije, poslat je 1867 godine na dvogodišnje krstarenje po aziskim vodama. Za vreme ovog putovanja otpočeo je sistematsko proučavanje istorije koje je postalo njegova doživotna navika. Sa Dalekog Istoka vratio se preko

²⁾ Capt. W. D. Puleston, *The Life and Work of Captain Alfred Thayer Mahan* (New Haven, 1939), glava XI.

Evrope koju je video ne samo kao turista već i kao proučavalac trgovine i pomorskih poslova. Počevši sa novembrom 1872 godine kapetan fregate Mahan služio je tri godine na Južnoatlantskom uporištu. Docnije je uložio odlučne napore da reorganizuje Bostonski pomorski arsenal, ali bez mnogo uspeha.³⁾

Mahanovo prvo objavljeno delo, rasprava o „Pomorskoj nastavi za oficire i mornare“, dobilo je 1878 godine treću nagradu na konkursu Pomorskog instituta Sjedinjenih Država. Od tog vremena naučni rad je bio njegovo stalno zanimanje i on je svoje slobodno vreme obično upotrebljavao za čitanje najbolje vojne književnosti onog vremena, uključujući strane stručne časopise. Nepjerov (Napier) *Poluostrvski rat* izazvao je njegovo interesovanje zbog svog naglašavanja „vojnih posledica uzroka i dejstva“, stvari na koju je i on unekoliko bio obratio pažnju u svojoj prvoj knjizi, *Zaliv i unutrašnje vode*, koja je objavljena 1883 godine.⁴⁾ Otprilike u ovo vreme Mahan je takođe ozbiljno razmišljaо о uticaju projektovanog kanala kroz zemljouz na međunarodni položaj Sjedinjenih Država. Zanimljivo je zabeležiti da je Mahan u svojim ranijim godinama bio izrasti antiimperialista. Bio je zahvalan što nije morao da iskrcava mornare radi zaštite američkih interesa za vreme Peruanske revolucije,⁵⁾ kad je, od 1883—1884 godine, bio komandant jedne šalupe kod zapadne obale Južne Amerike. Dok je bio stacioniran u Kalaou 1884 godine primio je poziv da predaje na Ratnoj visokoj školi i time mu se otvorio nov život.

Za vreme sledeće dve godine Mahan se marljivo pripremao za svoje nove dužnosti, naročito sticanjem istoriske podloge koju je smatrao bitnom za svoj rad. Počeo je sa Momsonovom *Istorijom Rima*. Momsonovo razmatranje Hanibalovih razloga za izbor kopnenog, a ne pomorskog puta za Italiju⁶⁾ navelo je Mahana da se zapita koji bi rezultat imao Hanibalov pohod da se bio odlučio za drugi izbor. Razmišljajući o ovom pitanju, zaključio je da je „vladanje morem bilo istoriski činilac koji nikad nije sistematski cenjen i objašnjen“.⁷⁾ Rezultat je bio da je Mahan nastavio da sistematski pružava pomorsku i vojnu istoriju XVII i XVIII veka koje pružaju obiman materijal za analizu činilaca koji utiču na uzdizanje i opadanje nacija. Ovo mu je takođe pružilo priliku za proučavanje „analognije između suvozemnog i pomorskog vođenja rata“ iz koje se

³⁾ O Mahanovom ranom životu i karijeri vidi *ibid.*, glava I—X.

⁴⁾ Vidi *ibid.*, str. 59—65.

⁵⁾ O njegovim ranijim pogledima vidi *ibid.*, glava XI i A. T. Mahan, „The Growth of our National Feeling“, u *World's Work*, III (februar 1902), str. 1763—1864.

⁶⁾ Hanibal se nalazio na čelu kartaginske vojske u Španiji kada je njegovo zauzimanje Sagunta izazvalo Drugi punski rat sa Rimom. On je 218 godine pre n. e. sa svojom vojskom od 90.000 ljudi pešadije, 12.000 konjanika kao i slonovima krenuo kroz Galiju, prešao krajem septembra Alpe i pojavio se u Severnoj Italiji, posle pet meseci od polaska iz Nove Kartagine u Španiji. — Prim. prev.

⁷⁾ O Mahanovom pripremanju i poreklu njegovih ideja vidi Puleston, *Mahan*, str. 66—73, 74—80, 93 i dalje. Citat se nalazi na str. 69.

nadao da će moći da izvede teoriju o pomorskoj taktici. Za svoja predavanja na Vojno-pomorskoj visokoj školi rešio je da ispita „opštu istoriju Evrope i Amerike, naročito s obzirom na dejstvo pomorske moći“.⁷⁾ Na ovaj način Mahan je spremio i napisao svoja tri dela: *The Influence of Sea Power upon History, 1660—1783*, [Uticaj pomorske moći na istoriju 1660—1783], koje se pojavilo 1890 godine; *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793—1812* (1892) [Uticaj pomorske moći na Francusku revoluciju i Carstvo, 1793—1812] i *Sea Power in its Relation to the War of 1812* (1905) [Pomorska moć u svome odnosu na rat 1812 godine]. Ova dela, razmotrena zajedno, pretstavljaju celinu u kojoj su nanizani uzastopni pomorski događaji na tankom „koncu opšte istorije“, sa čestim udaljavanjem na „pitanja pomorske politike, strategije i taktike“.⁸⁾ Ovim monumentalnim studijama Mahan je dodaо čitav niz članaka i knjiga o pomorskoj strategiji i međunarodnim poslovima.⁹⁾

Mahanova glavna dela i rasprave pretstavljaju istoriju napisanu sa naročitim obzirom na pomorsku moć. Stoga njegova razmatranja nacionalne politike, pomorske politike, pomorske strategije i taktike nisu izložena zasebno, već su utkana, kao slučajno, u hronološko pričanje. Sistematska ocena Mahanovog mesta u istoriji vojne misli zahteva da se razmrse mnoge posebne stvari i da se ponova srede na pravilan način. Tek iz takvog ponovnog ocenjivanja i sređivanja proizaći će veliki Mahanov doprinos modernoj strategiji: prvo, razvijanje filozofije pomorske moći koja je stekla priznanje i odobravanje i izvan profesionalnih pomorskih krugova i našla svoj put u državne savete širom celog sveta, drugo, formulisanje nove teorije pomorske strategije; najzad, kritičko proučavanje pomorske taktike.

Pomorska strategija i pomorska moć su, prema njegovom mišljenju, uslovljene izvesnim osnovnim prirodnim pojavama (kao što su ostrvski ili kopneni položaj jedne nacije) i nacionalnom politikom, dovedenom u vezu sa ratnom mornaricom, trgovackom mornaricom i prekomorskim bazama. Pomorska taktika, sa druge strane, bavi se operacijama posle početka stvarne borbe. Taktika, koja pretstavlja veština upotrebe oružja koje je čovek iskovao, menja se promenom samog oružja. Ali načela pomorske strategije, imajući šire temelje, „ostaju kao da su položena na steni“ i deluju u vreme mira isto kao i u vreme rata.¹⁰⁾

Ovo jasno razlikovanje između strategije i taktike bila je jedna od stvari koje su Mahana uzdigle iznad nivoa ranijih pisaca, koji su smatrali da su pomorske snage samo nešto malo više nego jedna grana vojnog uređenja, određene, uglavnom, da štite trgovacku plovidbu i pomažu da se odbije invazija. Proučavanja su ubedila Ma-

⁷⁾ *Ibid.*, str. 75. Vidi takođe A. T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History, 1660—1783* (1890), str. 111.

⁸⁾ *Ibid.*, str. VI.

⁹⁾ Vidi bibliografske beleške u dodatku. Potpuniji spisak svih rasprava, sa podnaslovima, vidi Puleston, *op. cit.*, str. 359—364.

¹⁰⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 8, 20, 23, 28, 88—89.

hana da će pomorska moć, shvaćena u širem smislu, pretstavljati za Sjedinjene Države, kao što je pretstavljala i za Veliku Britaniju, instrument politike koja će poslužiti da se poveća moć i ugled nacije.¹¹⁾

Glavna tema ova tri dela, koja se bave uticajem pomorske moći na istoriju, jeste, dakle, izvanredna važnost pomorske moći u stvaranju nacionalnih sloboda. Momsen, čije je delo prvo izazvalo Mahanovo interesovanje za vojnu istoriju, prikazao je da se ishod Punskih ratova mora pripisati „pomorskoj moći“. Ali Mahanovo interesovanje za pomorsku moć bilo je mnogo šire, kao što to pokazuje njegov izbor XVII i XVIII veka — doba merkantilnog imperijalizma u kome je pomorska moć bila nadmoćna — kao perioda za posebno proučavanje — neke vrste laboratorije pomorske strategije.¹²⁾

II

U svom ispitivanju elemenata pomorske moći Mahan je pošao od svoje osnovne prepostavke da je pomorska moć bitna za nacionalno uzdizanje, napredak i bezbednost, navodeći šest osnovnih činilaca koji utiču na njihov razvoj: geografski položaj, fizički oblik, protezanje teritorije, stanovništvo, nacionalni karakter i upravne ustanove.¹³⁾ Njegovi zaključci mogu se grubo izložiti na ovaj način.

Geografski položaj kao činilac u pomorskoj moći najbolje se može oceniti ako se ispita ostrvski položaj Velike Britanije u poređenju sa njenim glavnim suparnicima XVII i XVIII veka, Francuskom i Holandijom. Sigurnost matične zemlje oslobođila je britansku vladu potrebe ili iskušenja da drži i upotrebljava veliku vojsku koja iscrpljuje narodno bogatstvo. Britanska Ostrva nalazila su se dovoljno blizu evropskog kontinenta da bi bila na udarnoj daljini mogućih neprijatelja, a i dovoljno udaljena da bi bila relativno sigurna od invazije. Operišući sa svoje domaće strateški smeštene baze, britanska flota se mogla koncentrisati, pa da se jednovremeno i podjednako upotrebi bilo za odbranu ili za blokadu kontinentalnih luka. Francuska, naprotiv, morala je svoju mornaricu da deli između atlantskih i sredozemnih obala. Skoro jedinstven položaj Britanskih Ostrva omogućio je Britaniji da kontroliše pomorske komunikacije ka Severnoj Evropi ili iz nje. Zadobijanjem važnih ostrva i drugih strategiskih baza, kao Gibraltara, Britanija je bila u stanju da održava uveliko kontrolu na Sredozemnom Moru, koje je „u istoriji sveta, kako u trgovackom, tako i u vojnem pogledu, odigralo veću ulogu nego ma koja druga površina vode iste veličine“.¹⁴⁾

¹¹⁾ *Ibid.*, glava I, naročito str. 2 i str. 287—288.

¹²⁾ Vidi *ibid.*, str. III—VI i Puleston, *Mahan*, str. 70 i dalje. O merkantili-stičkom uticaju vidi H. & M. Sprout, *Toward a New Order of Sea Power* (rev. ed. 1943), str. 9 i dalje.

¹³⁾ *Influence of Sea Power upon History*, glava I.

¹⁴⁾ *Ibid.*, str. 33.

Fizički oblik nacionalnog područja određuje u velikoj meri raspoloženje naroda da traži i postigne pomorsku moć. Karakter obal-ske linije određuje pristupačnost moru; dobre luke sadrže u sebi potencijalnu snagu; karakter tla može da odbija ljude od mora ili ih tera ka njemu radi izdržavanja. Holanđane je tlo teralo na more, ali njihova skoro potpuna zavisnost od njega bila je izvor slabosti. Plodnost francuskog tla učinila je da se Francuzi nisu morali obraćati moru ako to nisu želeli. Ostrvske ili poluostrvske nacije Britanije, Španije i Italije moraju nužno da budu jake na moru ako njihove pretenzije na moć treba da budu efikasne. More je granica za svaku naciju sa obalskom linijom, i nacionalna moć biće uveliko određena načinom na koji nacija proširuje ovu granicu.

Protezanje teritorije može biti više slabost nego jačina, što zavisi od stepena u kome se samo kopno oslanja na stanovništvo, izvorna sredstva i ostale činioce moći. Ako su prostrane oblasti teritorije otsečene rekama i rečnim ušćima, mogu ove poslednje sačinjavati poseban izvor slabosti. Mahan navodi Jug za vreme Gradsanskog rata kao primer nacije sa suviše mnogo zemlje u srazmeri sa njenim stanovništvom i izvornim sredstvima, suviše mnogo obala i suviše mnogo unutrašnjih vodenih puteva u odnosu na njenu snagu.

Veličina i karakter stanovništva moraju se uzeti u obzir kod merenja pomorske moći. Nacija koja plovi morima kao Engleska mora imati ne samo dovoljan broj ljudi, već mora imati i veliki broj ljudi koji se neposredno ili posredno bave pomorskim poslovima. Mirnodopska trgovina jedne nacije pretstavlja pokazatelj njene „stajaće moći“ u pomorskom ratu. Među stanovništvom kao celinom mora postojati velika rezerva ljudi sa onim sposobnostima koje su bitne za održavanje brodova kako za vreme mira, tako i u doba rata. Engleska, naprimjer, bila je ne samo pomorska nacija, već i nacija koja je gradila brodove i trgovala, pa je, stoga, imala ljudska i tehnička sredstva koja su tako bitna za uspeh u pomorskom ratu. Međutim, postojeći „štit odbrambene moći“ mora se uvek održavati. „Ako je vreme... vrhovni činilac u ratu, potrebno je da se zemlje, čiji duh u suštini nije vojnički i čiji se narod, kao svi slobodni narodi, protivi da plaća za velika vojna uređenja, pobrinu da su bar dovoljno jake da dobiju potrebno vreme da bi pridobile duh i sposobnost svojih građana za nove napore koje rat zahteva. Ako je postojeća snaga na kopnu i moru dovoljno jaka da bi se izdržalo toliko, makar i uz gubitke, zemlja se može uzdati u svoju prirodna izvorna sredstva i jačinu koja dolazi do izražaja...“ Na ovaj je način Mahan naglašavao pouku, koju tako često treba predočavati demokratskim narodima, da potencijalna snaga i stvarna snaga nisu isto i da se moraju držati u racionalnoj ravnoteži.¹⁵⁾

Nacionalni karakter i sklonosti su bitan činilac za uspeh pomorskog naroda. Želja da se trguje i sposobnost da se proizvodi roba koja je podesna za trgovinu zajedno sačinjavaju „nacionalnu“ karakteristiku koja je veoma važna za razvoj pomorske moći. Ako po-

¹⁵⁾ Ibid., str. 48.

stoji ova karakteristika i dobre morske obale, nije verovatno da će opasnosti mora ili neka mrskost prema njemu uzdržati jedan narod da potraži bogatstvo na putevima okeanske trgovine". Ako je jedan narod sklon da se zanima trgovinom i voli ovaj posao, može da bude skoro siguran da će razviti značajnu mirnodopsku trgovinu koja je jedan od prvih uslova pomorske moći. Povezivanje velike prekomorske trgovine i velikog mornaričkog uređenja učinilo je Britaniju najjačom pomorskom silom sveta. Sa trgovinom je, naravno, tesno povezano osnivanje kolonija, koje, kada su čvrsto vezane za metropolu, predstavljaju tržišta i „rasadnik trgovine i plovidbe“. Stoga ne iznenađuje da je Britanija bila na prvom mestu kao sila koja je stvarala kolonije i na prvom mestu kao trgovačka pomorska sila.

Karakter vlade je od bitne važnosti za postizanje pomorske moći. „Najsajniji uspesi“ dolazili su kada je jedna vlada pametno i istrajno bodrila i usmeravala nacionalno interesovanje i sklonosti za more. Britanska politika je od vladavine Džemsa I bila rešena da brani i održava kolonijalnu, trgovinsku i pomorsku nadmoćnost i da usvoji sve mere koje su za to bile potrebne. Odanost ovoj posebnoj liniji politike, verovao je Mahan, bila je olakšana time što je vlada Britanije bila u rukama jedne klase zemljoposedičke aristokratije.¹⁶⁾ On je unekoliko izrazio sumnju u pogledu njenog trajanja pod demokratskijom vladom njegovog vremena, jer je verovao da demokratije nisu voljne da plaćaju cenu za neprekidnu pomorskiju silu i nemaju sposobnost predviđanja da bi obezbedile potrebnu vojnu gotovost. Francuzi su pod Kolberom pokušali da postanu velika pomorska sila, ali se ova politika nije dugo održala posle Kolberovog ministrovanja, a pored toga nije bila podržavana trgovinom i naprednim kolonijalnim carstvom.

Efikasnost, umna sposobnost i rešenost jedne vlade su odlučujući činioци u razvitku pomorske moći. Vlada kontroliše veličinu ratne mornarice, kvalitet pomorskog uređenja, sposobnost pomorske organizacije da se brzo proširi za slučaj rata, duh njenih ljudi i njihovu efikasnost u borbi. Zatim, strategiske doktrine jedne vlade mogu biti presudne u odnosu na stvarnu moć nacije na morima. Francuska vlada, naprimer, insistirala je godinama na tome da se njeni admirali drže na moru što je moguće duže, a da pri tome izbegavaju akciju koja bi mogla imati za posledicu gubitak brodova — strategija koja je sprečila francusku mornaricu da preduzme presudnu akciju i isključila mogućnost završnih pobeda nad britanskim flotom. (Kako ističe Kiralfi u 19 glavi, izgleda da su obziri iste vrste uticali i na japansku pomorskiju misao i da se u sadašnjem ratu mogu pokazati kao činilac od najveće važnosti.)

Analizirajući činioce koji utiču na pomorskiju moć, Mahan je došao do toga da na imperijalizam gleda kroz naočare koje su se unekoliko razlikovale od onih u njegovim ranijim danima. Tada je, kao što smo videli, bio antiimperijalista. Sada je počeo da shvata

¹⁶⁾ Novija istraživanja dovode u suminju Mahanova istoriska uopštavanja u pogledu uticaja zemljoposedičke aristokratije i više naglašavaju uticaj trgovачke klase koja se podizala.

vezu između kolonija i pomorske moći. Uspostavljajući kolonije, pomorska sila „stiče oslonac u tuđoj zemlji, tražeći novo tržište za ono što ima da prodaje, novo područje za svoju plovidbu, više zaposlenja za svoje ljude, više udobnosti i bogatstva za sebe“.

„Međutim, potrebe trgovine nisu obezbeđene sve dok bezbednost nije osigurana i na dalekom delu puta. Putovanja su duga i opasna, a mora često ugrožena od strane neprijatelja... Tako se javio zahtev za uporištima duž puta, kao što su Rt Dobre Nade, Sveta Jelena i Mauricius, i to ne prvenstveno za trgovinu, već za odbranu i rat; zahtev da se poseduju mesta kao Gibraltar, Malta, Luizburg na ulazu u zaliv Svetog Lorenca — mesta čija je vrednost, uglavnom, strategiska, mada to ne mora biti u potpunosti. Kolonije i kolonijalna mesta su ponekad trgovacka, ponekad vojna po svome karakteru,“ i nijednu teritorijalnu tekovinu ne bi trebalo ceniti, a da se nemaju na umu ovi osnovni činioci.¹⁷⁾ Vladina odluka da li i gde treba obezbediti pomorske baze imaće bitan uticaj na moć nacije na morima. Brodovi jedne nacije koji su, kao brodovi Sjedinjenih Država, bez potrebnih prekomorskih baza, liče na „kopnene ptice, nesposobne da lete daleko od svojih obala“.

Iz Mahanove analize činilaca koji uslovjavaju pomorsku moć jasno je da je nadmoćni položaj Britanije počivao ne samo na većoj materijalnoj jačini i izvrsnjim strategiskim doktrinama britanske mornarice, već i na kontroli „uskih mora“. Ova uska mora, koja igraju tako veliku ulogu u modernoj pomorskoj istoriji, mogu se definisati, grubo, kao delovi vode — slični Lamanšu, Gibraltarskom i Siciliskom Moreuzu, Dardanelima i Bosforu — koji se srazmerno lako mogu kontrolisati sa jedne obale. Britanija je uspela da zadobije bitan broj istaknutih mesta pomorske moći koja joj u kombinaciji sa njenom bojnom flotom, posle Trafalgara, zaista daju neospornu kontrolu Istočnog Atlantika i Sredozemnog Mora. I kako 1890 godine, kada je Mahan objavio svoju prvu knjigu o pomorskoj moći, nije bilo velikih pomorskih sila izvan Evrope, kontrola evropskih voda značila je kontrolu svih okeana sveta. Tek podizanjem vanevropskih sila ugrožena je britanska prevlast na morima širom sveta. Međutim, u toku celog XIX veka, britanska pomorska nadmoćnost bila je tolika da su glavni morski putevi sveta, stvarno, bili unutrašnje komunikacije Britanske Imperije.¹⁸⁾

III

Mahan je sumnjaо da će Britanija večito održati svoj položaj najveće pomorske sile sveta. Široka osnova ove moći, pisao je, „još

¹⁷⁾ *Ibid.*, str. 27—28.

¹⁸⁾ Vidi pregled u Sprout, *Toward a New Order of Sea Power*, str. 3—28. Uporedi, Mahan, *Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793—1812* (1892), I, str. 10, 15 i dalje i II, str. 106; „Considerations Governing the Disposition of Navies“ u *The National Review*, XXXIX, str. 5 i dalje, 61—72; *Naval Strategy* (1911), str. 177.

leži u velikoj trgovini, velikoj mehaničkoj industriji i rasprostranjenom kolonijalnom sistemu“. Ali, „da li će se demokratska vlada odlikovati predviđanjem, jakim osećanjem za nacionalni položaj i poverenje i imati volju da obezbedi napredak nacije trošeći novac u vreme mira, što je sve potrebno za ratne pripreme, još je otvoreno pitanje.“¹⁹⁾ Međutim, stvarne promene u pomorskoj ravnoteži moći, do kojih je došlo u toku XX veka, bile su rezultat razvoja nad kojim je Velika Britanija imala malo kontrole. To su bila uzdizanja novih pomorskih sila, ogromno povećanje kopnene moći nasuprot pomorskoj moći u Evropi i izvesni tehnički razvoji koji su učinili da je morska blokada postala manje smrtonosno oružje nego što je ranije bilo.²⁰⁾ Sumnjivo je da li je Mahan shvatio značaj ovih promena u celom svetu ili, da li bi iko mogao da ih oceni, sem u perspektivi docnijeg vremena.

Uzdizanje japanske pomorske moći potkopalo je strategisku nadmoćnost Engleske u Evropi isto tako kao i na Dalekom Istoku. Jedna od ironija istorije je u tome da su Englezi sami materijalno doprineli ovom rezultatu. Britanska brodogradilišta su 1880-ih i 1890-ih godina gradila za Japan ratne brodove jedan za drugim. Britanski pomorski oficiri bili su upućeni mikadovoj vlasti da bi držali predavanja iz pomorskih nauka i administracije. Može se, naravno, reći da bi neko drugi gradio ove brodove i pomagao u nastavi da je to Engleska odbila. Isto tako treba istaći da je Velikoj Britaniji bio potreban protivteg za ruski imperijalizam koji je u to vreme ugrožavao britanske interese u Aziji. Ali, ovakvo rezonovanje ne menja činjenicu da je savremena japanska flota u aziskim vodama izmenila strategisku situaciju na štetu Velike Britanije i da britanske eskadre koje čuvaju Lamanš, Severno More i Sredozemno More, više *ipso facto* (samim tim) ne gospodare morskim putevima za Daleki Istok.

U međuvremenu je došlo do paralelnog razvoja u zapadnoj hemisferi. Sjedinjene Države su pre Gradsanskog rata imale i ratnu mornaricu i pomorsku politiku. Ali, ni jedna ni druga nisu u većoj meri ni stalno uticale na glavne struje svetske politike. Engleska je, čak i u zapadnoj hemisferi, bila nadmoćna pomorska sila pre nego Sjedinjene Države. Američka mornarica je posle kratkog porasta, izazvanog Građanskim ratom, opet zapala u pomračenje. Od 1880 godine počela je obnova koja je 1890 godine dobila izvestan zamah. Mahanovo pisanje, u vezi drugih uticaja, ubrzalo je tempo i promenilo pravac američkog pomorskog razvoja. Do 1898 godine ratna mornarica Sjedinjenih Država od nekoliko krstarica za napade na trgovinu razvila se u flotu prvoklasnih bojnih brodova koja je brzo rasla. Kontrola uskih mora Evrope više nije obezbeđivala pomorsku nadmoćnost u Novom Svetu. Britanski Admiralitet je jedino progresivnim pojačavanjem svojih prekomorskih eskadri mogao da sačuva

¹⁹⁾ Mahan, *Influence of Sea Power upon History*, str. 67 i *Naval Strategy*, str. 110.

²⁰⁾ Opšti pregled vidi u Sprout, *Toward a New Order of Sea Power*, glava 2. Iz ovog dela sam pozajmila nekoliko rečenica za ovu glavu. (Margarita).

samo prividnost svog raniјeg prvenstva u američkim i dalekoistočnim vodama. Ali, ma koje bile želje i sklonosti britanskih pomorskih vlasti, razvoj događaja bliže domovini uskoro je praktično onemoćio ovakav tok.

Ubrzano građenje brodova u Evropi, naročito vrlo nagli porast nemačke ratne mornarice posle 1900 godine, ugrozilo je istorisku prevlast Engleske u evropskim vodama. I tako je britanska vlada, umesto da pojača svoje prekomorske eskadre, morala da ih postepeno smanjuje da bi održala sigurnu nadmoćnost u uskim morima i Istočnom Atlantiku.

Posledice svega ovoga, naravno, mnogo su jasnije kada se gleda unazad nego kada se gleda unapred. Britanska vlada je sa sve većim teškoćama ušpevala da održi toliku pomorsku nadmoćnost da bi obezbedila svoje posede na morskim prilazima Evropi. Pretpostavljalo se da Velika Britanija još može da otseče svoje kontinentalne neprijatelje od njihovih prekomorskih kolonija i od namirnica i sirovina zapadne hemisfere i Dalekog Istoka. Međutim, sposobnost da se održi takva blokada zavisila je ne samo od prevlasti Britanije u evropskim vodama, već i od držanja i politike prekoceanskih pomorskih sila, Japana i Sjedinjenih Država. Britanski državnici su pomoću trgovine, finansija, diplomatiјe i propagande još uvek mogli da vrše veliki i često odlučujući uticaj na svetske događaje. Ali, oni su u nepovrat izgubili poslednju potvrdu nadmoćnosti u zapadnoj hemisferi i na Dalekom Istoku. Gospodarenje Velike Britanije morima širom sveta nestalo je, a sa njime je nestao i istoriski točak ravnoteže prostranog i zamršenog, dobro razrađenog mehanizma te korisne svetske privredne zajednice, kao i tobože politički poredak koji je britanska pomorska sila hranila i podržavala u toku prethodnog stoljeća.

Verovatno je da je sam Mahan ubrzao sile koje su potkopale gospodarenje Engleske morima širom sveta. Njegovo tumačenje istorije koje povezuje pomorsku moć sa nacionalnom veličinom i imperijalizam sa pomorskom moći, potsticalo je ekspanzionističke težnje koje su se već javljale u Evropi, na Dalekom Istoku i u Americi. Njegovo jevandje o pomorskoj moći uticalo je na smer političkih i ekonomskih događaja koji su potsticali porast mornarica, a te mornarice su, sa svoje strane, gajile i podržavale nov imperijalizam koji je još više ubrzao tempo pomorske izgradnje. U srazmeri u kojoj je rasla moć drugih mornarica, opadao je stepen nadmoćnosti Engleske.

I ne samo što se strategiski položaj Engleske postepeno pogoršavao prema ostalim pomorskim silama, već je došlo do naučnih i mehaničkih razvoja koji su i dalje smanjivali političku i vojnu važnost pomorske moći. Jedan od tih razvoja bilo je fenomenalno poboljšanje železničkog i drumskog transportovanja na evropskom kontinentu. Drugi razvoj, koji je u potpunosti ocenjen tek posle uzdizanja nacističke Nemačke, bila je proizvodnja sintetičkih zamen za strategiske sirovine koje su se ranije iz prekomorja morale uvoziti u Evropu.

Britanski uticaj na svome vrhuncu mnogo je dugovao primitivnom stanju kopnenog transporta na kontinentu. Veoma veliki deo evropskog trgovinskog prometa kretao se vodom, rekama, i kanalima, obalskim vodama i prekoceanskim linijama. Roba koja je, naprimjer, iz Severozapadne Nemačke slata u Južnu Nemačku išla je normalno brodom iz severnih luka kroz Lamanš, Gibraltarski Moreuz, Dardanele i uzvodno Dunavom do odredišta. Izgradnja razrađenog i efikasnog sistema železničkog transportovanja, a docnije i automobilskih puteva, izmenila je do izvesne mere ovo stanje stvari i imala je strategiske i komercijalne posledice. Mahan je poznavao ovaj novi razvoj, ali je tvrdio da je „tranzit u velikim količinama i na velike daljine presudno lakši i zgodniji“ morem nego suvim, i da je to razlog što je gospodarenje morem tako važno. Morski putevi, insistirao je, još su „unutrašnje linije saobraćaja“ što pruža presudne vojne koristi.²¹⁾ U jednom članku, napisanom 1907 godine, Mahan je priznao da su sada na raspoloženju „mnogobrojne alternative umesto morskog transportovanja“. Ali, na argumente da se „više ne može govoriti o ranijoj efikasnosti“ morskog transportovanja, odgovorio je da transportovanje vodom „zbog očiglednih razloga jeftinoće i pogodnosti još uvek preovlađuje“. Ono može postati manje važno, ali „sve dok ne uspemo da eksploatišemo vazduh, voda ostaje i mora uvek ostati veliki medium transportovanja“.²²⁾

1907 godine, uprkos činjenici da je automobilsko transportovanje bilo još u povoju, već se moglo nazreti kako će se stvari razvijati. Mahan je u ovome, kao i u drugim tehničkim stvarima, ostao konzervativan. Naravno, on nikada nije sanjao o pokretljivosti koju su kopnene snage postigle u Drugom svetskom ratu. Ova nova pokretljivost kopnene moći ne samo što je oduzela pomorskoj moći njene „unutrašnje linije saobraćaja“, već je ugrozila i bezbednost kopnenih baza bez kojih pomorska moć ne može da opstane.

Još je teže bilo u prvim godinama veka predvideti strahoviti naučni napredak koji će velike kontinentalne zemlje postepeno osloboditi njihove zavisnosti od proizvoda uvezenih iz udaljenih zemalja. Proizvodnja motornog goriva iz uglja, izrada sintetične gume i ostala čuda primenjene nauke ležala su još daleko u budućnosti. Ipak, njihov dolazak lišće jednog dana morsku blokadu unekoliko njene snage i produžiće vreme koje je potrebno za postizanje njene najveće efikasnosti. Razumljivo je da će transportovanje vazduhom u neodređenoj budućnosti toliko zameniti transportovanje morem da će pomorska moć u međunarodnoj politici još više izgubiti od svoje vrednosti. Svakako su XVII i XVIII vek, na kojima je Mahan zasnivao svoje teorije, pretstavljeni vrhunac pomorske moći.

Mahan je verovao da je pomorska moć u svim svojim granama bila kraljevski put do nacionalnog bogatstva i ugleda za sve zemlje

²¹⁾ *Problem of Asia*, str. 124 i dalje. O izlaganju Fridriha Lista o strategiskom značaju železnica za Nemačku i položaju Britanije na Bliskom Istoku vidi glavu 6.

²²⁾ *Some neglected Aspects of War* (1907), str. 174 i dalje i *The Problem of Asia* (1900), str. 125—126.

koje su bile sposobne da je razviju. Francuska, istakao je, imala je najpovoljniju situaciju za razvitak trgovine i pomorske snage. Položaj Francuske za operacije protiv Engleske bio je jači od položaja svake druge evropske nacije, ali Francuska je izabrala da bude prvenstveno kopnena, a ne pomorska sila. Nemačka je bila ozbiljno ometena zato što je sva njena morska trgovina morala da prođe ili Severnim Morem ili Lamanšom, skoro bukvalno pod topovima britanske mornarice.²³⁾ Zatim, nije verovatno, istakao je Mahan, da neka evropska nacija sa kopnenom granicom, koju mora da brani od moćnih suseda, može od svoje vojske odvojiti dovoljno ljudskih i materijalnih sredstava da bi postigla prvenstvo na moru.

IV

Kao američki pomorski oficir, Mahan je, prirodno, isticao vrednost pomorske moći za Sjedinjene Države i korake koji su potrebni da bi se ta moć obezbedila. Međutim, u vreme kada je pisao *Uticaj pomorske moći na istoriju*, on nije bio voljan da primi program teritorijalne ekspanzije koja je izgledala svojstvena njegovim teorijama o pomorskoj moći, i njegovi pogledi na američki pomorski program moraju se smatrati umerenim.²⁴⁾

U pogledu potrebe mornarice za odbranu naših morskih luka, izjavio je, postoji „praktična jednodušnost u teoriji, a potpuna ravnodušnost u praksi“. Načelo da slobodni brodovi čine robu slobodnom kao da je Sjedinjenim Državama davalо sigurnost da svoju trgovinu u vreme rata povere neutralnim zastavama. Ali, ovo pravilo nije važilo, istakao je, kada je brod bio upućen u blokirane luke. Da bi slomile blokadu ili da bi izbegle da njihove luke budu blokirane, Sjedinjenim Državama je bila potrebna pomorska snaga koja bi bila dovoljno jaka da otera snage blokade. Događaji Građanskog rata pokazali su da velika dužina američkih obala, kako su to neki ljudi dokazivali, ne bi učinila takvu blokadu nemogućom. Suprotno ranijoj američkoj teoriji, neprijatelj se mora držati „ne samo izvan naših luka, već i daleko od naših obala“. „Uticaj naše vlade mora se ispoljiti“, zaključio je Mahan, „u tome da za naciju sagradi mornaricu koja, ako već ne bi bila u stanju da stigne u udaljene zemlje, treba bar da je sposobna da održi slobodnim glavne prilaze našoj zemlji.“²⁵⁾

Mahan je jasno video da Sjedinjene Države imaju elemente probitačne za porast pomorske moći u manjem stepenu nego Engleska. Prvo, geografski položaj Sjedinjenih Država mogao se uporediti sa geografskim položajem Engleske samo u pogledu odvojenosti. Verovao je da će otvaranje kanala kroz Panamski Zemljouz izmeniti odnos Sjedinjenih Država prema Karipskom Moru tako da će ličiti na odnos Engleske prema Kanalu ili Engleske prema Sredozemnom Moru.

²³⁾ *Interest od America in International Conditions*, 53 i dalje, 192, 195.

²⁴⁾ Vidi gore belešku 6; *Influence of Sea Power upon History*, 83—86.

²⁵⁾ *Ibid.*, str. 84—88.

Sa dovoljnim vojnim pripremama Sjedinjene Države bi mogle da imaju gospodareću pomorsku moć u toj oblasti. Međutim, on je propustio da istakne jednu opasnu razliku. Nijedna druga velika sila ne graniči sa Karipskim Morem. Stoga američka kontrola na ovom morskom putu ne može omogućiti Sjedinjenim Državama toliki uticaj na druge velike sile kakav je Engleska vršila kontrolom Kanala i Sredozemnog Mora.²⁶⁾

U pogledu fizičkog oblika Sjedinjene Države poseduju elemente kako jačine tako i slabosti. Mnogobrojne i duboke luke su opasne, aко nisu podesno branjene. „Opseg, lepote i bogatstvo zemlje“ koji su težili da odvrate francuski narod od mora, Mahan je video „reprodukowane“ u svojoj zemlji. Situacija je bila drukčija kada su Sjedinjene Države obuhvatale samo pojas nastanjene zemlje duž atlantske obale. Središte moći sada leži u unutrašnjosti. Ali, kada bude „došao dan da se plovidba opet isplati, i kada sve tri morske granice budu ne samo vojnički slabe, već i siromašnije zbog nepoštovanja nacionalne plovidbe, njihovi ujedinjeni napori će možda položiti temelje naše pomorske moći“. Do tog vremena, verovao je Mahan, oni koji razumeju važnost pomorske moći mogu „žaliti da se njihova sopstvena zemlja upućuje“ kao Francuska „u isto zanemarivanje ovog sredstva“.²⁷⁾

Obale Sjedinjenih Država, sem Aljaske, pružaju „malo tačaka koje bi bile naročito slabe zbog svoje isturenosti,“ a do svih delova obale može se lako stići iz unutrašnjosti, bilo vodom, bilo železnicom. Nacija nema udaljenih kolonija, bitnih za njen opstanak. Tako sa našim „neograničenim“ izvornim sredstvima možemo lako „živeti sami neodređeno vreme“, ako nam nov „trgovinski put kroz zemljouz“ ne priredi „surovo buđenje onih koji su zanemarili svoj ideo u zajedničkom nasleđu svih naroda — moru“. Izgradnja kanala kroz zemljouz daće svakom položaju u Karipskom Moru „pojačanu trgovinsku i vojnu vrednost“. Sâm kanal postaće „strategiski središte od najveće životne važnosti“, i nacija koja gospodari morskim prilazima kanalu kontrolisće i sâm kanal. Ako Sjedinjene Države ne budu posedovale veću vojnu i pomorsku moć nego 1890 godine, Mahan se bojao da će otvaranje kanala biti „samo nesreća“ za tu zemlju.²⁸⁾

Mahan je izjavio da je sa tačke gledišta trgovine i otpremničkog posla položaj Sjedinjenih Država jedinstven. Naše obale, koje su okrenute starijem svetu Istoka i Zapada, „zapljuškiju okeani koji dodiruju i jedan i drugi, ali pripadaju“ samo Sjedinjenim Državama. Ovaj položaj ima svoje preimrućstvo i u odbrani, jer bi „udaljenost glavnih pomorskih i vojnih nacija od naših obala“ otežala pomorske operacije protiv nas. „Ljubomora evropske porodice država“ — to

²⁶⁾ *Ibid.*, str. 33—34 takođe *Interest of America in Sea Power* (1897), str. 104, 110, 124, 277; *Arms and Arbitration* (1912), str. 180.

²⁷⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 38—39.

²⁸⁾ *Ibid.*, str. 42; *Problem of Asia*, str. 198.

²⁹⁾ *Interest of America in Sea Power*. str. 12—13; *Problem of Asia*, str. 182—184.

će reći ravnoteža sila — i dalje će ograničavati mogućnosti evropskih sila da šalju snage protiv naših obala.³⁰⁾

Protezanje naše teritorije, dokazivao je Mahan, moglo bi da bude isti izvor slabosti naspram jače sile, kao što je to bilo za Jug prema Severu u Građanskom ratu. Konfederacija ne samo što nije imala mornarice, već ni njenog stanovništvo nije bilo zainteresovano na moru i nije bilo „proporcionalno opsegom morske obale koju je moralno da brani“. Sjedinjene Države moraju biti u stanju da ispoljavaju svoju snagu ne samo na jednoj dugoj obali, već i na dve obale.³¹⁾

Mahan je istakao da su Sjedinjene Države ličile na Holandiju u kojoj ljudi nisu hteli da troše novac za svoju odbranu dok im opasnost stvarno nije pogledala u lice. Prema tome, mi nismo imali „štiti odbrambene moći“ iza koga bismo mogli da razvijamo naše rezervne snage. Naše stanovništvo koje plovi morima bilo je daleko od toga da može zadovoljiti sve moguće potrebe i temelji za takvu vrstu stanovništva, verovao je Mahan, „mogu se položiti samo u velikoj trgovini“ pod američkom zastavom.³²⁾ Mahan nije video razloga za sumnju da njegovi zemljaci nemaju sklonosti za trgovinu, samoupravu i nezavisnost, slične sklonostima Engleza. Mislio je da bi „pomorska moć uskoro počela da se razvija“ ako bi se uklonile „zakonodavne smetnje“ i „popunila rentabilnija polja preduzimljivosti“. „Smisao za trgovinu“, ljubav za „smelo preuzimanje u poteri za dobitkom“ i „sposobnost da se otkriju tragovi koji vode do njega“, sve to postoji u američkom narodu.³³⁾

Mahanu je izgledalo da su Sjedinjene Države, kao demokratija, u nepovoljnem položaju. Demokratskim vladama obično nedostaje predviđanje i spremnost da u mirno doba podnose svoje vojne izdatke.³⁴⁾

Nacija se nalazila u nezgodnom položaju i zbog nedostatka kolonija. 1890 godine nismo imali ni kolonija ni pomorskih uporišta. Prema Mahanu, Sjedinjene Države su tada imale samo prvu od tri velike karike pomorske moći: unutrašnji razvoj i proizvodnju, miroljubivu plovidbu i kolonije. „Kod sadašnjeg stanja mornarice“, nastavio je, „pokušaj da se blokiraju luke ove zemlje neće zahtevati veći napor od napora koji su ranije činile velike pomorske nacije. Narod Sjedinjenih Država ne bi umro od gladi, ali bi užasno patio. Stoga moramo da imamo obimnu flotu koja bi mogla da drži neprijateljske snage daleko od naših obala.“ Mahan je žalio što, u vreme kada je pisao, nije bilo pobude koja bi potstakla američki pomorski

³⁰⁾ *Interest of America in Sea Power*, str. 6, 110, 181—182; „Current Fallacies upon Naval Subjects“ in *Harper's Monthly Magazine*, XCVII (jun 1898), str. 45, 49; *Naval Strategy*, str. 18—19.

³¹⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 43; *Problem of Asia*, str. 181, 198—199; takođe „The Panama Canal and Distribution of the Fleet“ u *North American Review*, CC (septembar 1914), str. 407 i dalje.

³²⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 49.

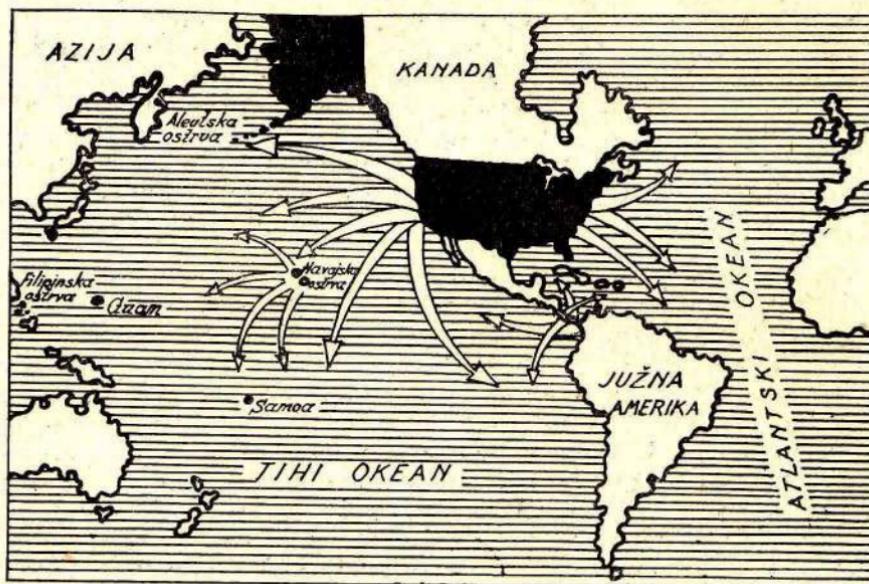
³³⁾ *Ibid.*, str. 57—58.

³⁴⁾ *Ibid.*, str. 67.

razvitak, ali je sugerirao da bi se ta pobuda mogla naći u otvaranju kanala kroz zemljouz.³⁵⁾

Mada je američka mornarica bila slaba, i položaj Sjedinjenih Država nije se mogao u bitnim elementima pomorske moći uporediti sa položajem Engleske, Mahan je osećao da bi se Sjedinjene Države mogle razviti u veliku pomorsku silu, ako ne i u zaista najveću od svih pomorskih sila. Ako bi nacija usvojila politiku postojanog povećanja i jačanja svoje mornarice, sticanja pogodnih pomorskih baza i prekomorskih kolonija i izgradnje naše trgovачke mornarice, naš položaj na moru bio bi obezbeđen. Naš centralni položaj i relativna sigurnost od napada, kombinovani sa našim velikim industriskim razvojem, mogli bi da nadoknade naš nedostatak drugih preimcuštava.

Isto onako kako su vreme i tehnika kvalifikovali značaj pomorske moći kao instrumenta u svetskoj politici, oni su i preinačili

Skica 15. — Geografija i američka pomorska moć 1898—1922

važnost nekih faktora koje je Mahan smatrao kao osnovne elemente pomorske moći. Mahan je video da je para već unekoliko smanjila bezbednost koju je pružao ostrvski položaj, jer je brodove učinila nezavisnim od čudi vетра.³⁶⁾ Para je, takođe, pojačala važnost pomorskih uporišta koja povećavaju poluprečnik dejstva flote. Ali, to je bio samo početak. Podmornice, a docnije i avioni, bili su ti koji su postepeno potkopali zaštitnu vrednost ostrvskog položaja. Mahan

³⁵⁾ *Ibid.*, str. 86; *Interest of America in Sea Power*, str. 199—200.

³⁶⁾ *Interest of America in International Conditions*, str. 62—63; „Blockade in Relation to Naval Strategy“ u *U. S. Naval Inst. Proc.*, XXI, str. 851—866.

nije doživeo da vidi kako su nemačke podmornice uspostavile protiv-blokadu Engleske, koja je 1917 godine pretila da će naterati Britance na predaju zbog gladi. On takođe nije video vazdušni munjeviti rat 1940 godine protivu industrije i luka koje su bile kičma britanske pomorske moći. Tradicionalno gospodarenje morem velikim površinskim flotama ne bi više moglo da zajemči bezbednost britanskih ostrvskih baza.

Zatim, i sama bojna flota postala je osetljiva na napad ovim novim oružjem. Stalno se moraju preduzimati naročite preostrožnosti da bi se flota zaštitala od podmornica. Uska mora ili obalske vode kojima gospodari neprijateljsko vazduhoplovstvo, bazirano na kopnu, postali su za ratne brodove vrlo nesigurni, ako ne i neodbranjivi. Novo oružje je, ukratko, smanjilo područje u kome flota može da ispolji svoju moć.

Mahan je mnogo puta ponavljaо činjenicu da sigurne baze predstavljaju potrebne temelje za moć na moru. Nije mogao da predviđi da će mehanizovano ratovanje, napadima na njene osetljive baze, naročito napadima iz vazduha, osporiti postojanje pomorske moći. Protezanje teritorije jedne nacije dobilo je daleko veću važnost nego što je Mahan predviđao. Dubina se može pretvoriti u odbranu, ne samo protivu novog mehanizovanog kopnenog ratovanja, već i protivu napada vazduhoplovstva svih vrsta. Pomorske baze bez dubine i bez velikih izvora snabdevanja — baze kao Singapur i Hongkong — ne mogu se održati pomorskom silom protivu odlučnog mehanizovanog napada sa zemlje.

Ratovanje je posle 1914 godine sve više postalo sukob tehnike. Bitan činilac u stvaranju novog oružja ne predstavljaju samo opseg i raspoloživost izvornih sredstava jedne nacije, već i tehnička sposobnost jednog naroda. Sposobnost jedne vlade da izabere srednji put između preteranog konzervativizma i prenagljenog eksperimentisanja u tehničkim stvarima može odlučiti između pobjede i poraza.

Većina osnovnih promena koje su se desile u vezi sa pomorskom moći delovala je, uglavnom, u korist Sjedinjenih Država. Uprkos razvoju bombardera dalekog dejstva, američka domovinska baza i američka ratna industrija manje su izložene napadu nego svaka druga veća sila. U ovom i drugim pogledima, Mahanovih šest elemenata pomorske moći zahtevaju ograničenje, preinačenje i izmenu u naglašavanju a i poneku ponovnu procenu. Ali je jasno da su njegove osnovne zamisli još tačne. Položaj, fizički oblik (uključujući prirodna izvorna sredstva i klimu), karakter naroda i vlade još su „glavni uslovi koji utiču na pomorsku moć jednog naroda“.

V

Ako je Mahanov prvi cilj bio da odredi uticaj pomorske moći na subtinu države, drugi cilj mu je bio da iz proučavanja vođenja rata na moru izvede izvesna osnovna i nepromenljiva načela pomorske strategije, koja bi se mogla uporediti sa načelima kopnenog vo-

đenja rata koja je formulisao Žomini. Iako je osnovna tema njegova tri dela koja razmatraju uticaj pomorske moći na istoriju bila politički značaj pomorske moći, ova dela sadrže takođe, rasturena tu i tamo, razmatranja mnogih elemenata Mahanove teorije o pomorskoj strategiji i odbrani. Ove zamisli su potpunije razvijene u njegovim docnjim delima i raspravama.

Mahan je više od godine i po dana čitao evropsku, a naročito francusku istoriju, kada je počeo da proučava Žominiju,³⁷⁾ naročito njegovu *Istoriju ratova revolucije i carstva* i *Pregled ratne veštine*. Mahan je često priznavao svoj dug švajcarskom piscu, jer je od Žominija naučio da gleda na događaje pomorske istorije kao na ilustracije „živih načela“. Po Žominiju je otkrio da ne postoji oštra razlika „između diplomatskih i vojnih razmatranja“ i izveo je iz toga izvora metod kritične analize ratova i bitaka.

Žomini je formulisao načela rata³⁸⁾ koja su sagrađena na osnovnim idejama o položaju, operaciskim pravcima, komunikacijama i koncentraciji snaga. Mahan je pokušao da otkrije analogna načela kojima su podložne pomorska taktika i strategija i našao je da su mnoga Žominijeva shvatanja primenljiva na pomorsko ratovodstvo, mada neka traže „izmenu ili ograničenja“. Načela koja je Mahan ovako formulisao postala su temelj sistema pomorske strategije koji je trebalo da utiče na planove i politiku svih vodećih mornarica.

Centralni položaj, uočio je Mahan, pruža na moru iste defanzivne i ofanzivne koristi kao i na kopnu. Takav položaj daje „kraće unutrašnje operaciske pravce po kojima se može napadati“. Unutrašnji pravci su, ustvari, „produženje jednog centralnog položaja“ ili „niz centralnih položaja koji su međusobno povezani“. Onaj koji ima takve pravce može svoje snage koncentrisati na jednom od nekoliko frontova brže nego njegov neprijatelj i stoga iskoristiti svoje snage efikasnije.³⁹⁾ Suec je, naprimer, unutrašnji pravac u poređenju sa Rtom Dobre Nade, a Panama u poređenju sa Magelanovim Moreuzom i Kilski Kanal u poređenju sa Skagerakom.

Strategiska vrednost jednog položaja, smatrao je Mahan, ne zavisi samo od njegovog odnosa prema strategiskim pravcima, već i od njegove unutrašnje jačine i izvornih sredstava samog mesta ili okolne države. Položaji, kao Dover ili Gibraltar, koji se nalaze u blizini morskih puteva ili sasvim blizu raskrsnica nekoliko morskih puteva, očigledno su centralni položaji. Vrednost takvih strategiskih položaja pojačana je činjenicom što morski prolazi na tim mestima postaju veoma uzani i što njima mora da prođe mnogo brodova. Vojna jačina nekog mesta može se povećati podesnim utvrđenjima, ali, ako se sav materijal mora donositi sa neke daljine, takav položaj će biti, ipak, inferiorniji prema drugome „koji u pozadini ima bogatu

³⁷⁾ O uticaju Žominija na Mahanovo delo vidi Puleston, *Mahan*, str. 61, 69, 77 i dalje, 287, 295 i dalje.

³⁸⁾ *Ibid.*, str. 78—79. Detaljnije o Žominijevom delu vidi u 4 glavi ovog dela.

³⁹⁾ *Naval Strategy*, str. 31 i dalje.

i izrazitu prijateljsku oblast.⁴⁰⁾ Gibraltar je, naprimer, u ovom pogledu u nepovoljnem položaju.

U Mahanovom sistemu izraz „komunikacije“ odnosi se na „pravce kretanja između snaga i njihovih izvora snabdevanja“. Komunikacije su, pisao je, „najvažniji pojedinačni element u političkoj ili vojnoj strategiji“. „Preim秉stvo pomorske moći“ leži „u njenoj kontroli nad njima.“ „Stoga, moć da se ove komunikacije obezbede za sebe, a da se preseku za protivnika, pretstavlja bitnost jačine jedne nacije...“ „To je preim秉stvo pomorskih sila; i time — ako ne, zbilja, i jedino time — one treba da parališu slabosti položaja i brojne jačine.“ Ukoliko su duže komunikacije, utoliko je veća blagodet koju pruža pomorska moć. Centralni položaj, koji štiti komunikacije, pruža veliko preim秉stvo. Takav je bio položaj Francuske u njenom ratu protiv Španije i Austrije. To je bio položaj Engleske protiv Francuske. Engleska mornarica je mogla da blokira francusku obalu i u isto vreme da štiti svoje interese „od Baltika do Egipta“.⁴¹⁾

Koncentracija snaga, naglasio je Mahan, osnovno je načelo pomorskog i kopnenog ratovodstva. Vrednost centralnog položaja leži u činjenici da olakšava, pa i hrabri koncentraciju snaga. Ako se jedna flota suoči sa dva neprijatelja, pravilan postupak je da se potraži prvo jedan i uništi, a zatim, ako je moguće, da se pronađe i drugi.⁴²⁾ Ovo načelo je pretdsednik Ruzvelt imao na umu kada je navaljivao da njegov naslednik nikad, ni pod kakvim okolnostima, ne deli američku flotu između Pacifičkog i Atlantskog Okeana.

Mahan je na osnovu svojih istoriskih studija bio ubedjen da „su bitke prošlosti“ — pomorske kao i kopnene — bile „uspešne ili ne prema tome da li su izvojevane u saglasnosti sa ratnim načelima.“⁴³⁾ Nadmoćnost britanske mornarice mogla se dobrim delom pripisati superiornoj britanskoj pomorskoj strategiji. U toku dugog perioda godina Britanci su otkrili da su izvesne vrste pomorskih operacija uspešnije od drugih. U Drugom englesko-holandskom ratu, ističe Mahan, flota Čarlsa II pretrpela je poraz pošto je bila podeljena da bi se u isto vreme susrela sa Holandanima i njenim francuskim saveznicima. Ovaj rat je, zahvaljujući tvrdičluku engleskog kralja, vođen, uglavnom, pljačkanjem neprijateljske trgovine i završio se tek kada su Holandani zauzeli ušće Temze — sasvim suprotno ishodu rata od pre 15 godina u kome je Kromvelova moćna flota liniskih brodova zatvorila holandske trgovачke brodove u njihovim sopstvenim lukama.⁴⁴⁾

Između 1689 i 1698 godine, potseća Mahan, Francuzi su slali velike flote da ospore Britancima prevlast na moru, usled čega su ovi

⁴⁰⁾ Ibid., str. 130 i dalje, 163. Vidi takođe *Influence of Sea Power upon the French Revolution*, I, str. 110, 184; *Interest of America in Sea Power*, str. 41—42; „Considerations Governing the Disposition of Navies“ u *The National Review*, XXXIX (juli 1902), str. 707—709.

⁴¹⁾ *Problem of Asia*, str. 124 i dalje; *Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, I, str. 95—96, 184 i II, str. 106.

⁴²⁾ *Naval Strategy*, str. 45 i dalje.

⁴³⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 9.

⁴⁴⁾ Ibid., str. 118, 125, 131—133; *Naval Strategy*, str. 74.

mnogo patili. Međutim, za vreme rata za špansko nasleđe (1702—1712), francuske flote su „praktično povučene“ sa okeana, a broj francuskih krstarica koje su napadale trgovinu uveliko je bio povećan. Ali, uprkos gubitku na stotine trgovačkih brodova, britanska trgovina je sve više napredovala, dok su francuski trgovački brodovi skoro svi nestali sa mora.⁴⁵⁾ *Guerre de course (krstarički rat)* je, dakle, bila jedna sasvim nezadovoljavajuća zamena za akcije flote.

Britanske pomorske operacije protiv Francuske u Sedmogodišnjem ratu (1756—1763) pokazuju kako se britanska strategija dalje razvijala. Mahan ističe da je britanska mornarica u ovom sukobu prvo preduzela zatvorenu blokadu Bresta da bi sprečila da velike flote ili manje eskadre isplove bez borbe. Ova blokada pomogla je neutralisanje jedinog ofanzivnog oružja neprijatelja, njegove bojne flote, i držala Francuze u „položaju stalne podređenosti u praktičnoj upotrebi svojih brodova“. Britanska mornarica je napadala francuske obale malim letećim eskadrama sa ciljem da francuske kopnene snage drži podeljene. Britanci su držali jednu flotu u Sredozemnom Moru u blizini Gibraltara da bi sprečili da francuska flota iz Tulona prede u Atlantski Okean radi spajanja sa ostalim francuskim snagama. Držeći ovako zatvorene francuske brodove, Britanci su poslali ekspediciju da zauzme francuske kolonije u Zapadnoj Indiji. Francuska trgovina je bila uništена, a engleska trgovina je unapređena.⁴⁶⁾ Na kraju ovog rata, završio je Mahan, engleska vlada je došla do zaključka da je kontrola mora tajna prosperiteta i uspeha. Pomoću ovog sredstva je „Kraljevina Velika Britanija postala Britanska Imperija“. ⁴⁷⁾

Francuzi, s druge strane, pošto nisu uvideli opasnosti od gubitka kontrole nad morima, držali su u tom ratu, i u docnjim sukobima, svoje flote što je moguće duže u lukama. Kada bi okolnosti prisilile neku od flota da isplovi na more, osnovni francuski cilj bio je da se čuvaju brodovi i, ako je moguće, da se izbegne akcija. Smatrali su da je važnije da se britanski brodovi zarobe no da se unište. Ako bi bili prinuđeni da se bore, francuski admirali su po navici birali zavetru, jer je neprijatelju nametala „potrebu da napada sa svim, time uslovljenim rizicima“, i Francuzima je obično davala mogućnost da „osakate neprijatelja dok se približavao“. Britanci su redovno birali privetrinu koja im je omogućavala kormilarenje prema svojim protivnicima. Njihova „postojana politika bila je da napadnu i unište svog neprijatelja“. ⁴⁸⁾

Različito britansko i francusko shvatanje pomorske strategije, dokazuje Mahan, odražava razmimoilaženja u pogledu „pravog cilja rata. Ako je cilj samo u tome da se obezbedi jedan ili više položaja

⁴⁵⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 133 i dalje.

⁴⁶⁾ *Ibid.*, str. 206 i dalje.

⁴⁷⁾ *Ibid.*, str. 291; vidi takođe *Sea Power in its Relations to the War of 1812*, I, str. 9 i dalje.

⁴⁸⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 289 i dalje. O objašnjenju izraza „weather gage“ (privetrina) i „lee-gage“ (zavetrina) vidi *ibid.*, str. 5—6, napomena 5.

na obali, mornarica postaje prosto deo vojske za dejstvo u narочitim slučajevima i potičinjava svoju akciju shodno tome.“ To je uopšte bilo francusko gledište i pored činjenice da je vodeći francuski taktičar toga doba, Bigo de Morog (Bigot de Morogues), prvi upravnik francuske Pomorske akademije, izjavio da „na moru nema bojnog polja koje treba držati, niti mesta koja treba zauzeti“. Istorija ostavlja malo sumnje da je pomorsko ratovodstvo za Francuze bilo „rat pretstraža“ i da je akcija flote bila „podređena napadu i odbrani pretstraža“.⁴⁹⁾

Ako je, s druge strane, primećuje Mahan, „pravi cilj“ pomorskih snaga da „nadvladaju mornaricu neprijatelja i tako kontrolisu more, tada su brodovi i flote neprijatelja pravi ciljevi koje treba napadati u svima prilikama“. Ovo predstavlja britansko gledište. Njihove flote su pokušavale da „slome moć neprijatelja na moru, presekavši mu komunikacije sa njegovim posedima, prekidajući izvore njegovog bogatstva u njegovoj trgovini i omogućujući zatvaranje njegovih luka...“⁵⁰⁾

Francusko shvatanje pomorskog ratovodstva kao grane kopnenog ratovodstva i njihova zauzetost skupim vojnim pohodima na kontinentu objašnjavaju sklonost Francuza za operacije krstarenjem ili napadima na trgovinu. Ova vrsta operacija, *guerre de course*, ne samo što je bila jevtinija, već je pružala i metod napada na najočvidniju manifestaciju britanske moći i bogatstva — trgovacku plovidbu. Misleći da je grana isto što i stablo, Francuzi nisu videli da je napadanje na trgovinu kao sredstvo da se slomi neprijatelj bila opasna obmana koja se pretstavnicima naroda predstavljala, kako je to Mahan rekao, u „bajnoj odeći jevtinoće“.⁵¹⁾ Besumnje da je popularnost privatnog gusarenja sa dozvolom nadležne vlasti pojačava, kako u Francuskoj tako i u Americi, veru vlade u ovu vrstu ratovanja.

Istorija sukoba između Francuske i Engleske, kako je izlaže Mahan, pruža mnogo više primera njihove različite strategije i taktike. Čak i za vreme ratova Francuske revolucije, koji sačinjavaju „veliki i upadljiv primer uništavanja trgovine koje se vršilo u toku dugog niza godina sa nikad nepremašenom snagom i potpunošću“, ovaj vid pomorskih operacija nije uspeo da natera Britance da se pokore. Umesto toga, britanska kontrola mora postajala je sve potpunija. Pristup francuskim lukama postao je sve opasniji. U Francuskoj su se povećavali troškovi života, a patnje na kontinentu postale su sve oštire. Usled toga se britanska trgovina proširila, a pomorska moć povećala.⁵²⁾

Američka nezavisnost je zadobijena, ističe Mahan, u trenutku kada su Britanci odustali od svoje uobičajene politike da blokiraju francusku flotu u Brestu i, da bi pokušali da zaštite svoje rasturene

⁴⁹⁾ *Ibid.*, str. 288—289, 533, 538 i dalje.

⁵⁰⁾ *Loc. cit.*

⁵¹⁾ *Ibid.*, str. 539.

⁵²⁾ *Influence of Sea Power upon the French Revolution*, II, str. 222—223, 227, 238, 343.

kolonije, podelili svoje snage. Francuzi i njihovi saveznici nisu iskoristili priliku da sebi obezbede kontrolu Lamanša, ali su postigli privremenu kontrolu američkih voda, što je imalo za posledicu francusko-američko zarobljavanje Kornvalisa (Cornwallis) u Jorktaunu.⁵³⁾

Suština Mahanove strategiske doktrine ležala je u potrebi kontrole nad morima, koja se, kako je verovao, može vršiti samo koncentracijom snaga, sposobnih da oteraju sa mora neprijateljske ratne i trgovačke brodove. „Finansisku moć jedne nacije“, zaključio je Mahan, „ne ruši hvatanje pojedinih brodova ili konvoja, bilo da ih ima malo ili mnogo, već posedovanje one ohole moći na moru koja sa njega tera zastavu neprijatelja ili joj dozvoljava da se pojavi samo kao begunac i koja, kontrolišući veliku zajednicu, zatvara puteve kojima se kreće trgovina ka obalama neprijatelja i od njih. Ovu diktatorsku moć mogu da vrše samo velike mornarice“.⁵⁴⁾

Ako „veliki cilj jedne ratne flote“ nije „da lovi ili da beži, već da kontroliše mora“, preovlađujuća karakteristika takve flote nije brzina, već „moć ofanzivne akcije“. Nije ni od kakve koristi „stići prvi, sem ako se, kada i neprijatelj stigne, poseduje ... jača snaga.“ Ovo je načelo, verovao je Mahan, na moru čak i važnije nego na kopnu, jer se slabost u artiljeriji na moru ne može otkloniti smisljenim izborom položaja, kao što se to ponekad može na kopnu. Brzina je korisna, ali ne na uštrb vatrenе moći. Stoga, teški liniski brodovi — docnije bojni ili glavni brodovi — sačinjavaju kičmu jačine flote.⁵⁵⁾

Ako bi neki narod bio tako nesrećan da ima inferiornu flotu, Mahan je predlagao da bi njen najkorisniji raspored bio da se zatvori u jednu nezauzimljivu luku i tako neprijatelj natera na stalnu stražu da bi je sprečio da umakne. To je u suštini bio metod koji je nemačka flota primenila u Prvom, a italijanska u Drugom svetskom ratu. Postojanje takve inferiorne flote, koja se često zove „fleet in being“, prisiljava neprijatelja da smanji svoje operacije dok se ta flota ne uništi. Mahan je ovo shvatanje „flote koja postoji“ razmatrao nadučačko u raspravi o *Poukama rata sa Španijom* (1899) i zaključio da je vrednost takve flote „mnogo uveličavana“. Nadmoćnija snaga će naposletku inferiornu snagu poslati na morsko dno.⁵⁶⁾

Koja je bila pravilna uloga mornarice Sjedinjenih Država u svetlosti ove doktrine glavnog broda koji gospodari morem? Mahan je smatrao da se američko gledište da je naša mornarica „samo za odbranu“ pogrešno tumačilo zbog pomenjne između „odbrane“ u političkom i „odbrane“ u vojnem smislu. „Mornarica samo za odbranu, u političkom smislu“, objašnjava Mahan, „znači mornaricu koja će se upotrebiti samo u slučaju kada budemo prisiljeni na rat; mornarica samo za odbranu, u vojnem smislu, znači mornaricu koja može

⁵³⁾ Vidi razmatranje o tome u *Influence of Sea Power upon History*, glava XIV, naročito str. 529 i dalje, 534 i dalje.

⁵⁴⁾ *Influence of Sea Power upon History*, str. 138.

⁵⁵⁾ *Lessons of the War with Spain* (1899), str. 81 i dalje.

⁵⁶⁾ *Ibid.*, str. 75 i dalje.

samo da očekuje napad i da se brani, ostavljajući neprijatelju da po svojoj volji i slobodno bira, prema svojim interesima, svoje vreme i način borbe.⁵⁷⁾

Mahanova razlika između strategiske ofanžive i političke ofanžive je osnova za svaki pametan program bojne gotovosti. Ali Amerikanci su 1890 godine još smatrali da je mornarica potrebna samo za odbranu u užem smislu reči, tj. za sprečavanje pljačkanja i gadaњa sa mora ili zauzimanja pristaništa duž obale. Mornarica, borio se Mahan energično, nije „podesan instrument za odbranu obale u užem smislu reči, koji se svodi na odbranu luka“. „Pasivna odbrana“ naših obala je posao vojske; ako se mornarica primi takve odbrane, onda će je vršiti upotrebljavajući svoje izvezbane ljude u garnizonima, dok bi se ovi mogli bolje upotrebiti na drugom mestu. Zatim, „ako se odbrana mnogobrojnih luka dodeli mornarici“, pomorske snage će se toliko rasparčati da će se izgubiti njihova stvarna snaga. Odbranbena snaga pomorskih sila trebalo bi da zavisi od utvrđenja koja nisu posao mornarice, ali u kojima je mornarica zainteresovana, pošto su sigurne baze potreban temelj pomorske sile.⁵⁸⁾

„Ako, umesto mornarice „samo za odbranu“, nastavio je Mahan, „postoji mornarica tako velika da bi neprijatelj morao preko Atlantika da pošalje veliki broj brodova, ako ih uopšte pošalje, tada je pitanje da li bi on mogao da odvoji toliki broj, uzimajući u obzir uvek kritično stanje evropske politike.“ Ako bismo imali dvadeset bojnih brodova, nijedna evropska nacija sem Engleske „ne bi mogla podneti da pošalje ovamo dvadeset i pet bojnih brodova, koliko bi ih najmanje bilo potrebno, uzimajući u obzir daljinu njihovih operacija od domovine...“ Britanija „isto tako ne bi mogla podneti neprijateljstvo nacije koja ima dvadeset bojnih brodova i za koju je ono u čemu se sa njom ne slaže isto tako beznačajno kao što je i za nas.“ Takva mornarica bila bi odbranbena samo u tom smislu što bi njen postojanje štitilo zemlju od invazije, jer bi gospodarila morima.⁵⁹⁾

Još dok je Mahan pisao, kritični umovi su počeli da ispituju dejstvo novog tehničkog razvoja na Mahanovu teoriju o gospodarenju morem. Kraljevski institut ujedinjene službe zatražio je 1895 godine od Mahana da izrazi mišljenje po pitanju da li bi se zatvorena blokada, od koje je zavisila pomorska strategija prošlosti, mogla održati pod uslovima pare, čelika i torpeda. Mahanov odgovor je bio „da“. Baš isto onako kako je vetar ograničavao kretanje jedrenjaka, tako su moderne flote „krajnje ometene... elementima kojima duguju mnogo za svoju moć“. Torpedi mogu biti opasni za snagu koja blokira, ali oni se mogu upotrebiti i protiv brodova koji pokušavaju da umaknu. Ovi novi uslovi su „prosto proširili pitanje,

⁵⁷⁾ „Current Fallacies upon Naval Subjects“ u *Harper's New Monthly Magazine*, XCIVII (jun 1898), str. 44—45.

⁵⁸⁾ *Naval Strategy*, str. 145 i dalje, navedeno u Allan Westcott; *Mahan on Naval Warfare* (1941), str. 71 i dalje; *Influence of Sea Power upon History*, str. 87, primedba.

⁵⁹⁾ „Current Fallacies“, str. 45; and Allan Westcott, *op. cit.*, str. 72.

a nisu izmenili njegovu prirodu⁶⁰⁾. Isto pitanje se javilo šesnaest godina dognije u vezi podmornice, poboljšanog samohodnog torpeda i bežične telegrafije. Mahanov odgovor je bio isti. Podmornica i nov torpedo, rekao je, „zahtevaće veći napor od onih koji blokiraju i prisiliće ih da se drže na mnogo većem otstojanju“, ali načela strategije ostaće nepromjenjena.⁶¹⁾

Kada je u Prvom svetskom ratu efikasnost blokade bila stavljena na probu, britanska kontrola snabdevanja ugljem, dokovanja i drugih pomorskih usluga omogućila je Britancima da izmisle nov sistem za prisiljavanje. Neutralni brodovlasnici, koji bi se obratili britanskim trgovачkim agencijama sa dokazom da tovar broda odgovara zakonima o zabranjenoj robi, dobijali su potvrde, poznate kao neviserti (navycerts). Ove potvrde su brodovima davale pravo da se na njih ne primenjuje zaplenjivanje ili uništavanje i da mogu koristiti olakšice za snabdevanje ugljem i za opravke, bez kojih uopšte ne bi mogli da plove. Isti sistem je primenjen i u Drugom svetskom ratu. U svakom slučaju, blokada je tako održavana na „mnogo većem otstojanju“ da uopšte više nije bila uska niti obalska blokada.

Stvarno kolebanje po pitanju vrednosti bojnih brodova pojavilo se na osnovu osetljivosti ovih brodova prema napadima od strane podmornica i aviona. Opitno bombardovanje nekoliko nemačkih brodova, koji su se predali posle Prvog svetskog rata, izazvalo je raspravu koja još besni po pitanju aviona protiv bojnih brodova. Bar dva zaključka se mogu potvrditi sa sigurnošću. Uska mora na dometu neprijateljskog vazduhoplovstva, baziranog na kopnu, izgleda da ne mogu držati bojni brodovi, sem kratko vreme i pod jakom protivavionskom odbranom. Na otvorenom moru ratna flota mora imati jaka protivpodmornička i protivavionska sredstva. Nikakav drugi oblik vojne ili pomorske moći još se nije pojavio koji bi potpuno mogao da zauzme mesto bojne flote sa njenim bojnim brodovima i krstaricama, mada je, istina, sadašnji rat na Pacifiku doneo razvoj nove strategije koja obuhvata upotrebu združenih jedinica sa nosačima aviona, velike brzine i udarne snage u operacijama na velikim daljinama.⁶²⁾

VI

Malo je ljudi imalo tako dubok uticaj na svetske događaje kao što je to imao Mahan, a još je manje ljudi doživelo da vide tako potpuno ostvarenje svog životnog dela. Kada je Mahan umro, decembra 1914 godine, uticaj njegovih dela osećao se u svakom admiritetu; njegova gledišta duboko su uticala i na građansko mišljenje kao i na javnu politiku u Americi, Evropi, pa čak i na Dalekom Istoku.

⁶⁰⁾ „Blockade in Relation With Naval Strategy“ u *U. S. Naval Inst. Proc. XXI* (novembar 1895), str. 851—866, naročito 857.

⁶¹⁾ *Naval Strategy*, str. 2 i dalje.

⁶²⁾ O odbrani bojnog broda od vazduhoplovstva vidi Bernard Brodie, *A Layman's Guide to Naval Strategy* (Princeton, 1942), glava VIII.

Mahanov uticaj na američku pomorsku politiku ispoljio se čak i pre pojave njegovog dela *Uticaj pomorske moći na istoriju* 1890 godine. On je svoja predavanja prvo držao na Ratnoj akademiji 1886 godine; mnogi pomorski oficiri i javni radnici, među njima i Teodor Ruzvelt, upoznali su se sa njima u godinama pre 1890 godine.⁶³⁾ Ministar mornarice, V. J. Tresi (Tracy) valjda je čitao ili slušao neka od njegovih predavanja, jer njegov godišnji izveštaj za decembar 1889 godine nosi nedvosmisleni odraz Mahanovih ideja. Iako je odbrana, a ne osvajanje bila cilj američke politike, Tresi je izložio da nam je potrebna „borbena snaga“. Neoklopljene krstarice ne pretstavljaju takvu snagu. Što nam treba, to je dvadeset „oklopljenih bojnih brodova“ sa kojima „možemo da vršimo blokadu“ i „odbijemo flotu neprijatelja kada se približi...“ Mi moramo da imamo flotu koja je sposobna da skrene snagu neprijatelja od naše obale „ugrožavanjem njegove sopstvene obale, jer se rat, makar bio defanzivan u načelu, može voditi najefikasnije samo svojim ofanzivnim operacijama.“⁶⁴⁾ Odmah posle Tresijevog izveštaja došao je još revolucionarniji dokument, izveštaj takozvanog Političkog odbora, komiteta od šest pomorskih oficira koji je Tresi postavio da prouči pomorske potrebe Sjedinjenih Država. Ovaj odbor, sa širokim pogledom na svoj zadatak, izradio je program koji bi zadovoljio veliku narodnu potrebu kako je uočena u Mahanovom tumačenju istorije. Mada je priznao da nemamo kolonija, da se naša prekomorska trgovina obavlja inostranim brodovima, da se naše tvornice takmiče sa drugim narodima samo na nekim tržištima, da je Velika Britanija naš jedini mogući neprijatelj, Odbor je ipak predložio da se sagradi više od dve stotine modernih ratnih brodova svih klasa. Njegovi članovi su izrazili svoje verovanje da ulazimo u period trgovačkog takmičenja i ekspanzije, uključujući razvitak svog sopstvenog otpremničkog posla, i da će otvaranje Kanala kroz zemljou biti izvor opasnosti. Odbor je naročito preporučio izvestan broj bojnih brodova sa malim poluprečnikom dejstva za odbranu obala i flotu bojnih brodova sa velikim akcionim radijusom za ofanzivne operacije.⁶⁵⁾

Izveštaj je izazvao buru protesta kako u Kongresu, tako i van njega, ali je značajno da je Pomorski komitet u narednom pomorskem zakonu predvideo, iako nejasno izraženo, „tri morska, obalska bojna broda sa najtežim oklopom i najmoćnjom artiljerijom...“ Izglasavanjem pomorskog zakona od 1890 godine, Kongres je jasno krenuo u pravcu pomorske politike koja je proizlazila iz Mahanove istoriske analize pomorske moći.⁶⁶⁾ I dok je Kongres raspravljao o pomorskim potrebama zemlje, Ministarstvo mornarice se borilo da shvati i primeni novu strategiju pomorske odbrane. Rezultat ovog

⁶³⁾ Puleston, *Mahan*, glava XIII.

⁶⁴⁾ Sprout, *Rise of American Naval Power*, str. 207—209.

⁶⁵⁾ *Ibid.*, str. 209—211.

⁶⁶⁾ *Ibid.*, str. 211—213.

je bio da se Severna atlantska eskadra razvila do 1897 godine u bojnu snagu koja se stvarno može nazvati bojnom flotom.⁶⁷⁾

Kongres je nastavio da odobrava bojne brodové, pored drugih ratnih brodova. Ministar mornarice, Herbert, inspirisan Mahanovim drugim velikim delom, *Uticaj pomorske moći na Francusku revoluciju i Carstvo 1793—1812*, odobrio je novembra 1893 godine za pomorsku odbranu teoriju bojnog broda još jačim izrazima nego što ih je upotrebio njegov prethodnik. Herbert je, zbilja, otišao dalje sa pravdanjem mornarice kao instrumenta moći kojom će se unaprediti prekomorski narodni interesi a i pružiti podrška diplomatijsi uopšte, čak i u doba mira. Drugi činioци gurali su u istom pravcu. Pomorske bitke Kinesko-japanskog rata (1894—1895) uopšte su tumačene kao dokazi velike vrednosti bojnih brodova. Spor sa Velikom Britanijom zbog venecuelske granice potstakao je brže pomorske pripreme. Početak krize, koja je dovela do rata sa Španijom, pružio je efikasan propagandni materijal.

Od svega je bila najvažnija moda u vezi sa samim Mahanom koja je postojano rasla. U pomorskoj debati 1890 godine Mahanovo ime čak nije ni spomenuto. Ništa nije nagoveštavalo da su senatori ili poslanici nešto čuli o njegovim predavanjima ili o njegovom delu. Međutim, 1895 godine, Mahanovo ime i ideje bili su dobro poznati, ideje su često citirane, a u kongresnim krugovima nalazile su široko ako ne i opšte odobravanje. U pomorskim debatama 1895 i 1896 godine znatan broj senatora i poslanika pokazao je, prvi put, prilično razumevanje strategiske teorije, koja je od 1890 godine bila obuhvaćena američkim pomorskim zakonodavstvom. Opšte odobravanje ove teorije dovelo je na istu liniju nacionalno zakonodavstvo sa političkom egzekutivom i službom, a obe su sada bile potpuno saglasne sa politikom postizanja neospornog gospodarenja morem u širokoj zoni koja se proteže duž naših kopnenih obala. 1897 godine više nije bio daleko dan kada će američka mornarica, iako brojno još uvek slabija od mornarica nekih evropskih sila, gospodariti svima morskim prilazima kopnu Sjedinjenih Država.⁶⁸⁾

Rat sa Španijom bio je istoriski putokaz kako u razvoju američke pomorske misli, tako i u podizanju američke pomorske moći. Sukob se tumačio kao dokaz ispravnosti strategiskih načela koja je Mahan ponavljaо u svojim mnogobrojnim delima i člancima. Poraz slabih španskih snaga u Manilskom Zalivu od interesa je više zbog svojih političkih rezultata nego kao primer pomorske strategije. Ali, u Karipskom Moru strategiska situacija je očigledno zavisila od pomorskog gospodarenja morem. Da bi se Kuba oslobođila španske vladavine — što je bio priznati politički cilj rata — morale su se oterati španske snage sa Kube i iz njenih voda. Pomorska blokada ostrva mogla je, naposletku, da izgladni posadu, a vojna invazija je mogla da ubrza njen slom. Međutim, američke vojne vlasti bile su voljne da rizikuju invaziju Kube samo posle uspostavljanja gospo-

⁶⁷⁾ *Ibid.*, str. 217.

⁶⁸⁾ *Ibid.*, str. 217—222.

darenja u Karipskom Moru i susednim vodama. Takva kontrola mogla se ostvariti samo uništenjem ili privezivanjem pomorskih snaga Španije, koja će očigledno učiniti sve što može da bi obezbedila svoje komunikacije sa Kubom.⁶⁹⁾

Posmatrano unazad, rat je jasno pokazao da javnost nije poznavala načela pomorske strategije koja je propovedao Mahan. Javno mnenje uopšte, a dnevna štampa posebno podlegli su panici zbog neverovatnih glasina o pretstojećim pomorskim napadima na našu obalu, pa su bezobzirno zahtevali zaštitu pomoću ratnih brodova za svaki obalski grad. Takva podela naših snaga, koju je Mahan u kablogramu iz Evrope „snažno odbio“, mogla je da ima teške ili nesrećne posledice.⁷⁰⁾ Međutim, Ministarstvo mornarice, uglavnom, oduprlo se zahtevima javnosti u pogledu zaštite atlantskih morskih pristaništa i flota je isplovila u Karipsko More, gde je prvo blokirala, a zatim uništila špansku eskadru. Pomorska moć, ispoljena na priličnom otstojanju od naših obala, odlučila je ishod u svakom stadijumu rata, zadajući tako smrtni udarac teoriji pomorske strategije o odbrani obala.

Ako je rat sa Španijom potvrdio Mahanovu teoriju o pomorskoj strategiji, on je takođe pokrenuo Sjedinjene Države u pravcu ekspanzije koju je Mahan zastupao. Pomorsko prvenstvo u Karipskom Moru postalo je američki pomorski cilj davno pre rata sa Španijom, tako da su aneksija Porto Rika i okupacija Kube samo malo povećale ili izmenile naš problem odbrane u ovoj oblasti. Ali ratom i aneksijsama koji su usledili naglašena je naša potreba za kanalom kroz zemljouz i potreba da gospodarimo prilazima tom kanalu.⁷¹⁾

Novi ostrvski posedi Sjedinjenih Država na Pacifiku duboko su izmenili strategisku situaciju zemlje. Mahan je aneksiju Havajskih Ostrva dugo smatrao vojnom potrebom za bezbednost naše pacifičke obale. Dobitkom Filipina stvoren je i drugi argument za anektiranje Havaja i bio je možda odlučujući činilac za izvršenje aneksije u letu 1898 godine. Zauzećem dela Samoanskog Arhipelaga 1899 godine upotpunjena je znatan broj novih poseda. Sjedinjene Države su tako, bilo to dobro ili zlo, upućene na program prekomorske ekspanzije, koja je, po Mahanu, sačinjavala jedan od tri važna beočuga u lancu pomorske moći. Ove nove spoljne pretstraže podupirale su pomorsku moć za koju je Mahan verovao da je bitna za podržavanje američke diplomatiјe na Dalekom Istoku, ali te spoljne pretstraže trebalo je i braniti. Mada su strategiski problemi, koji su obuhvatili njihovu odbranu, bili teški, oni nisu bili nerešivi. Ali moćne i osetljive snage stajale su na putu potpunom izvršenju vojnih planova koje je mornarica pripremila.⁷²⁾ Iako su Sjedinjene Države stvarno bile pošle

⁶⁹⁾ *Ibid.*, str. 223—232.

⁷⁰⁾ *Ibid.*, str. 234—237; Puleston, *Mahan*, str. 187.

⁷¹⁾ Sprout, *Rise of American Naval Power*, str. 237—241. Brodu *Oregonu* bilo je potrebno šezdeset osam dana da od San Franciska do Kej Vesta plovi kroz Magelanski Moreuz, putem koji iznosi skoro 13.000 morskih milja (24.115 km).

⁷²⁾ *Ibid.*, str. 241—245.

putem ka pomorskoj moći, koji je Mahan zastupao, narod kao celina nije bio spremam da podnese izdatke koji su bili potrebni da bi se ostvario ostatak programa ili bar da se zaštititi ono što je stečeno. Sjedinjene Države su se uspavale sa prijatnim osećajem bezbednosti dok jednog nedeljnog jutra, decembra 1941 godine, kiša bombi koje su pale na Perl Harbor nije bacila naciju u rat na Pacifik.

Mada Sjedinjene Države nikad nisu potpuno ostvarile šire poglede Mahanove filozofije o pomorskoj moći, mornarica, a uglavnom i zemlja, prihvatile su naposletku njegovu doktrinu pomorske strategije i njegovo verovanje u potrebu nadmoćne pomorske moći. Mahanovo poznanstvo sa Teodorom Ruzveltom razvilo se u prisno prijateljstvo. Ruzvelt se dobro upoznao sa Mahanovim idejama i našao je da se neobično slažu sa njegovim zamislima. Ruzvelt je kao pomoćnik ministra mornarice pre izbijanja rata sa Španijom imao mnogo posla sa pripremama za ovaj sukob. Ubistvo Makinleja (McKinley), septembra 1901 godine, učinilo je Ruzvelta pretsednikom Sjedinjenih Država, čime je promenjen čitav tok američkog pomorskog razvitka, jer je Mahanova filozofija o pomorskoj moći ušla u Belu kuću u licu Teodora Ruzvelta.⁷³⁾

U narednim godinama Teodor Ruzvelt je vladao pomorskom i spoljnom politikom nacije.⁷⁴⁾ On je došao na pretsedništvo sav predan građenju jednog kanala kroz zemljouz na čemu je Mahan insistirao godinama. Pokretanje ovog poduhvata jedan je od značajnih dostignuća Ruzveltove uprave. Vodeći računa o Mahanovim opomenama da će takav kanal biti strategiska aktiva samo ako mornarica Sjedinjenih Država bude neosporno gospodarila njegovim prilazima, on je otpočeo kampanju za povećanje naše mornarice. Uprkos činjenici da su se nemačka mornarica, koja je rasla, i britanska mornarica međusobno vezale za evropske vode, Ruzvelt je bio apsolutno ubeđen da će Nemci jednog dana početi da mute nešto negde na ovoj hemisferi. Samo ratna flota, druga po redu, odmah posle britanske flote, dokazivao je, može da predupredi ili da se odupre takvoj agresiji i da zajemci bezbednost Panamskog Kanala. Pored toga, Ruzvelt je iskoristio krizu sa Japanom da bi ponova istakao potrebu jačih snaga na Pacifiku. Ruzvelt je godinu za godinom nastavio sa svojim nastojanjima da se mornarica poveća i postigao je 1905 godine vidne rezultate. Kongres je odobrio deset prvakasnih bojnih brodova, četiri oklopna krstaša i sedamnaest drugih brodova različitih klasa. U dočnjim godinama svog pretsednikovanja on je obezbedio još četiri bojna broda i dvadeset razarača.

Potpuno usvajanje Mahanove strategiske doktrine zahtevalo je više nego veliki broj brodova. Ti brodovi, kao i oficiri i ljudstvo, koji su činili njihovu posadu, morali su biti organizovani i izvezbani tako da čine efikasnu bojnu mašinu. To je bio veliki zadatak, mada nije pružao prizor kao izgradnja brodova. Za krstarenje Atlantske

⁷³⁾ *Ibid.*, str. 249—250; Puleston, *Mahan*, glava XXVII; *Ibid.*, index: Theodore Roosevelt.

⁷⁴⁾ O Ruzveltovom uticaju na američku pomorsku politiku vidi Sprout, *op. cit.*, glava XV.

flete po svetu, koje je Ruzvelt izvršio uprkos opoziciji Kongresa, može se reći da je označilo nastup Sjedinjenih Država kao jedne od velikih pomorskih sila sveta.

Pet godina posle Ruzveltovog odlaska iz Bele kuće mornarica je nastavila da raste sporo i nesigurno. Ali prva godina Prvog svetskog rata nagovestila je nov talas povlađivanja pomorstvu, koji je američki pomorski program odveo daleko preko standarda „mornarice druge samo posle Velike Britanije“, a taj standard je bio merodavan za politiku posle 1901 godine. Da je Mahan živeo još godinu dana, do decembra 1915 godine, mogao bi da čuje pretsednika Vilsona kako od Kongresa traži mornaricu „jednaku najmoćnijoj“ na svetu. Pomorski zakon od 1916 godine odobrio je Sjedinjenim Državama stvarno „mornaricu drugu po redu posle nikoga“.*⁷⁵⁾

VII

Mahanovi zemljaci nisu bili spori u odavanju priznanja koje je njegovo delo zaslужilo, ali, kako to ističe njegov biograf, „svoju najveću neposrednu popularnost postigao je Mahan u Engleskoj“. Delo *Uticaj pomorske moći na istoriju* pojavilo se u Engleskoj baš u pravom psihološkom trenutku da bi privuklo najveću pažnju i odravanje.⁷⁶⁾

U toku osamdesetih godina rodio se nov imperijalizam iz intenzivnog takmičenja među evropskim nacijama za tržišta i sirovine. Britanski ekspanziski interesi u prekomorskoj trgovini i plovidbi, zajmovima, koncesijama i interesnim sferama neizbežno su dolazili u sukob sa sličnim interesima drugih nacija. Ovaj sukob je stvorio opštu težnju za pomorskim ponovnim naoružanjem. Prema Britancima, koji su svoju mornaricu smatrali „bitnom potrebom“, a mornarice drugih neostrvskih nacija „čistim luksuzom“, te mornarice, koje su rasle, „mogle su biti građene samo sa namerom eventualne agresije protiv njih samih (Britanaca).“⁷⁷⁾ Ova sumnja u strane pomorske moći razumljiva je ako se uzme u obzir potpuna zavisnost Britanije od pomorske moći za njen opstanak kao slobodne nacije.

Vlada je 1889 godine predložila Parlamentu plan pomorskog proširenja, zasnovan na načelu mornarice koja bi bila jednaka mornaricama ma koje druge dve evropske nacije — „standard dve sile“. Mahanovo delo se pojavilo u pravom trenutku da bi pružilo jasne i neodbacive argumente radi pravdanja ovog programa. Ono je takođe pružalo dobrodošlu podršku za odbacivanje zahteva britanskih oficira suvozemne vojske i drugih koji su tražili savršena i skupa utvrđenja duž cele engleske obale.⁷⁸⁾

⁷⁵⁾ Odgovara ranijem citatu o mornarici drugoj samo posle Velike Britanije, tj. sada prvu na svetu. — Prim. red.

⁷⁶⁾ *Ibid.*, glave XVI—XVIII.

⁷⁷⁾ Puleston, *Mahan*, str. 110.

⁷⁸⁾ A. J. Marder, *The Anatomy of British Sea Power* (1940), glava II, naročito str. 10—11, takođe Puleston, *Mahan*, glava XVI.

⁷⁹⁾ Marder, *op. cit.*, str. 25; R. H. Heindel, *The American Impact on Great Britain* (1940), str. 117; Puleston, *Mahan*, str. 106—107.

Britanska javnost je u toku ranijih godina počela da se ponovo interesuje za mornaricu, ali Mahanova dva dela, koja su se pojavila 1890 i 1892 godine, bila su najvažniji pojedinačan činilac koji je celu naciju nastrojio za mornaricu. Nije teško razumeti uticaj Mahanovih ideja na britansku javnost. On je u zrcali događaja u Engleskoj pomorskoj i političkoj istoriji uočio osnovna načela koja su Britaniju napravila gospodaricom mora, i postavio je ova načela u obliku koji čak i laici mogu da razumeju. Nije nikakvo čudo da su Englezi sa starom tradicijom pomorske moći za sobom, sa pomorskim utrkivanjem koje je već bilo u toku i sa novom erom imperijalizma koji se stvarao, odmah pohvalili Mahanovo delo.⁷⁹⁾

Mahan je za vreme „ceremonijalnog krstarenja“ u evropskim vodama u toku 1893—1895 godine nekoliko puta posetio Englesku i aklamovan je na način kao skoro нико pre njega. „Bio je na ručku kod kraljice i kod predsednika vlade, bio je nagrađen počasnim titulama Oksforda i Kembridža i bio je počasni gost Kraljevskog mornaričkog kluba — prvi stranac kome je ukazana ova čast.“ Staloženi londonski „Tajms“ hvalio ga je kao onoga koji je za pomorskiju istoriju učinio ono što je Kopernik učinio za astronomiju. Jedan pomorski kritičar uporedio ga je sa Prislijem (Priestley): „Pomorska moć je, naravno, uticala na svet u svima vekovima. Tako je i kiseonik. Ali, baš kao što je kiseonik, da nije bilo Prislijia, mogao i do današnjeg dana da ostane neodređen i neotkriven činilac, tako je to mogla ostati i pomorska moć da nije bilo Mahana.“ Njegovi pogledi su šireni u štampi, u tromesečnim časopisima, kroz stručne žurnale i takvim uticajnim društвима као што је Kraljevski institut ujedinjenih službi. Jedan Englez rekao je, možda sa izvesnim žaljenjem, да је morao da dođe „jedan Jenki па да probudi ovu generaciju Engleza da shvati važnost pomorske moći.“ Ali, mornarici, vladи, univerzitetima i javnosti било је dragо да му могу ukazati највиšу поčast да буде jedini stranac koji има право „да им понуди свој savet u pogledu vođenja njihovih poslova“. Čak i Gledston, arhiprotivnik naoružanja, rekao je да је Mahanovo delo o Francuskoj revoluciji i carstvu „knjiga veka“. Nijedan od ovih komplimenata nije bio nezaslužan, jer је Mahan izraz „pomorska moć“ stavio u savremenу rečnik Engleza i učinio više negо drugi da potstakne interesovanje Britanaca за svoju sopstvenu mornaricu. Prvput, pisao је lord Sajdenhem of Koumb (Lord Sydenham of Combe), „dobili smo filozofiju o pomorskoj moći sagrađenu na istoriji“. Ovome se može dodati да је Mahan doprineo osećању које је raslo na obe strane Atlantika да је kontrola puteva svetskог океана ствар која hrabri i, doista, čini skoro neophodним efikasno anglo-američko razumevanje i saradnju.⁸⁰⁾

Ali Mahanov uticaj u Evropi nije bio nikako ograničen na Britaniju. 1890 godine druga pomorska sila Evrope bila je Francuska у којој је Mahanova prva knjiga odmah prevedena i privukla pažnju

⁷⁹⁾ Marder, op. cit., str. 25, 45—48; Heindel, op. cit., str. 117—118.

⁸⁰⁾ Heindel, op. cit., str. 117; Marder, op. cit., str. 45—47; Puleston, glava XXIII.

francuskih pomorskih oficira. Na kapetana Darijea (Darrieus), rani-jeg profesora strategije i pomorske taktike na francuskoj Pomorskoj ratnoj akademiji, Mahanove kritike francuske pomorske politike učinile su veliki utisak. On je u jednoj svojoj knjizi, koja je obuhvatila skoro isti period istorije kao i Mahanova, ponovio greške francuske pomorske strategije koje je Mahan istakao.⁸¹⁾ Drugi francuski pomorski oficir, admiral Raul Kasteks (Raoul Castex), sa francuske Ratne škole, izjavio je da već dve ideje, prva, vrhovna važnost gospodarenja morem, i druga, potreba organizovane snage, „daju Mahanu pravo na poštovanje potomstva“. Kasteksu se nije sviđao Mahanov stil, ali on je verovao da ovaj ništa ne oduzima „od neocenjive vrednosti Mahanovog dela koje je zaista stvaralačko na polju strategiske teorije“.⁸²⁾ Ipak, Mahanove ideje u Francuskoj nikad nisu izazvale široko priznanje koje su uživale u Britaniji, Sjedinjenim Državama i Nemačkoj. Najzad, jedva se moglo očekivati, kako to pokazuje Rop (Ropp) u narednoj glavi, da će Francuska sa oduševljenjem primiti filozofiju koja se toliko razlikuje od njene istoriske politike.

Mahanova dela su imala praktičan uticaj na nemačku politiku, i to je bio drugi po redu posle uticaja u Sjedinjenim Državama. Kao u Engleskoj i u Americi, delo *Uticaj pomorske moći na istoriju* pojavilo se u kritičnom trenutku. Car Viljem II bio je nedavno otpustio ostarelog Bizmarka, uglavnom, zbog njegovog upornog insistiranja da Nemačka treba da ostane kontinentalna sila i pošto se nacija pod mladim kajzerom bila bacila na javno priznatu politiku imperijalističke prekomorske ekspanzije. Nedavno osnovana nemačka mornarica bila je bitan deo nove politike i, mada mala, carska flota je rasla.⁸³⁾

Pomorska moć za Nemačku nije bila rezultat spontanih i prirodnih procesa kao što je to bilo u Engleskoj. Interesovanje za mornaricu je od početka veštački izazivano i potsticano. Državni pomorski ured (*Reichsmarineamt*), a docnije Pomorsko udruženje (*Flottenverein*), preuzeo je sistematsku kampanju za popularisanje pomorske moći.⁸⁴⁾ U ovom naporu da se izazove interesovanje javnosti, vođe su odmah shvatile vrednost Mahanovih dela za svoje svrhe i mornarica se sama pobrinula da se dela prevedu na nemački jezik. Ernst fon Hale (Ernst von Halle), jedan od vođa pokreta za popularisanje pomorske moći, napisao je knjigu primenjujući Mahanovu doktrinu na događaje iz nemačke istorije. Propagatori su potrebu pomorske moći pretstavili nemačkom narodu kao poslovni

⁸¹⁾ Puleston, *Mahan*, str. 107, 326.

⁸²⁾ *Ibid.*, str. 332.

⁸³⁾ Marder, *op. cit.*, str. 288 i dalje; A. Vagts, *Deutschland und die Vereinigten Staaten in der Weltpolitik* (1935), str. 652, primedba 1. Pisac ovde želi da izrazi priznanje za pomoć dr Feliksu Gilbertu pri pregledanju nemačkog izvornog materijala.

⁸⁴⁾ O *Flottenverein*-u sa njegovim stotinama hiljada članova vidi glavu 13, naročito primedbu 4.

predlog, koristeći Mahánov tvrđenje da razvoj korisnih ekonomskih interesa u prekomorju zavisi od posedovanja pomorske moći.⁸⁵⁾

Nemačka, suprotno Francuskoj i Britaniji, praktično uopšte nije imala pomorske istorije i usled toga je imala samo malo pomorskih tradicija. Stoga su nemački oficiri bili više nego voljni da odmah prime strategisku doktrinu koju je Mahan formulisao. Mahanov prikaz moći na moru, kao nešto što se izvodi iz kombinacije kolonija, prekomorske trgovine i pomorske moći, imao je skoro opijajuće dejstvo na narod koji se baš bio zainteresovao za kolonije i spoljnu trgovinu. Vest, koju je nemački car maja 1894 godine poslao jednom prijatelju, tipična je za oduševljeni prijem na koji su naišle Mahanove ideje u Nemačkoj. „Baš sada ne čitam, već gutam knjigu kapetana bojnog broda Mahana,“ pisao je, „i pokušavam da je naučim napamet. To je prvakansko delo i klasično u svim tačkama. Ono se nalazi na svim mojim brodovima i moji kapetani i oficiri ga stalno citiraju.“⁸⁶⁾

Vodeći duh nemačke pomorske politike bio je Alfred fon Tirpic (von Tirpitz). Tirpic je od 1897 godine do Prvog svetskog rata bio u svemu odgovoran za materijalnu, kao i za administrativnu i ideo-lošku organizaciju nemačke mornarice. Tirpic je bio upoznat sa Mahanovim delima i uvek je lepo govorio o njima; uticaj ideje američkog oficira na Tirpicov program i politiku očigledan je.⁸⁷⁾ Tirpic je tvrdio da se samo svetska sila, tj. sila sa interesima na celom svetu, može smatrati velikom silom. Stoga čisto kopnena sila ne može biti velika sila; potrebbno je imati i pomorsku moć. Dokaz da neka nacija ima pomorskú moć nije velika flota krstarica za upotrebu u trgovačkom ratu (*guerre de course*) protiv neprijateljske trgovine, već postojanje flote bojnih brodova. Zanimljivo je da je Tirpicov prvi akt kao ministra mornarice bio da program svoga prethodnika o povećanju broja nemačkih krstarica zameni predlogom građenja flote bojnih brodova.

Tirpic je stvarno pomorsku moć identifikovao sa jačinom u bojnim brodovima, što je moglo proizaći samo iz suviše površnog čitanja Mahanovih dela, jer se izvesno nije sasvim slagao sa Mahanovim gledištim. Tirpic je, takođe, naročito isticao „političku važnost mornarice“. Tvrdio je da će mornarica povećati vrednost jedne države kao saveznika. Ona će poslužiti da zadobije uticaj i prijatelje. On je zatim objasnio u svojim memoarima da „samo jedna flota koja prema drugim velikim silama pretstavlja savezničku vrednost, dru-

⁸⁵⁾ E. Kehr, *Schlachtflossenbau und Parteipolitik 1894—1901* (Berlin 1930), str. 38, 45, 101—110; E. von Halle, *Die Seemacht in der deutschen Geschichte* (Leipzig, 1907). Vidi naročito str. 6 o „epochalnom delu Amerikanca A. T. Mahana“.

⁸⁶⁾ Vagts, op. cit., str. 652, primedba 1. Carevo tvrđenje se navodi u Puleston, *Mahan*, str. 159.

⁸⁷⁾ O Tirpicovom gledištu o vrednosti jedne mornarice za Nemačku vidi zabelešku njegovog govora u Rajhstagu, marta 1896, koju je objavio H. Hallman, *Krügerdepesche und Flottenfrage* (Stuttgart, 1927), str. 85. O Mahanovom uticaju na njegove ideje o „političkom opravdanju bojne flote“ vidi Hallman, *Der Weg zum deutschen Schlachtflossenbau* (Stuttgart, 1933), str. 128.

gim rečima kompetentna bojna flota, može našim diplomatama staviti u ruke instrument koji, ako se upotrebi za dobru svrhu, može dopuniti našu moć na kontinentu".⁸⁸⁾ Ova ideja savezničke vrednosti bila je osnova Tirpicove čuvene teorije o „riziku“, čija je suština bila u ovome: pošto se „nemačka mornarica ne može izgraditi tako da bude dovoljno jaka i da ima realne izglede na pobedu nad svakim protivnikom, to je treba napraviti toliko jakom da će njen uništenje stajati čak i najjaču pomorsku silu tako teških gubitaka da će dovesti u opasnost nadmoćnost ove poslednje prema drugim mornaricama. Zato će i sama pomisao na ovakav rizik odvratiti neprijatelja od takvog napada.“⁸⁹⁾ Tirpic se nadao da će Britanija, umesto da rizikuje svoju kontrolu nad morima u borbi sa nemačkom mornaricom, praviti ustupke i sporazumeti se sa Nemačkom. Ali, događaji Prvog svetskog rata nisu potvrđili Tirpicovu teoriju. Englezi se nisu ni sporazumeli sa Nemcima, niti su bili odvraćeni od napada na nemačku flotu. Bojni brodovi Nemačke naposletku su zatvoreni u nemačke vode, a savezničke flote još jednom su pokazale stvarnu vrednost gospodarenja morem.

Uticaj Mahana na nemačko razmišljanje o pomorskim pitanjima pre 1914 godine ne može se poricati, ali ima dokaza da je to bio pogrešno shvaćeni Mahan koga su Nemci usvojili.⁹⁰⁾ Mahanova dela sadrže mnoga razmatranja nepovoljnih prilika u koje je geografija stavila nemačku naciju u odnosu na britansku pomorsku moć. Da su Nemci razumeli stvarnu suštinu pomorske moći, oni bi neizbežno morali shvatiti da samo pomorska snaga koja je dovoljno jaka da tuče britansku flotu može Nemačku pretvoriti u pomorsku silu u Mahanovom smislu reči. Tirpic, izgleda, nije shvatio osnovna geografska ograničenja nemačkog položaja u odnosu na kontrolu mora.⁹¹⁾ Zatim, Tirpic je propustio da obrati pažnju na Mahanovu opomenu da se jedna nacija ne može nadati da bude velika kopnena snaga, a istovremeno i velika pomorska sila.

Nemački pomorski teoretičari posleratnih godina shvatili su očigledno da je pogrešna pomorska strategija bila odgovorna za nemoc nemačke mornarice da odigra korisniju ulogu u ratu. Tirpicov ugled ostao je tako veliki da se нико nije usudio da ga otvoreno napadne, ali je postojala određena težnja u pravcu nove pomorske teorije koja bi verovatno bolje odgovarala nemačkoj geografskoj situaciji. Otišlo se u drugu krajnost, i Nemci su u poslednjim godinama sasredili svoju pažnju na nov trgovački rat (*guerre de course*) koji bi se vodio podmornicama, avionima i površinskim brzim brodovima, a koji je u suštini sličan onome koga su se francuski pomorski stratezi pridržavali u prošlosti.⁹²⁾

⁸⁸⁾ My Memoirs, (Engleski prevod, 1919), I, str. 79.

⁸⁹⁾ H. Rosinski, „German Theories of Sea Warfare“, *Brassey's Naval Annual*, 1940, str. 89.

⁹⁰⁾ Vidi Rosinski, „Mahan and the Present War“, *Brassey's Naval Annual*, 1941, str. 9—11.

⁹¹⁾ Vidi Vagts, *op. cit.*, str. 1524.

⁹²⁾ Vidi analizu Nemačke posleratne pomorske teorije u raspravi Rosinski, „German Theories of Sea Warfare“ u *Brassey's Naval Annual*, 1940, str. 88-101.

Ocena Mahanovog uticaja na nemacku vojnu misao ne bi bila potpuna ako se ne spomene i uloga koju su Mahanove teorije odigrale u razvoju nemacke geopolitike.⁹³⁾ Ovo novo nemacko glediste o jačanju države obuhvata teoriju moći i uzdizanja koja se zasniva na ekspanziji kopnene moći, što pretstavlja grubu analogiju Mahanove filozofije o uzdizanju pomorske moći. Prema mišljenju Roberta Straus-Hipea, izloženom u njegovoj nedavnoj knjizi koja objašnjava nemacku geopolitiku, Mahan je bio „jedan od onih nekoliko anglosaksonskih mislilaca čiji se uticaj najjasnije opaža u celom Haushoferovom učenju, uprkos toga ili, možda baš zbog toga, što je Haushoferova sopstvena doktrina kopnene moći krajnja negacija Mahanovih teorija.“⁹⁴⁾

Veliki deo geopolitičkog pisanja i razmišljanja odnosi se na sprove između kopnene i pomorske moći. Eksponenti kopnene moći bili su željni da pronađu „slaba mesta u strategiskom okviru Britanije.“ Stoga su se žudno obratili delima britanskog geografa sera Halforda Mekindera, koji je istakao „osetljive oblasti u anatomiji britanske pomorske moći“.⁹⁵⁾ Razvijajući svoju teoriju „evroaziskog srca zemlje“ Mekinder je kritički ispitao Mahanovu doktrinu pomorske moći. On je ponovo podvukao izvesne osobine teorije o pomorskoj moći koje je Mahan bio istakao, ali koje su njegovi sledbenici često ignorisali. To je bio položaj Britanije i mesto njenih protivnika koji su britanskoj floti dali tako moćno preim秉tvo u svetskim odnosima. Sam ostrvski položaj ne daje „neoborivu titulu pomorske suverenosti“. Mekinder je, takođe, postavio bitno pitanje odnosa osnova pomorske moći prema kopnenoj moći.⁹⁶⁾

Nemački geopolitičari su proučavali istoriju pomorske moći, smatra Štraus-Hipe, „samo da bi bili u stanju da kategorički zaključe da se približuje poslednji dan ostrvskih imperija i da će u budućnosti kopnena moć imati najveći uticaj“. Haushofer i njegovi sledbenici shvatili su promene u strategiskoj geografiji, koje su izazvale železnice, a zatim i mehanizovano kopneno ratovanje, mnogo ranije nego eksponenti pomorske moći. Oni su ukazali na slabosti Hong Konga i Singapura godinama pre nego što je rat ove slabosti prikazao svetu. Oni su shvatili, iako to ostali svet nije učinio, da „se svetski politički potencijal pomorske moći nalazi u punom povlačenju pred potencijalom kopnene moći koji naglo raste, i to mnogo pre nego što je prva podmornica zaronila u vodu i prvi avion poleteo u vazduh“.⁹⁷⁾

Nemački geopolitički pisci često su izražavali svoje divljenje prema Mahanu, čija je svetska filozofija bila sagradena u većim i smelijim razmerama nego ijedna evropska ekspanzionistička teorija njegovog vremena. Haushofer je smatrao Mahana velikim geogra-

⁹³⁾ O geopolitici vidi glavu 16.

⁹⁴⁾ R. Strausz-Hupé, *Geopolitics: The Struggle for Space and Power* (New York, 1942), str. 246.

⁹⁵⁾ *Ibid.*, str. 252, takođe str. 53.

⁹⁶⁾ *Ibid.*, str. 53 i dalje; 249 i dalje, Mekinderovo glediste o položaju Britanije pregledno je izloženo u njegovom delu *Britain and the British Seas* (drugo izdanje, 1930), glava XX, a naročito str. 358.

⁹⁷⁾ Strausz-Hupé, *op. cit.*, str. 253—254, 255—264, naročito strana 261.

skim misliocem, jednim „koji vidi“ i koji je postavio „Sjedinjene Države na put veličine“ i koji je naučio američke državljane da „misle u razmerama svetske moći i većeg prostora“. ⁹⁸⁾

Ovo je jedan od neobičnih obrta u istoriji da je američki pomorski oficir, čije su doktrine postale vodeća načela svetskih pomorskih sila, nemamerno pružio nadahnuće za stvaranje suprotne teorije o kopnenoj moći. Da je velika strategija Haushofera i Hitlera uspela, to bi značilo osudu pomorske moći kako ju je Mahan shvatao. Kako je savremeni svet bio široko zasnovan na britanskoj, a u novije vreme na anglo-američkoj kontroli mora, rezultati nacističke pobjede bili bi prevratnički daleko iznad njihovih najboljih nadi i naših najgorih bojazni.

---

⁹⁸⁾ *Ibid.*, str. 243—246.

GLAVA 18. Kontinentalne doktrine o pomorskoj moći

TEODOR ROP

Uprkos opštem usvajanju teorija admirala Mahana, kako u britanskoj, tako i u američkoj mornarici, i priznanju njegovog uticaja na pomorsku misao Nemačke, Mahanova velika dela nikad nisu sasvim potisnula razne kontinentalne škole pomorske strategije. Mada su kontinentalni pomorski teoretičari obično priznavali šta mu duguju, on je malo pisao o njihovom glavnem pomorskom problemu — načinu kako da se brojno slabije snage suprotstave britanskoj pomorskoj moći. Mahanova dela su, zaista, bila donekle namenjena kao odgovor na argumente najoriginalnijeg kontinentalnog učenja, *Jeune École* (Mlade škole), francuske mornarice, ranih 1880-ih godina. Interesovanje ove *Jeune École* za uništavanje trgovine ima svoju pozadinu u dugom nizu neuspešnih pokušaja Francuske da krstaričkim ratom pobedi Englesku u ratovima XVIII veka¹⁾, ali njene osnovne ideje dolaze od ratova 1854 do 1871 godine, pre probe novog oružja industrijskog doba. Poraz Francuske 1870—1871 godine, koji joj je nanela jedna država koja je jedva imala neku mornaricu, stavio je pomorske teoretičare u defanzivu. I u Francuskoj i u Nemačkoj se to smatralo kao potvrda tradicionalnog gledišta vojnika da je pomorska moć stvar koja se tiče trgovine i kolonija i da u odnosima velikih evropskih država ona može da igra, u najboljem slučaju, samo drugostepenu ulogu. Brodsko osoblje i pomorska artiljerija sačinjavali su posadu pariskih utvrđenja posle Sedana, ali mornarica, kao takva, malo je učinila da spreči poraz i njena blokada nemačke obale pretstavljalala je potpun neuspeh. Neutralni parobrodi ulazili su u blokirane luke isto tako lako kao što su prolazili kroz blokadu koju je Unija vršila na obalama Konfederacije, dok su francuske oklopnačke bile u stanju da održavaju blokadu samo time što su ukravale ugalj u zavetru neutralnog Helgolanda. Mine i mali brodovi za odbranu obale, koji su se u Krimskom i Američkom građanskom ratu pokazali tako efikasni, zatvorili su ušća nemačkih reka da bi sprečili napad sa mora. Desantne operacije, koje su u Američkom

¹⁾ Raoul Castex, *Synthèse de la guerre sous-marine de Pontchartrain à Tirpitz* (Paris, 1920).

građanskom ratu igrale važnu ulogu, bile su skoro nemoguće pred sjajnom železničkom mrežom koju je pruska vojska efikasno iskoristila za kretanje svojih snaga.

Dokle god su se vojnici pripremali za kratke ratove, kao što su bili oni 1866 ili 1870 godine, pomorska moć je igrala malu ulogu u evropskim vojnim kombinacijama, a mornarica je bivala pastorak kontinentalne strategije. Zanemarena u Francuskoj, a suviše mažena od Viljema II u Nemačkoj, mornarica je u oba slučaja od strane ortodoksnih vojnika u tim zemljama smatrana pastorkom. *Jeune École* se u celini slagala sa ovakvim stavom. Pristalice ove škole znale su da poražena Francuska*) nema mogućnosti da izgradi flotu jaku kao što je flota Engleske. Sem toga, slagale su se da će osvetnički rat sa Nemačkom morati prvenstveno da se izvojuje na kopnu. Nekoliko francuskih vojnih stručnjaka predlagalo je da se udari na Trojni savez (*Triple Alliance*) napadom na kopnu i moru preko Italije, ali ova ideja nije naišla na široku podršku ni 1880-ih godina, a ni 1939 godine. Blokada tradicionalnog tipa bila je skoro nemoguća. U kratkotrajnom ratu ni Francuska ni Nemačka ne bi bile ozbiljno pogodene blokadom, čak i ako bi se ova mogla nametnuti; a male ekspedicione snage, upućene preko mora, kao što su bile u Krimskom ratu — 60.000 ljudi u početnom napadu — malo bi delovale na savremenu vojnu silu. Praktično, sve pomorske operacije iz sredine XIX veka bile su prepadi na obalu uz mali ili nikakav otpor pomorskih snaga, tako da su stratezi tog perioda skoro zaboravili važnost organizovanih flotnih akcija. Tada je uopšte smatrano da je prošlo vreme velikih pomorskih bitaka i da će se slabija flota ograničiti na to da ostane „in being“ (u stavu „da postoji“). Strategiski cilj male nemačke flote 1880-ih godina bio je obalska odbrana; krstarice na jedra, koje su štitile nemačke interese na strani, nisu se mogle ni boriti sa savremenim neprijateljem, niti pobeti od njega. Dobro poznata gledišta feldmaršala Henrika Vilsona (Henry Wilson) o beskorisnosti britanske pomorske moći u jednom anglo-francuskom ratu sa Nemačkom odražavala su ortodoksnو kontinentalno shvatanje njegovog perioda.²⁾

Ove opšte zaključke iz ratova 1860-ih godina pojačala je naredne decenije pojava torpednog čamca velike brzine, prethodnika sadašnjeg razarača. Ovo oružje je bilo odgovor na finansijski problem kontinentalne mornarice i priznato je odmah kao neocenjivo za pokretnu odbranu obale. U torpednom čamcu su se iskristalisale ideje čitave generacije francuskih pomorskih misilaca i vođa škole *Jeune École*, a admirал Teofil Ob (Theophile Aube) napravio je od njega jedan od stubova svoje pomorske teorije.³⁾ Njegovi specifični taktički predlozi bili su isto toliko preuranjeni kao što su Mahanovi zadocnili, ali njegova dela su privukla mnogo oduševljenih i nekritičnih sled-

*) Misli se na rat 1870/71. — Prim. red.

²⁾ G. E. Tyler, *The British Army and the Continent, 1900—1914*, (London, 1938), glava VI.

³⁾ Njegovo najvažnije delo je niz člana sakupljenih u *A terre et à bord, notes d'un marin* (Paris, 1884).

benika.⁴⁾ Nemačka, Austro-Ugarska i Rusija u ludilu za torpednim čamcem napustile su svoje programe bojnih brodova, a britanski Admiralitet se čak osetio pobuđenim da se izvini Parlamentu što završava brodove koji su se nalazili već u izgradnji.

Ukoliko se zasada može reći, na osnovu izveštaja o mirnodopskim manevrima, torpedni čamac bi se pokazao kao strahovito obalsko oružje. Nade Jeune École da teroriše pomorsko stanovništvo Italije ili Engleske, upotrebljavajući torpedne čamce za ubacivanje jakih eksploziva i zapaljivih sredstava u njihove gradove, pokazale bi se verovatno iluzornim. Potpuno prenebregavanje međunarodnih zakona i naivna procena štete koja bi se učinila takvim nevezanim napadima, bili su slični argumentima mnogih koji su se ispočetka oduševljavali vazduhoplovstvom. Ali, torpedni čamac je bio prvo oružje kratkog dometa koje je osporilo suverenost bojnog broda; mada „David“ još nije oterao „Golijata“ sa mora, sloboda akcije bojnih brodova je prilično smanjena. Vojne sile su počele da šire svoj suverenitet i da štite mora oko sebe. Francuzi su sagradili specijalne torpedne čamce za operacije između Korzike i Severne Afrike i započeli savremeni sistem pomorskih baza na obema obalama zapadnog dela Sredozemnog Mora.

Italijanska pomorska teorija u tom periodu odražavala je isti opšti pravac. Italijanski veliki bojni brodovi bili su prvenstveno obalski branioci koji su brodskom artiljerijom suzbijali francusko bombardovanje ili desantne operacije. Njihovi brzi, lako oklopljeni brodovi nisu bili namenjeni za zadobijanje prevlasti u zapadnom delu Sredozemnog Mora od teže oklopljenih francuskih brodova; oni su pretstavlјali pokretnu flotu „koja postoji sa ciljem da oslabi francusku prevlast na moru“. Van zapadnog dela Sredozemnog Mora Italijani su trošili malo kredita i nisu održavali pomorske baze, ali su se nadali da će u ovoj posebnoj oblasti moći da neutrališu francusku nadmoćnost.⁵⁾

Uprkos pretenzijama na diplomatske interese širom sveta posle 1898 godine, Sjedinjene Države su svoje pomorske napore ograničile na odbranu svoje hemisfere u kojoj smo postepeno postali prvi usled naše nadmoćne kontrole njenih pomorskih baza. Istim putem su Japanci zadobili mesnu prevlast na morima Istočne Azije.

Ovaj proces regionalne kontrole od strane drugih sila oslabio je u svakom slučaju svetsko pomorsko preimrućstvo Britanije i stoga je zanimljivo da su prvi veći pomorski saveznici Britanije bili Amerika, Francuska i Japan. Već za vreme Rusko-japanskog rata neki francuski mislioci su osetili da se Indokinu neće moći braniti od ozbiljnog japanskog napada i Englezzi su otprilike u isto vreme počeli da razmatraju važnost Hong Konga.

Međutim, sva ova razmatranja su bila prvenstveno defanzivna; ostao je još drugi problem kako da se izvrši pritisak na britansku

⁴⁾ Najpoznatiji je možda bio Gabriel Charmes, *La réforme de la marine* (Pariz, 1886).

⁵⁾ Njihov najvažniji teoretičar bio je plodan pisac Domenico Bonamico. Tpično je njegovo delo *Il problema marittimo dell'Italia* (Turin, 1881).

pomorsku moć, tj. da se slomi kolonijalni i pomorski monopol koji je Britanija izgradila i još dalje širila. Bilo je nekoliko teoriskih rešenja, od kojih prvo datira od uvođenja parobroda 1840-ih godina. Francuski san je bio da će to biti kraj svim sprečavanjima i neuspesima koji su ceo jedan vek razarali francuske planove invazije; Francuska vojna sila moći će se dovesti do neposrednog dejstva na neprijatelja. Para je „premostila Lamanš“; parobrodi neće morati da čekaju na veter i plimu, a Britanci neće više moći da ih blokiraju u njihovim lukama. Mada je ovaj pravac misli bio manje značajan 1880-ih godina nego što je bio trideset godina ranije, japanska invazija Kine 1894 godine ponovo je pokrenula ovo pitanje. To je bio omiljeni predmet francuskih i nemačkih generalštavnih oficira u vreme kada je Burski rat otkrio krajnju nesposobnost pre-Haldejnovе britanske vojske. Dejstva ovog ugrožavanja britanske vojne teorije leže, naravno, izvan svrhe ove glave, ali su se mnogi mislioci na obe strane Lamanša dugo bavili ovim pitanjem. Francuski stratezi su pretskazivali da će opasnost invazije vezati veliki deo britanske operativne vojske za Britanska Ostrva i smanjiti britanski pritisak na francuske kolonije.

Medutim, admirал Ob je bio veoma slabo zainteresovan takvim planovima invazije; njegova najjača karta bila je oživljavanje krstačkog rata (guerre de course) protiv engleske trgovачke plovidbe. Senzacionalni uspesi brodova koji su uništavali trgovinu Konfederacije oživeli su tradicionalno francusko oduševljenje za ovu vrstu ratovanja. Mada neki Obovi argumenti potiču još iz dana Luja XIV, postojala su dva nova činioca koji su obećavali uspeh tamo gde su ostali bezuspešni svi raniji napori Francuske. Prviput je cela ekonomска struktura Engleske zavisila od inostrane hrane i sirovina. Prviput je Engleska bila nesposobna da napadače zatvori u njihovim bazama, što su probijači blokade dokazali i u Građanskom ratu. Sa izvesnim izmenama ova dva činioca su još uvek osnova savremenog trgovinskog ratovanja. Britanija je apsolutno zavisna od prekomorskog snabdevanja i britanska mornarica mora svakoj toni koja se kreće ka Ostrvima da pruži neposrednu konvojsku i patrolnu zaštitu. Napori britanskog vazduhoplovstva, pomognuti 8 vazduhoplovnom armijom Sjedinjenih Država, da se ponovo uspostavi posredna zaštita bombardovanjem nemačkih podmorničkih baza i gradilišta, pokazuju ozbiljnost ovakvog gledanja na ovaj problem.

Ukidanje žitnog zakona i strašna oskudica u pamuku 1860-ih godina potpuno su dokazali zavisnost Engleske od prekomorske hrane i sirovina. Obova generacija je bila prva koja je procenila stvarne teškoće Britanije u problemu zaštite njenih prekomorskih puteva snabdevanja. Mahanovi i Tirpicovi zahtevi u pogledu sticanja kolonija i spoljne trgovine zamračili su ovaj posebni rezultat kako u Nemačkoj, tako i u Americi. Nije se moglo očekivati da će onaj koji zastupa izgradnju velike spoljne trgovine isticati teškoću da se ona zaštiti. Samo *Jeune École*, koja je prepostavljala da je Francuska sama sebi dovoljna, i njeni britanski savremenici, koji su se suočili

sa problemom zaštite postojećeg ekonomskog organizma, mnogo su doprineli proučavanju krstaričkog rata.

Veliki deo štete koju je američka plovidba pretrpela za vreme Građanskog rata došao je usled panike vlasnika; slična panika mogla bi da razori čitav britanski ekonomski život. Za prve predloge narodnog osiguranja od ratnih plovidbenih gubitaka smatralo se da daju vlasti suviše mnogo vlasti nad trgovačkim poslovima i mnogi brodovlasnici su smatrali da im je jedini spas u masovnom prelaženju neutralnim zastavama. Ekonomski dezorganizacija koja prati takvu paniku bila je jedan od glavnih strategiskih ciljeva *Jeune École*. S obzirom na potpunu neaktivnost vlade Unije u sličnoj krizi i na slabu privrednu politiku francuske vlade za vreme opsade Pariza, nije nikakvo čudo što su mnogi ljudi očekivali da će britanska trgovacka zastava u doba rata nestati sa mora. Njihova gledišta su bila pojačana ogromnim američkim zahtevima za posrednu štetu u slučaju *Alabama*, dok prihvatanje presude u stvari Alabama od strane Britanije kao da je pokazivalo britansku bojazan od američkog napada na njenu trgovinu.*) Zato je *Guerre de course* još uvek bio najpoznatiji deo strategiske škole *Jeune École*. Ob je pretskazivao da će čak i torpedni čamci pleniti trgovacke brodove u Sredozemnom Moru i Lamanšu, ne uvažavajući pravila krstaričkog ratovanja. Održana obala i kombinacija sa krstaricama prema *Jeune École* bile su skoro dvadeset godina veoma važne u kontinentalnoj pomorskoj teoriji. Njen uticaj je bio najveći u Francuskoj i u Sjedinjenim Državama, pradomovini monitora i privatnog broda sa povlasticom za gusarenje. Ali, čak i Rusi su brižljivo proučavali puteve britanske plovidbe i sagradili gusarske brodove *Rurik* i *Rusija* koji su odgovarali našim brodovima *Kolumbija* i *Minneapolis* ili francuskim *Šatorenom* i *Gišen*.

Jedan od glavnih Mahanovih ciljeva bio je opovrgavanje jeresi *Jeune École*, pri čemu se manje pozivao na ograničena iskustva ratova od 1854 do 1870 godine, a više na širu istoriju perioda jedrenja. On je, kao i mnogi drugi veliki pisci, obavljao razne funkcije u raznim zemljama. U Americi i Nemačkoj bio je jedan od velikih proroka pomorskog i kolonijalnog imperijalizma. U Francuskoj je obnovio zdrava vojna načela Žominija i Klauzevica koja je *Jeune École* bila potpuno zaboravila. Njegovo insistiranje na bici i važnosti organizovane snage bilo je potrebno ispravljanje čudnovatog oduševljenja *Jeune École* za poslednje tehničke zamisli i njihovih nada da će zadobiti jeftinu pobedu napadajući samo nevojne ciljeve. Njihova doktrina „napadaj bez stida slabog, a beži bez stida od jakog“ završila bi se u potpunoj vojnoj demoralizaciji. Mahan je, sa svoje

*) Brodovi Konfederacije (Juga) naneli su za vreme Građanskog rata velike štete trgovini Unije (Severa), a naročito brod *Alabama*, koji je za ovu svrhu bio opremljen u Liverpulu, takoreći pred očima engleske vlade. Zbog štete koju je prouzrokovala *Alabama* nastao je spor između Sjedinjenih Država i Engleske. Obe sile su se naposleću, 1871 godine, sporazumele da spor iznesu pred međunarodni arbitražni sud koji je Sjedinjenim Državama priznao otstetu od 15 miliona dolara. — Prim. prev.

strane, ukazivao na ofanzivnu defanzivu velikih holandskih boraca na moru kao na pravu politiku za slabiju flotu. Oni nikad nisu ignorisali englesku flotu, već su težili da unište njene delove vremenski dobro smišljenim koncentracijama. Para je uveliko povećala izgledе dobro planiranih ofanzivnih akcija ove vrste. Čak i ako je uništenje trgovine bio prvenstveni cilj, Mahanovi sledbenici su isticali da bi se ono moralо podržavati napadima na britansku ratnu flotu. Mahanov dokaz da, istoriski, uništavanje trgovine nikad nije bilo uspešno, nije delovao na dokazivanje *Jeune École* da su uslovi sada sasvim drukčiji. Oni su prosto ostali ubedeni da tehničke promene menjaju načela vojne i pomorske strategije.⁶⁾

Bizmarkova sredstva za vršenje pritiska na nadmoćnu pomorsku moć Engleske bila su prvenstveno diplomatska, metod koji su mnogi pomorski autoriteti ozbiljno zanemarili. To nije podržavanje teorije o svetskoj nadmoćnosti pomorske moći, kada se pokaže da Britanska Imperija 1880-ih godina — sa mornaricom otprilike jednako mornaricama većine ostalog sveta zajedno — čini ustupke Bizmarku u čisto kolonijalnim stvarima. Čak i Mahan je, prilično prirodno za Amerikanaca 1880-ih godina, propustio da pravilno oceni vezu između diplomatske i pomorske politike i evropske ravnoteže sila. Njegove primedbe o diplomatiji odnose se, uglavnom, na samo sticanje pomorskih baza. On je video rezultate podele Kine i bio je zabrinut da li će Amerika steći isto tako dobre položaje pri podeli sveta. Ali, kao većina Amerikanaca njegovog doba, on nije potpuno shvatao važnost sila koje deluju iza pozornica velikih evropskih prestonica. Naše bojazni u pogledu nemačke agresije u Karipskom Moru i izvesni pogledi na našu diplomaciju otvorenih vrata pokazuju isto potcenjivanje dejstva evropskog državnog sistema. Naši očevi-osnivači imali su više iskustva, a ima ga i naša generacija, ali i jedni i drugi imali su daleko više stalnog dodira sa evropskom diplomacijom nego Amerikanci Mahanovog doba. Važnost britanske pomorske moći za kontrolu kontinentalne vojne agresije u Novom Svetu je svakidašnji izraz 1940-ih godina, kao što je to bio i 1820-ih godina. Ali saznanje da je britanska mornarica naša prva linija odbrane jedva da je igralo ulogu u Mahanovoj razradi argumenata za anglo-američko prijateljstvo.

Međutim, ne sme se zaboraviti da Bizmarkov metod diplomatskog pritiska može biti uspešan samo kod manjih ciljeva, dok je Britanija na drugim stranama ugrožena opasnijim neprijateljima. Njegove srazmerno skromne kolonijalne zahteve trebalo je uravnotežiti većim ugrožavanjem Francuske i Rusije u Aziji i Sredozemnom Moru. Njegovo diplomatsko ucenjivanje bilo je uspešno dokle god je Engleska smatrala Francusku i Rusiju svojim najopasnijim pomorskim i kolonijalnim suparnicima. Ono je neminovno propalo kada je englesko mnenje počelo da misli o Nemačkoj kao o svom

⁶⁾ Njegovi najvažniji francuski sledbenici bili su Gabriel Darrieus, *War on the Sea* (Annapolis, 1909) i Réne Daveluy, *L'esprit de la guerre navale* (3 toma, Paris, 1900—1910). Vodeći italijanski pomorski strateg bio je Giovanni Sechi, *Elementi di arte militare marittima* (2 toma, Leghorn, 1903—1906).

najvećem mogućem neprijatelju. To je bila osnovna greška Tirpicove čuvene zamisli rizika (*Risikogedanke*). Njegova teorija je formulisana u periodu kada je Engleska bila izolovana između Dvojnog i Trojnog saveza. Njegova flota „rizika“ morala je da bude samo dovoljno jaka da drži ravnotežu pomorske moći između Engleske i francusko-ruske kombinacije. Sva njena psihologija odražava kajzervu diplomaciju sjajnog oklopa.

Kada su Viljemovi zahtevi naterali Englesku u kolonijalne sporazume sa Rusijom i Francuskom, nemačka mornarica nije napuštala program koji je odgovarao ovoj specijalnoj diplomatskoj situaciji. Nemačka flota je tehnički bila blizu savršenstva; njena slabost je ležala u njenoj vrhovnoj komandi. Ukipanjem nemačkog pomorskog štaba, do čega je došlo da bi se Viljemu dala lična kontrola nad pomorskom politikom (Generalstab vojske je uspostavljen da bi sprečio baš takvo stanje), nemačka mornarica je postala kraljevska igračka. 1914 godine Viljem nije mogao da izmisli za nju bolju upotrebu nego da je drži u rezervi za mirovnu konferenciju i dalje ucenjivanje. Mornarica nije imala planove za invaziju Engleske, za ozbiljan napad na englesku trgovinu ili bar za pozitivno gospodarenje Baltičkim Morem. Ona čak nije ni pokušala da spreči iskrčavanje britanskih trupa u Francuskoj, iako je desno krilo nemačke vojske bilo ključ celog Šlifenovog plana. Druga flota na svetu utrošila je četiri godine braneći nemačke obale. Ona je izvršila ovu funkciju dosta dobro — isto tako dobro kako je to učinila i francuska flota 1870 godine i isto tako dobro kako bi to učinila i mala nemačka flota 1880-ih godina. Sudbina nemačke Flote otvorenog mora (*Hochseeflotte*) u zalivu Scapa Flow*) 1919 godine bila je naročito zgodna. Tirpic je tačno dvadeset godina dodavao bojni brod bojnom brodu. A na kraju, velika gomila materijala, koja je bila namenjena ucenjivanju Britanije za kolonijalne ustupke, pokazala se da vredi samo koliko i staro gvožđe.

1880-ih godina *guerre de course* nije uspeo da zadobije mnogo pristalica u Nemačkoj, delom i zbog nedostataka inostranih baza i udaljenosti njenih domovinskih baza od glavnih engleskih trgovinskih puteva. Protiv njega su upotrebjavani isti argumenti i u Italiji. U nemačkom slučaju to je svakako zadržalo usvajanje podmornica za uništavanje trgovine, dok Italijani čak i sada pokazuju srazmerno malo interesovanja za ovu vrstu operacija. Kada je došlo do podmorničkog rata, on je, izgleda, bio potpuno improvizovan, činilac koga se treba setiti prilikom svake kritike britanskog neuspela da ga suzbije.⁷⁾ Nacistički rat u Norveškoj, na Kritu i u Africi je čudna suprotnost skandinavskoj politici Flote otvorenog mora od 1914 do 1918 godine. U svome poznom otkrivanju mogućnosti uništavanja

*) Scapa Flow je zaliv na jednom od Orknejskih Ostrva u koji je doveđena nemačka Flota otvorenog mora (5 bojnih krstaša, 10 bojnih brodova, 9 malih krstarica i 46 razarača i torpednjarki). Nemačke posade potopile su ove brodove na dan potpisivanja Versajskog ugovora. — Prim. prev.

⁷⁾ Izgleda da nema pozitivnog razloga da se sumnja u zvaničan izveštaj admirala Spindlera, *Der Handelskrieg mit. U-Booten* (Berlin, 1932), I, str. 8.

trgovine podmornicama i svome propustu da razvije snažniju balističku politiku, stara nemačka mornarica jasno je pokazala svoju nesigurnu ocenu osnovnih ideja *Jeune École*. Da li bi izgrađena mornarica *Jeune École* bila manje mrska Englezima nego što je to bilo građenje Flote otvorenog mora, naravno, otvoreno je pitanje. Bar su Britanci 1935 godine, u okviru svoje politike umirenja, bili voljni da potpišu međunarodni sporazum kojim prihvataju prvu vrstu flote.⁸⁾

Poslednji način vršenja pritiska na Englesku sasvim prenebrejava potrebu za pomorskom silom; pritisak se vrši razvijanjem i kontrolom strategiskih kopnenih oblasti. Mahan je i sam uvideo da je u njegovoj Americi najznačajniji činilac bilo uzdizanje privredno nezavisne industrijske imperije. Ali za njega je ovaj proces bio samo početak i on je očekivao dan kada će Amerika kao izrazito poslovna zemlja izvoziti stanovništvo umesto da ga uvozi. Njegove kolonijalne zamisli mogle su izgledati zastarele i pogrešne u godinama kada su američki poslovni ljudi razvijali naše karakteristične metode kontinentalne eksploracije. Podjednaka je ironija da je nemački osnivač geopolitike, Fridrik Racel, video u moru prvi izvor nacionalne veličine, dok je britanski geograf Mekinder isticao važnost razvoja kopnenog transportovanja u XIX veku. Ali još od pre 1914 godine i Rusi su nastavili svoje mučno prodiranje ka moru, što ih je dovelo do dva porazna rata i potpunog sloma stare monarhije. Mahan je 1914 godine bio isto tako popularan na evropskom kontinentu kao i u Engleskoj, Americi i Japanu. Oduševljeno prihvatanje njegovih ideja od strane nemačke mornarice bilo je sve što se zahtevalo, jer su italijanska, ruska i francuska flota bile u to vreme stvarni ili mogući saveznici Engleske.

U Francuskoj je uticaj *Jeune École* sve više opadao, dok ta škola nije postala samo vojna sekta koja je ponavljala svoju dogmu, ali je imala slab uticaj na francusku pomorskou politiku. Zanemarivanje najelementarnijih vojnih načela dokazalo je njeno štetno delovanje. Ismevajući se njenim predlozima, mnogi ljudi su zaboravili da su Ob i njegovi sledbenici bili prvi koji su analizirali mnoga od bitnih obeležja savremenog pomorskog rata. *Jeune École* se uplela u politiku sa uobičajenim nesrećnim rezultatima. Radikalni ministar Kamil Peltan (Camile Pelletan) upropastio je i flotu i *Jeune École* pokušavajući da očisti mornaricu od mnogih podržavalaca suprotne doktrine. Poraz saveznika Francuske u Rusko-japanskom ratu tumačen je uveliko kao dokaz ispravnosti Mahanovih ideja. Malo se pisaca, sem Mahana, potrudilo da ispita neortodoksne elemente u japanskoj strategiji. Mina i torpedo, naravno, nisu ispunili preterane nade svojih pristalica, mada su se pokazali kao oružje velikog značaja.

Ruski napadi na japansku trgovinu bili su, uglavnom, bezuspešni; pasivno verovanje ruske flote u važnost „flote koja postoji“

⁸⁾ Jedan od najgoričenijih kritičara Tirpicove politike iz *Jeune École* je kapetan Lothar Persius. Tipično njegovo delo je *Warum die Flotte versagte* (Leipzig, 1925).

(fleet in being) bilo je nesrećno, isto kao i, docnije, u Nemačkoj. Ono je bilo isto tako veliki prekršaj Mahanovog načela aktivne ofanzivne defanzive za privremeno slabiju snagu.⁹⁾

Ovo opadanje životne snage *Jeune École* bilo je, uglavnom, uzrok opštег propusta što se nisu predvidele strategiske mogućnosti i kobna budućnost podmornica, oružja u koje su polagali nadu neprijatelji Britanije od Fultona do Dipija de Loma (Dupuy de Lome). Sam Ob je pokrenuo konkurs koji je naposletku stvorio prvu uspešnu francusku podmornicu. Ali kada se ovo važno oružje stvarno pojavilo, o njemu se vrlo malo razmišljalo u vezi sa pomorskom strategijom. Čak i Francuzi su ga smatrali kao neku vrstu torpednog čamca koji roni i služi za odbranu obala. Glas *Jeune École* je bio sasvim ubijen žestinom njenih ranijih zahteva. (Svako ko prouči Due-tovu teoriju primetiće sličnu pojavu. Kada je njegov usavršeni borac-bombarder bio skoro na vidiku, fantastične priče njegovih novinarskih sledbenika su ubile toliko glas njegovim teorijama da je prošlo prilično vremena dok su njegovim bombarderima dodeljeni strateški zadaci koje im je on bio namenio.)

Najoriginalniji pomorski mislioci iz vremena koje je neposredno prethodilo ratu bili su Englez Fred T. Džejn (Fred T. Jane) i Džulijen Korbet (Julian Corbett).¹⁰⁾ Kao i izvesni drugi engleski pisci,¹¹⁾ oni su nastojanja *Jeune École* uzeli ozbiljno. I Džejn i Korbet su podvukli važnost torpednog čamca i, docnije, razarača u ograničavanju akcije nadmoćnije flote i oba su se složila sa Obom da je, zbog ovih novijih brodskih tipova, uska blokada verovatno nemoguća. Korbetova brižljiva proučavanja vojne i diplomatske strane velikih ratova iz vremena brodova na jedra dala su puniju sliku nego Mahanove studije i imala su za posledicu opšte oživljavanje interesovanja za kombinovane vojne i pomorske operacije. Korbet je osećao da se posredna zaštita trgovine najbolje može izvršiti zauzimanjem neprijateljskih baza; dokle god se to ne učini — i tu se složio sa Obom — zaštita britanske trgovine biće zaista teška. Nemačka se, srećom, može blokirati posredno, izvan dometa nemačkih torpednih operacija. Mornarica, koja je javno proglašila da su njene granice obale neprijatelja, počela je i dobila rat u rasporedu udaljenom što je moguće više od neprijateljskih torpednih snaga. Njeno poštovanje torpeda bilo je, zaista, tako veliko da je ometalo čak i taktičku akciju. Nemci, koji su morali što brižljivije da prouče doktrinu *Jeune École*, odbacili su je sa puno preziranja kao znak slabosti i naivno su pretpostavljali da će se nadmoćnija snaga pojaviti tamo gde bi slabija mornarica najviše volela da se pojavi. Realistički i učeni nemački komandanti bili su zbilja čudna suprotnost konzervativnim admirala britanskog Admiriliteta.

⁹⁾ René Daveluy, *La lutte pour l'empire de la mer* (Paris, 1906).

¹⁰⁾ Džejnovo najvažnije delo bilo je *Heresies of Sea Power* (London, 1906). Korbetova revizija Mahana je *Some Principles of Maritime strategy* (London, 1911).

¹¹⁾ Među njima sjajan brat sera Džona Kolomba, admiral P. H. Colomb.

Britanska pomorska teorija posle rata 1914—1918 godine bavila se prvenstveno taktičkim problemima — strahom Velike flote od torpednog napada kod Jutlanda i neuspevanjem Vrhovne komande da odmah odgovori na podmorničko ugrožavanje. Američki teoretičari sledovali su britanskom primeru, mada su naše kritike britanskog pomorskog voćstva prirodno bile mnogo strože. Kao i Britanci, mi smo primili i Mahana i Korbeta. Naša teorija o granici na neprijateljskim obalama sada je ublažena realnim poštovanjem mina i torpeda, a, u najnovije vreme, i vazduhoplovstva baziranog na kopnu. Britanska strategiska razmatranja, koja se odnose na ove probleme, bila su po prirodi, uglavnom, istoriska.¹²⁾

Britanci su, kao i Francuzi, pre 1939 godine oklevali da razmotre strahovite nove opasnosti koje su ugrožavale Imperiju. Njihova duhovna pripravnost da dočekaju vazdušnu opasnost bila je, u celini, slabija od one sa kojom su dočekali torpedo 1914 godine. Nijedan evropski pomorski strateg nije mnogo dodao razmatranju vazdušne i pomorske moći; čitav problem je bio, uglavnom, sasređen na specijalne probleme Pacifika. Nemci su, kao što se moglo očekivati, brižljivo istraživali uzroke tragičnog neuspela Flote otvorenog mora. Iako suviše dockan, oni su u svojim razmatranjima ponovili francuski primer iz 1880-ih godina. Mnogi Nemci su, ponavljajući kritiku Ministarstva rata iz vremena pre 1914 godine, takođe suviše dockan, napali celu kajzerovu pomorsku politiku. Doktrine knjige *Mein Kampf* o jednoj imperiji koju treba na zemlji zadobiti na istoku, pokazuju kasno spoznanje nekih od osnovnih zabluda carske mornarice. Neuspeli pokušaj Zapada da suzbiće Rusku revoluciju neposredno posle poslednjeg rata i ogroman razvitak sovjetske moći od tog vremena dokazali su, bar za mnoge geopolitičare, da je pomorska moć u opadanju, a kopnena u porastu. Sada se vidi da je Tirpicov pokušaj da mornaricu dovede u srazmeran odnos prema spoljnoj trgovini čista besmislica. Niko ne bi ni u snu pomislio da procenjuje veličinu vojnog vazduhoplovstva prema trgovackom vazdušnom prometu.

Neki Nemci su sa zadocnjenjem usvojili ideje *Jeune École*, ali oni nisu mnogo dodali njenoj teoriji. Najsjajniji predlog je, možda, bio skok admirala Vegenera (Wegener) na sever kroz Norvešku¹³⁾, ali čak i taj se vraća u doba Trompa i Ruitera koji su pokušavali da se sa holandskim konvojima prokradu zaobilaznim putem preko Bergena. Neki nemački pisci davali su prednost prepadima velikih razmera u vezi sa napadima podmornica, ali stvarni napadi nemačkih džepnih bojnih brodova i teških krstarica postigli su vrlo malo. Nemci su takve snage uspešno upotrebili protiv površinskih brodova samo u konvojnim akcijama. Mi znamo, naravno, malo o nemačkim planovima za invaziju Engleske, ali brzina i uspeh njihovih operacija u Norveškoj i na Kritu pokazuju da su, možda, nešto slično razmatrali i za Englesku. Nemačka komanda je, od izbijanja rata, svakako izbegavala kajzerovu neodlučnost; istorija nemačkih akcija

¹²⁾ Čak i dela sposobnog Herberta Ričmonda (Herbert Richmond) pristupaju većini strategiskih problema sa ovog stanovišta.

¹³⁾ Die See strategie des Weltkrieges (Berlin, 1929).

jasno podržava Mahanovo tvrđenje da čak i slabija flota može nati veliku štetu svojom aktivnom ofanzivnom defanzivom.

Ipak, najoriginalnija kontinentalna dela o pomorskoj teoriji posleratnog perioda stvorena su, uglavnom, u Francuskoj i Italiji, a ne u Nemačkoj. Obe sile su bile pod strahovitim uticajem pomorskog rata na Lamanšu i u Jadranskom Moru i oštećenja koje mogu naneti vešto upotrebljene lake snage čak i slabije mornarice. Sredozemno More je podesnije za munjevite udarce specijalnih združenih snaga nego za metodične manevre čitavih flota. Francuska i Italija su očekivale da će biti u stanju da upotrebe Sredozemno More za glavne vojne i trgovačke konvoje, kako se to očekuje i od Južnog Pacifika, mada nisu očekivale da će zadobiti potpunu prevlast na celom području. Za ovu svrhu obe su sile stvorile veliki broj aviona, baziраних na obali, krstarica sa teškim topovima i teških bojnih brodova. Nosači aviona i veliki hidroplani bili su nepotrebni, a bojni brod za ovakve uslove trebalo je da bude što je moguće teže potopiv. Italijanska flota 1880-ih godina bila je neposredni predak flote 1930-ih godina; njen cilj je bio da sprečava korišćenje Sredozemnog Mora od strane svake nadmoćnije pomorske sile. Do proleća 1943 godine italijanski napori sa većim pretenzijama nisu uspeli; ali njihova flota je pretstavljala stalno ugrožavanje britanskih vojnih i trgovačkih konvoja u Sredozemnom Moru. Uz pomoć vazduhoplovstva baziranog na obali, ona je štitila osetljivo italijansko poluostrvo od ozbiljnih operacija iskrčavanja. To je u svetlosti beznadežne strategiske situacije Italije bilo, geografski, značajno dostignuće. Musolinijeva flota nije uspela da zadobije prevlast u Sredozemnom Moru, ali je u njemu stalno ometala britansko kretanje. Pre šezdeset godina, italijanski stratezi jedva su mogli sanjati o nečem više.¹⁴⁾

Najinteresantniji među savremenim pomorskim stratezima sva-kako je francuski admiral Raul Kasteks; njegovih pet knjiga o pomorskoj strategiji¹⁵⁾ su vrhunac duge književne karijere. Slično svojim prethodnicima, Davliju (Daveluy) i Darijeu (Darrieus), Kasteks, možda, pretstavlja najbolju sintezu Mahana i *Jeune École*. U svojoj definiciji pomorske moći i vojnih načela na kojima ona mora da počiva, Kasteks izbegava osnovnu jeres *Jeune École*. On je svestan važnosti gospodarenja morem i potrebe u organizovanoj snazi da bi se ovo postiglo ako je to moguće. Ratovi se ne dobijaju lako ili jevtino, već samo borbom radi uništenja organizovane snage neprijatelja. U osnovama vojne nauke, Kasteks se skoro sasvim slaže sa Mahanom. Međutim, u svojoj analizi savremene pomorske strategije on se pre slaže sa *Jeune École*. Po učenju Kasteksa, kao i Obu i Dueta, strategija se menja promenom materijalnih uslova ratovodstva. Prema njemu, kao i prema Obu, položaj Engleske kao da se

¹⁴⁾ Najpoznatija moderna italijanska dela su: Romeo Bernotti, *La guerra marittima, studio critico sull' impiego dei mezzi nella guerra mondiale* (Firenze, 1923); G. Fioravanzo, *La guerra sull mare e la guerra integrale* (2 sveske. Torino, 1930—1931); Oscar di Giamberardino, *L'arte della guerra in mare* (2 sveske, Roma, 1937).

¹⁵⁾ *Théories stratégiques* (drugo izdanje, 5 sveski, Paris, 1937).

postepeno pogoršava i pomorska moć će u budućnosti igrati manju ulogu nego što je imala u vremenu brodova na jedra. Slično drugim francuskim i italijanskim teoretičarima, Kasteks podvlači slabljenje ofanzivne pomorske moći vremenski i prostorno: kraj neprekidne blokade učinio ju je manje efikasnom vremenski, podmornički i vazdušni napadi ograničili su njenu akciju prostorno, zabranjujući pristup u izvesne obalske vode. Pomorska moć današ, kako je to tvrdio Džein još pre trideset godina, sve više zavisi od bezbednosti kopnenih baza.

Kasteksove prve knjige bave se beznadežnošću pokušaja da se Indokina brani od Japana; on je nekoliko godina ranije počeo da tvrdi da bi ne samo ovu koloniju, već i Siriju, a možda i Madagaskar, trebalo napustiti pred ozbilnjim napadom. Ova nesposobnost velikih okeanskih sila da brane svoje daleke posede takođe pretstavlja ograničenje pomorske moći. Kasteks je na Vašingtonskoj*) konferenciji napravio senzaciju memorandumom koji je odobravao nemački podmornički rat; on i drugi francuski stratezi i dalje smatraju da je taj rat od svih mogućih ugrožavanja najopasnije ugrožavanje Engleske. Mada većina francuskih pomoraca po ovom pitanju nije tako jasna kao Kasteks, teorije *Jeune École o krstaričkom ratu* nailaze u francuskoj mornarici još uvek na jaku podršku. Građenje ogromne podmorničke krstarice „Sirkuf“ (Surcouf) pretstavljalo je jasnu indikaciju ovog pravca. Uopšte uzevši, Italijani su manje oduševljeni mogućnošću podmorničkog rata nego Francuzi ili Nemci. Za takav rat, kao i za skoro svaki drugi tip pomorskog ratovanja, njihov strategiski položaj je težak, ako ne i beznadežan. Najzad, Kasteks je bio isto tako, kao i Nemci, jako impresioniran činjenicom da se kopnena moć izmiče pritisku pomorske moći skoro sasvim na površinama kakve zapremaju Rusija ili Kina. Jedna knjiga njegovih strategiskih studija cela je posvećena proučavanju sukoba između kopnene i pomorske moći; prema njemu su očigledne sličnosti između današnjeg veka i veka Džingiskana.

---

*) Konferencija koja je održana u Vašingtonu 1922 godine radi ograničenja naoružanja. — Prim. prev.

GLAVA 19. Japanska pomorska strategija

ALEKSANDER KIRALFI

Predmet japanske pomorske misli je stvarno neistražena oblast. To je oblast za ispitivanje u kojoj su naročiti geografski činiovi i uticaj nacionalne politike ostavili mnogo dublji trag nego ma gde na drugom mestu. Prema tome, potrebno je da se pode od običnog tretiranja jedne pomorske ili vojne teme pa da se razmotre sve faze japanske pomorske teorije koje se mogu smatrati usvojenim ili sasvim odbačenim, ispitujući ih prema doktrinama kojih se pridržavaju druge sile.

Takvo pristupanje ovom problemu naročito je važno kada se ima u vidu da se japansko shvatanje pomorske moći toliko razlikuje od shvatanja zapadnog sveta da se ono ne može ni izraziti zapadnom terminologijom. S obzirom da su se strana ispitivanja ovog japanskog problema oslanjala na zapadne ideje i formule, prava suština strategije i taktike Tokija bila je često pogrešno tumačena. Istraživači u Sjedinjenim Državama i u Evropi bili su, naravno, skloni da Japancima pripisuju shvatanja koja su kao zdrava primljena u njihovim zemljama. Međutim, neka od tih shvatanja nisu uopšte ušla u japansku pomorsku misao ili su razmatrana i odbačena kao neprimenljiva na Dalekom Istoku.

Stoga se korišćenjem dela nejapanskih mislilaca ne može nikako dobiti prava slika japanske pomorske misli, jer će ona pretstavljati samo zapadnu ocenu japanskih pomorskih delatnosti. Istina je da postoje veoma pouzdane studije ove vrste. To znači da su japanski metodi borbe na moru odobravani ili odbacivani u zavisnosti od toga da li su odgovarali zapadnoj doktrini. Kritika se uopšte više odnosi na čoveka nego na načelo. Japan se obično smatra kao ortodoknsa pomorska sila američkog ili evropskog tipa, te se od njegovih admiraša očekuje da delaju na ortodoksan način. Međutim, japanski admiral se okrivljuje ako se strogo pridržava i načina akcije koji mu je propisala njegova vlada, koja je sa svoje strane imala u vidu posebne istočne okolnosti.

Razlike između japanskog i zapadnog mišljenja ublažene su još i prijateljskim postupanjem koje zapadni pisci obično imaju prema Tokiju. Tako je postalo skoro opšte pravilo da se neki stav kritike ublažava primedbom da je akcija koja se ispituje verovatno

bila opravdana specijalnim uslovima koji su tada vladali. Na taj način stvoreno je mišljenje po kome je neuspeh jednog japanskog admirala u sprečavanju neprijateljske flote da umakne, dok je pratilo svoje brodove za prevoz trupa, objašnjen razlogom da se nalazio na konvojskoj dužnosti i stoga nije mogao sprečiti da neprijateljska flota umakne.

Pripisujući ovako Tokiju zapadne teorije, zapadne nacije počele su da se uzdaju u pretpostavku da će japanska flota uvek dejstvovati na uobičajeni način i da će, naprimjer, uvek tražiti odlučujući susret u prvoj prilici, dok je to, ustvari, često bilo baš ono što japanski admirali nisu želeli. Da su zapadni autoriteti više ispitivali japansku teoriju nego japansku praksu, a japanska pravila više nego sledbenike tih pravila, bacili bi više svetlosti na ovaj problem. Priznajemo da bi se takav tok ispitivanja teško mogao izvesti u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji. Narodi ovih zemalja, protivni izdržavanju velikih vojski, potpuno su se oslonili na svoje pomorske sile i nadali su se da se eventualni neprijatelji mogu pobediti na moru. Svaki način rezonovanja koji bi išao za tim da ukaže da se Japan mora svom snagom dočekati na udaljenim kopnenim frontovima, bio bi sasvim neprihvatljiv. Ovaj zaključak postaje ipak neizbežan kada se prouče normalni činioci koji su udruženi sa pomorskom moći i shvate razmimoilaženja između japanskih teorija i teorija zapada.

Normalni činioci zapadnog shvatanja o pomorskoj moći mogu se izvesti iz proučavanja pomorskih teorija Velike Britanije i Sjedinjenih Država, s jedne strane, i manjih pomorskih sila, s druge strane. Što se tiče anglo-američke doktrine, odlučujuća bitka i prisnik blokade zauzimaju prvo mesto. Ali u slučaju, u prvom redu Francuske, a zatim i Nemačke, pažnja je sasređena na uništavanje trgovine i sakaćenje neprijateljske flote drugostepenim akcijama, upotrebom naročitog oružja, kao što su torpedi i bombe, i oslanjanjem na taktiku koja vodi uništenju izdvojenih delova brojno nadmoćnih neprijateljskih pomorskih snaga.

Mada su zapadni metodi pomorskog ratvodstva obuhvatili strategiju i taktiku kako nadmoćnih, tako i slabijih snaga, opšte i sveobuhvatna teorija o pomorskoj moći uveliko je razmatrana svuda u Evropi i Americi. Iz toga je proizišla obimna literatura u kojoj su nadmoćne pomorske sile proučavale odbranu od krstaričkog rata (*guerre de course*), dok su njihovi suparnici nadugačko razmatrali razvitak u pogledu odlučujuće flotne akcije. Shodno tome, izbijanje rata stavilo je u pokret snage koje su bile već dobro poznate. 1914 i 1939 godine britanske eskadre krstarica zauzele su svoje unapred određene položaje u očekivanju nemačkih napada na britansku trgovinu. U oba rata britanske eskadre bojnih brodova nastojale su da navedu neprijateljsku flotu u akciju. Kada se pomolila kriza na Pacifiku, bojna flota Sjedinjenih Država upućena je na Havaje, pa joj je zatim naređeno da bude u pripravnosti za sve eventualnosti. I u jednom i u drugom slučaju Saveznici su nametnuli blokadu i preduzeli korake da unište brodove koji su napadali trgovinu.

Na prvi pogled izgledalo bi da su ove široke teorije podjednako primenljive i za japansku pomorsku delatnost. U svojim ratovima sa Kinom 1894—1895 godine i sa Rusijom 1904—1905 godine Japan je dokazao da traži akciju flote. U tim prilikama, isto kao i u neobjavljenom ratu Kini, Japan je pokazao da je shvatio značaj blokade. Ali, u značajnoj borbi, koja je počela 7 decembra 1941 godine, Japanci su ne samo izbegavali flotnu akciju kao takvu, već su, izgleda, učinili vrlo malo u pogledu pomorske blokade ili protivblokade. Međutim, ako se japanska delatnost 1941—1942 godine ispita u vezi ranijih akcija, može se uočiti nekoliko osnovnih načела koja stiču prvostepeni značaj kada se uzme u obzir pozadina japanske istorije i nacionalne politike. Velika smetnja pri ovakvom umovanju, iako nije nesavladljiva, jeste činjenica da će čovek uzalud tražiti brižljivo formulisanu teoriju pomorske moći, napisanu od uglednog japanskog pisca, koja bi utvrdila ovako uočena načela.

Pošto pomorska misao, uglavnom, potiče iz izveštaja i analiza pomorske delatnosti, nedostatak takvog materijala u Japanu zaslužuje objašnjenje.

Razlozi za nedostatak literature su psihološki i politički. Japanska misao može se sa vojnog stanovišta pretstaviti pre kao subjektivna nego kao objektivna. Američki pisac može u doba mira strasno da razmatra jedan rat na Pacifiku, isto kao što britanski proučavalac može da sastavi raspravu o gospodarenju nad Sredozemnim Morem, i svi oni mogu nadugačko da razmatraju imaginarne ratove u kojima je Francuska protivnik Italije ili Nemačka protivnik Rusije. Japanci, naprotiv, nemaju interesa za mora koja se njih neposredno ne tiču. Dok zapadni proučavalac postupa čisto akademski, koncentrišući se samo na pomorske činioce, Japancima je teško da izostave ono nacionalno-političko pristupanje problemu. Oni su, naprimer, bili nesposobni da razmatraju Guam, a da ne tvrde ili bar nagoveste da ovo ostrvo pretstavlja ugrožavanje njihove zemlje koje se mora otkloniti.

Politički, objavlјivanje nekih ozbiljnih spisa koji bi otkrivali teoriju o shvatanju pomorske moći koju je Japan prihvatio, smatralo se protivno japanskoj politici. Iz daljeg izlaganja videće se da je japansko pomorsko planiranje bilo konkretno i upravljeno protivu određenih neprijatelja i teritorija, te stoga i agresivno. Žrtve protiv kojih su bili upereni ovi planovi, bile su naviknute na obična učenja i veliko poštovanje autoritativne štampane reči. Pojava dugih rasprava koje bi jasno izložile metode koje će Tokio upotrebiti 7 decembra 1941 godine i docnije, izazvale bi među demokratijama mnogo veću uzbunu nego što bi se mogla očekivati kada bi se skupile sve stvarne japanske delatnosti. Kako su Sjedinjene Države i Velika Britanija miroljubive nacije, bez tajnih agresivnih planova, to ne postoje pomorske teorije koje njihovi građani ne bi mogli otvoreno otkriti u štampi, i otuda cenzura nije ni postojala. Tendencija Japana da svoje shvatanje ograniče samo na svoj deo sveta, kao i zabrana većine spisa koji bi mogli da otkriju njihove prave misli, bile su uzrok upadljive skučenosti literature.

Ova okolnost pojačana je činjenicom da se Japanci — što prilično iznenađuje — interesuju za pomorske stvari samo za vreme neprijateljstva. Ovo je jedan kompetentan japanski autoritet podvukao 1933 godine u prepisci sa piscem.*.) Stoga se nije isplaćivalo objavljanje dela o pomorskim pitanjima. Većina formalnih rasprava, kao i mnogi zvanični dokumenti, smatraju se tajnom ili, očigledno, ograničenim samo za izvesne čitaoce. Pisac je zvanično saopšteno da nije objavljeno originalno japansko delo o bici kod Jutlanda, o kojoj je raspravljanu ne samo na engleskom i nemačkom, već unekoliko i na francuskom i italijanskom jeziku. Objavljanje japanskog izdanja Džejnovog priručnika *Ratni brodovi* izgleda da je nameravano tek 1935 godine; ali i tada ono je izšlo u delovima i, kako izgleda, sa malo uspeha.¹⁾ Članci o pomorskim stvarima u naučnim časopisima bili su obično kratki i površni. Pojavilo se nekoliko ilustrovanih knjiga, ali za njih se ne može reći da pretstavljaju doprinos pomorskoj misli.

U japanskim pomorskim časopisima može se videti isto uzdržavanje. Jedan takav časopis, *Mornarica*, počeo je da izlazi odmah posle završetka Rusko-japanskog rata, ali je ukinut samo nekoliko godina dognje. Časopis je bio obnovljen 1926 godine, pa je ubrzo posle toga opet prestao da izlazi. Vodeći periodični časopis, *More i vazduh*, mnogo je prostiji po sadržaju od običnog američkog časopisa „Zapisnika Pomorskog instituta Sjedinjenih Država“ (*Proceedings of the United States Naval Institute*). Njegov način raspravljanja bio je čisto formalističke prirode. Imao je, naprimjer, posebne brojeve „Krstarica“ i „Razarač“ u kojima su brodovi svetskih mornarica ove kategorije analizirani sa stanovišta brzine, topovske moći, itd.²⁾ Ukoliko se moglo utvrditi, časopis se do 1939 godine nije bavio bitkom kod Jutlanda, kada je, u nastavcima, štampao zbijeni prevod rasprave poručnika bojnog broda Frosta, objavljene u Anapolisu 1936 godine.³⁾

Na polju popularnih pomorskih spisa postoje, pored nekoliko površnih članaka, takozvane senzacionalne knjige i brošure. Ova dela su iste prirode kao i u drugim zemljama, ali im se obično posvećuje malo ozbiljne pažnje. Literatura ove vrste, kada se objavi u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji, nema političke vrednosti. Pred kraj XIX veka, naprimjer, veliki broj članaka opisivao je u Londonu pretstojeći anglo-ruski rat; takva očekivanja ne samo što se nisu ostvarila, već su se Britanci i Rusi 1914 i 1941 godine borili protiv zajedničkog neprijatelja.

*) Alexander Kiralfy. — Prim. red.

¹⁾ „1935 Naval Pocket Annual“, Tokio. Trebalo je da izide u šest delova. Objavljanje prvog dela, Japanska mornarica, bilo je odloženo. Mada je drugi deo trebalo da se bavi britanskom mornaricom, prvi priručnik, koji je preporučen reklamom početkom 1936 godine, bio je treći deo, *Mornarica Sjedinjenih Država*.

²⁾ *More i vazduh*, Tokio, broj „Razarač“, septembar 1935; *ibid.*, broj „Laka krstarica“, novembar 1935.

³⁾ *More i vazduh*, Tokio, brojevi januar—novembar 1939 donose izveštaj do početka akcije bojnih krstarica.

Sasvim jasno, senzacionalna literatura u Japanu nije mogla da ide protiv političkih i vojnih planova vlade ili da otkriva činjenice ili teorije. Sem toga, ona se, u suštini, morala kretati duž ortodoksnih ili zapadnjačkih linija. Navećemo neke primere ove literature da bismo pokazali te tendencije. U Ishimaruovoj knjizi *Japan se mora boriti sa Britanijom* ishod je odlučen ortodoksnim pomorskim borbama u Istočnoj Indiji u kojima je bila upadljiva otsutnost vazduhoplovstva.⁴⁾ U knjizi *Kako Japan namerava da pobedi*, od Kinoakija Matsuoa, nije vojno oružje samo potcenjeno a avion skoro sasvim zanemaren, već je bojna flota Sjedinjenih Država osakaćena dejstvom podmornica, što je naročito naglašeno, a ostatak ove flote je uništen u uobičajenoj bici.⁵⁾ Ovakva dela pružiće malo novog materijala onima koji su čitali sličnu britansku knjigu kao što je *Veliki rat na Pacifiku* od Hektora Bajvotera⁶⁾ ili, u Sjedinjenim Državama, delo o istoj temi od Denlinger i Garija.⁷⁾

Poslednju kategoriju japanske pomorske literature pretstavljuju poverljivi spisi. Ne može biti sumnje o tome da su Japanci posvetili znatnu pažnju bici kod Jutlanda, ali se takva razmatranja, besumnje, drže pod bravom i ključem — kakav je slučaj i sa specijalnim štabnim raspravama u Vašingtonu i Londonu. Izgleda da je to slučaj i sa običnim aktima koja se u zapadnom svetu otvoreno objavljuju. U Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji bitka kod Jutlanda proučavana je zbog njenih objektivnih pouka, koje se, sa razumljivim izmenama, mogu primeniti za svaku pomorskiju bitku u budućnosti. Japance je više zanimalo proučavanje pouke za svoju sopstvenu buduću upotrebu, što je, razume se, svima takvim spisima dalo poverljiv karakter.

Stoga je razumljivo što nije mogao da postoji japanski Mahan, Korbet, Kasteks, Gros ili Manfroni — osim, naravno, neke, „neposlavljenе vrste“. Japanci su preveli i proučavali Mahana, ali nisu objavili nijedno svoje značajno delo o pomorskoj moći. Oni nisu bili toliko zainteresovani razmatranjima šta zamišljene flote mogu učiniti pod zamišljenim uslovima, koliko su bili zainteresovani iznalaženjem šta sve njihovi brodovi mogu učiniti pod *planiranim* uslovima, a to, očigledno, nije bilo zgodno da se objavljuje.

No, istraživača japanske pomorske misli ne ometa samo nedostatak autoritativnih domaćih studija. Dela koja bi mu stajala na raspoloženju sadrže naročitu teškoću u jeziku na kome su pisana, na što se žale čak i dobro školovani Japanci. Dok se knjiga za decu o mornarici štampa prostim katakana slovima, a „elementarni“ po-

⁴⁾ Poručnik bojnog broda Tota Ishimaru, I. J. N., *Japan Must Fight Britain*. Preveo Instructor-Captain G. V. Rayment, C. B. E., R. N. (New York, 1936).

⁵⁾ Kinoaki Matsuo, Japanska pomorska obaveštajna služba, *How Japan plans to Win*, (Boston, 1942).

⁶⁾ Hector C. Bywater, *The Great Pacific War* (Boston and New York, 1932).

⁷⁾ Sutherland Denlinger and Charles B. Gary (Lieutenant Commander USNR), *War in the Pacific* (New York, 1936).

morski časopis izlazi u kinesko-japanskim ideogramima sa hiragana*) primedbama, časopis *More i vazduh* je bez takvih pomoćnih fonetskih znakova. Brošure koje se izdaju za rezervne oficire, a verovatno i za aktivne, sadrže nejasne oblike domaće azbuke; u jednom slučaju je upotrebljena šesta varijacija. Sem toga, jezik je tako zapleten da je prevodenje uopšte teško, a u nekim slučajevima neobičan način izražavanja čini tačno prevodenje na strani jezik nemogućim čime se čuva pravi smisao originala. Stoga je prevodilac prisiljen da pribegava parafraziranju i opisivanju, a može doći i do iskušenja da izostavi neke delove složenih glagola pa čak i rečenice, kada izgledaju suvišne. Onima koji nisu upoznati sa amfibiskom prirodom japanskih operacija može, naprimjer, lako da se desi da izaberu pomorski izraz kada se radi o vojnoj primeni. U običnim slučajevima i kada se prevode obaveštenja o činjenicama, gornje složenosti možda ne pričinjavaju takve smetnje. Ali, nedostaci ove prirode čine ozbiljne prepreke kada se ispituje i proučava japanska *misao*.

Ilustracije radi navećemo jedan interesantan slučaj. U francuskom prevodu svečanog usmenog referata koji je admiral Togo podneo po završetku Rusko-japanskog rata upotrebljene su reči „glavne neprijateljske snage“.⁸⁾ Ove reči, s obzirom na ostali tekst, izgleda da se jasno odnose na „kopnene snage“, a isto tako i na pomorske. U jednom prevodu istog govora, koji su japanski pisci napravili na engleskom jeziku, izostavljena je jedna važna rečenica u francuskoj verziji i reči „glavne neprijateljske snage“ prevedene su sa „glavne snage neprijateljske eskadre“, pri čemu očigledna obilnost reči pokazuje da je reč „eskadra“ dodata kod prevodenja.⁹⁾ U zvaničnom nemačkom prevodu upotrebljen je izraz „glavna eskadra“, mada se opet javlja gore pomenuta izostavljena rečenica.¹⁰⁾ Ovaj referat biće razmotren docnije u vezi neprijateljstava o kojima govorí.

Ostaju da se razmotre članci koje su pisali japanski pomorski oficiri za zapadnu tehničku štampu. Kada ti članci nisu strogo ortodoksnii te stoga i ne izražavaju japansku misao, oni su politički i služe japanskim ciljevima. Evo primera te vrste: jedan oficir koji je pisao 1921 godine o bici kod Jutlanda, razmotrio ju je na osnovu

*) Katakana slova su japanski način pisanja pri kome se za 48 osnovnih slogova upotrebljavaju posebni, iz kineskog pozajmljeni, ali unekoliko skraćeni znaci.

Ideogram je pismo u kome su znacima označeni pojmovi a ne slova. Ovakav je kineski način pisanja iz koga su Japanci pozajmili svoje pismo.

Hiragana (ili hirakana) je običan japanski način pisanja slogova, koji se razvio iz kineskog načina pisanja reči na taj način što su znaci za reči prema svojoj fonetskoj vrednosti uzeti kao znaci za slogove i uprošćeni. Ovaj način pisanja je najviše uobičajen, ali je teži od katakana pisma. I jedno i drugo pismo pišu se odozgo na dole. — Prim. prev.

⁸⁾ *Revue Maritime*, París, CCI (aprili-juni 1914), str. 339.

⁹⁾ Viceadmiral Viscount Nagayo Ogasawara, *Life of Admiral Togo*. Prevod J. i T. Inouye (Tokio, 1934), str. 391.

¹⁰⁾ *Der japanische-russische Seekrieg 1904/5, Amtliche Darstellung des japanischen Admiralstabe* (Berlin, 1911).

„tradicionalnog zadatka“ britanske mornarice.¹¹⁾ Njegova kritika protivničkih komandanata zbog prekidanja akcije kada se spustio mrak i nedostatka pritiska do presudne pobeđe istovetna je kritici koju su zapadni pisci jednom prilikom primenili na admirale japanske mornarice, Ita i Toga.

Na političkom polju i polju koje služi japanskim ciljevima uzećemo nasumce nekoliko primera, napisanih u vremenu kada je Japan bio odbio da produži ugovore o pomorskom ograničenju. Kapetan fregate S. Takagi podvukao je u broju za 1935 godinu *Brasejevog pomorskog godišnjaka* odanost svoje zemlje Vašingtonskom ugovoru uprkos razvoju vazduhoplovstva, koji je Japanu bio toliko koristan. U časopisu *Current History*, od novembra 1934 godine, kapetan bojnog broda G. Sekine istakao je da modernizovanje bojnih brodova i „znatan napredak u vazduhoplovstvu“ mnogo idu u prilog snagama koje bi napale Japan, dok su ratni događaji dokazali sasvim obrnuto. U časopisu *Foreign Affairs*, za januar 1935 godine, admiral K. Nomura je tvrdio da su postavljeni odnosi 5 : 5 : 3*) jako mrski japanskom narodu, a to je argument sumnjive vrednosti.

Svi ovi faktori doprineli su da se od japanske pomorske misli stvarno napravi zatvorena knjiga za zapadni svet. Stoga se i nameće pitanje da li je uopšte moguće otkriti teoriju koje se Tokio pridržava? Ipak se veruje da se to može postići ako se prouči „duh“ Japana, geografske karakteristike Dalekog Istoka i način na koji su se japanska pomorska strategija i taktika prilagodile ovim faktorima. Na ovaj način bićemo u stanju da otkrijemo nekoliko konstanti, nekoliko načina akcije koji su uvek primenjivani pod datim uslovima, i koji se zbog toga mogu smatrati kao osnova japanske pomorske misli.

II

Japanska misao je uvek bila tesno povezana sa istorisko-ideološkim faktorima. U tom pogledu su najubedljiviji dokazi profesora carskog Univerziteta Katsuro Hare u Kiotu.¹²⁾ Vojna veština, pisao je on, bila je jedina koja je razvijana u Japanu od prastarog doba: ona je smatrana časnijom od svih i razvijana je na uštrb drugih dostignuća. Japan je usvojio vojni aparat zapada i upotrebljavao ga na već dobro pripremljenom polju. Po ovom piscu, bez obzira na to „da li se japanski razvoj svida drugim nacijama ili ne, Japan ne može da odredi granice napretka koje mora da dostigne, jer, gde nema napretka, tamo mora da nastane zastoj.“

1926 godine reč „napredak“ mogla je da ima čisto apstraktno značenje, uprkos ostalom tekstu, ali ako se na to gleda kroz prizmu

¹¹⁾ Lieutenant Commander Ichira Sato, I. J. N., *Brassey's Naval Annual* (London, 1921—1922), str. 77—84.

¹²⁾ 5 : 5 : 3 označuje posle Prvog svetskog rata utanačeni odnos pomorskih snaga Engleske, SAD i Japana. — Prim. prev.

¹³⁾ *Histoire du Japan* (Paris, 1926).

japanske istorije, ovu reč je nemoguće odvojiti od teritorijalnog povećanja putem rata.

Takvo povećanje širiće se, naravno, iz Japana kroz Daleki Istok. Bliskost Japana aziskom kontinentu često je upoređivana sa položajem Britanije u odnosu na Evropu. Izuzimajući strogo geografske uslove, ovo nije zgodno upoređenje. Britanska Ostrva leže pred vojnički moćnom Evropom i imaju Imperiju, niz pomorskih baza i prekoceansku trgovinu koja zahteva moćnu mornaricu kojoj služi i koju podržava. Japan nema pred sobom takve neprijatelje, a nema ni udaljene dominione ili posede, te ne bi mogao nikad da zaštitи svoju prekomorskiju trgovinu zbog nedostatka daleko isturenih pomorskih baza i dovoljno snažne flote koja bi bila stacionirana u tim bazama. Savremena Britanija, nemajući planova na susednom kontinentu, razvila je strategiski defanzivnu pomorsku silu. Od nje se jedino tražila sposobnost da pobedi neprijatelja na otvorenom moru. Ista konstatacija važi, naravno, i za Sjedinjene Države.

Vojna slabost Azije i Australoazije, ogromna kopnena i prekomorska otstojanja koja odvajaju ovu oblast od važnih zapadnih vojnih i pomorskih grupisanja, kao i način na koji japanska ostrva gospodare zapadnim pacifičkim obalama u vezi sa mnogobrojnim ostrvima na malim razmacima na pravcu od Japana ka jugu — svi ti faktori idu na ruku uspehu pomorske agresije. Ratnički duh samuraja i vojnički pogodni oblici okoline Japana diktirali su da se mornarica upotrebi za transportovanje trupa ili za njihovo praćenje, a ne kao bojna snaga za bitku na otvorenom moru. Ustvari, „trupni brod“ je bio taj koji je Japance i doneo u Japan.

Japanci su došli morem na ostrva koja sada zauzimaju. Posle vekovne ogorčene borbe, oni su uništili starosedeoce ili ih oterali na najsevernija ostrva. U tim operacijama došljaci su široko upotrebili svoje ratne brodove ili, bolje rečeno, svoje transportne brodove. Dok su se glavne i prvoiskrcane snage kretale suvim, jake flote su plovile duž obala na kojima su na bokovima neprijatelja iskrcavale potrebne snage na sličan način koga su se japanske eskadre pridržavale za vreme prvih meseci Drugog svetskog rata.

Tako je Džimu Teno — za koga se kaže da je bio prvi japanski car (660—585 pre n. e.) — krenuo sa Kijušiju, najjužnijeg od glavnih japanskih ostrva, preko Unutrašnjeg Mora do tačke u čijoj se blizini danas nalazi grad Osaka. Unutrašnje More je bilo vekovima japanski vojni prolaz. U mnogobrojnim ratovima među vodećim japanskim plemenima brod je bio omiljeno sredstvo za kretanje, a zemlja je bila predodređena za bitke. Od pomorskih bitaka bila je od značaja ona koja je 1186 godine, kod Dan-no-ura, u blizini Šimonskog, vođena između Minamotove flote od 700 brodova i 500 brodova plemena Tajira, što je pretstavljalo redak događaj.

Posledica ovakve upotrebe plovidbe bila je da su Japanci prihvatali brod kao sredstvo za prevoženje, a ne kao sredstvo za borbu. Drugostepeni uticaj bio je neposredna veza koja je postojala između kopna i mora. Transporti su obično plovili duž obala i njihova glavna funkcija je bila da ukrcavaju ili iskrcavaju kopnene snage. Pomor-

ska taktika koja je formulisana u toku japanskog Srednjeg veka jasno pokazuje ovaj uticaj. Izrazi koji su dati raznim porecima koje je flota trebala da zauzme često su uključivali odnos prema zemlji. Jedan takav izraz značio je da je flota postavljena u izvesnom poretku u odnosu na neku planinu u blizini ili na nekoliko planinskih vrhova. Drugi izraz je označavao da je flota razvučena preko ulaza nekog zaliva — bilo u liniji ili u obliku polumeseca, što je zavisilo od upotrebljene terminologije.¹³⁾

Kako se tada borba na moru obično malo razlikovala od borbe na zemlji i kako su Japanci bili najčešće u ofanzivi protiv ciljeva na kopnu, izgleda da su poreci flote i eskadre bili podešeni za saradnju sa ekspedicionim snagama i za njihovu zaštitu. Taktički porедак pred nekim zalivom značio je da dotična flota obezbeđuje ukravanje ili iskrcavanje snaga od neprijateljskih intervencija sa mora. Osnovnoj teoriji o „transportnoj floti“ dodata je važna teorija o „zaštitnoj eskadri“. Obe ove teorije korisno su primenjene prvi put oko 1200 godine kada su se Japanci iskrcali na obalu Koreje i osvojili ovu zemlju.

Pokušaji invazije Japana od strane Mongola pod Kublaj Kanom 1274 i 1281 godine duboko su uticali na japansku pomorsku misao. Neprijatelj je zauzeo Cušimska ostrva i iskrcao mnoge trupe na ostrvu Kijušiju. U bitkama na obalama, japanski brodovi, manji i daleko malobrojniji od mongolskih, često su bili tučeni uprkos njihovim bezobzirnim napadima i pokazanoj veštini.¹⁴⁾ Međutim, njihova hitrost donela im je poneki uspeh i pokazala Japancima vrednost brzine. Neprijatelj, sa svoje strane, izmislio je zaštitu putem povezivanja svojih brodova u grupe slične tvrđavama, dakle defanzivnu improvizaciju koja nikad nije isčezla iz japanske misli. Uostalom, treba potsetiti da je Kublaj Kanovu armadu uništio tek snažan tajfun.

Japanci su se otada odali gusarenju, i to u velikim razmerama. U vremenu od 1400 do 1600 godine oni su opustošili obale Dalekog Istoka od Koreje (odakle su ih Korejci i Kinezi bili oterali pre mnogo godina) pa sve do ostrva Singapur, obala Sumatre, Bornea i Filipina. Na nekoliko mesta su gusari — čija su pljačkanja bila organizovana pod kontrolom japanskih feudalnih poglavica — uspostavili mostobrane na obalama koji su bili prethodnici oslonaca koje je uspostavio današnji Japan.

1587 godine Tojotomi Hidejoši, koga Japanci slave kao osnivača svoje mornarice, krenuo je sa 150.000 ljudi morem od glavnog ostrva ka Kijušiju da bi na tom ostrvu suzbio pobunu plemena Satsuma. Zatim se okrenuo prema severu i potčinio je, opet pomoću pomorskih snaga, jednog buntovničkog kneza. 1592 godine krenuo je da ponova osvoji Koreju. Organizujući vojsku od 300.000 ljudi pozvao je kne-

¹³⁾ Kapetan bojnog broda vikont Ogasavara, „Istoriska rasprava o japanskoj mornarici“. Prevedeno u *Revue Maritime*, Paris, CC (januar-mart 1914), str. 96—97.

¹⁴⁾ Nakaba Yamada, *Ghenko, the Mongol Invasion of Japan* (New York, 1916), str. 185.

ževe čiji su se posedi nalazili na morskoj obali da spreme veliku flotu. Hidejoši je sam nadgledao izgradnju nekih većih brodova, među kojima i Kikana ili zastavni brod, zvani *Nihon Maru*. Ovaj brod i brodovi koji su ga pratili bili su pre transportni nego ratni brodovi. Um koji je gradio ove „četvrtaste sanduke“ više je razmišljao kao komandant kopnenih snaga na obali Koreje nego kao komandant bojne eskadre koja je namenjena za akciju u Cušimskom Moreuzu ili u Žutom Moru.

Način na koji je komandantova eskadra bila organizovana i usidrena poklanja znatnu pažnju pojedinostima, što je bilo posledica iskustva iz prošlosti, i pokazuje veću primenu opreznosti od one što se obično pripisivala Japancima. *Nihon Maru* i brodovi koji su ga pratili ukotvili su se iza odbrambene linije koja je bila sastavljena od velikog broja malih brodova međusobno povezanih konopima i usidrenih po pramcu i krmi. To je očigledno bila gipka primena mongolskog poretka. Brodovi u centru zaštitnog kordona bili su opremljeni napravama za bacanje „đuladi“. Ispred ovog odbranbenog bastiona brzi izviđački brodovi vršili su osmatranje neprijatelja. Zastavni brod bio je opkoljen manjim ratnim brodovima, dok su razni transportni brodovi i brodovi za snabdevanje, uključujući nosače vode i konja, činili začelje.¹⁵⁾ Primanjene su mere da se eskadra drama da „oklop“ protiv tadašnjih nespretnih musketa, i to u vidu slojeva bambusa.

U ratu protivu Koreje obe glavne japanske armije iskrcale su se na jugu i brzo zauzele prestonicu. Eskadre, koje su, krstareći, štitele komunikacije, srele su i oterale nekoliko neprijateljskih eskadri koje su pokušavale da ometu operacije. Treća japanska ekspedicionala armija upućena je da udari Korejcima u bok sa jedne tačke na zapadnoj obali, dok je planiran drugi pokret kroz Žuto More i protiv same Kine. U tom kritičnom trenutku korejski admiral Ji-sun pojavio se na palubi „okopljenog“ drednota *kopuksona* ili „kornjače“, koji je predvodio veliku formaciju brodova koja je verovatno uključivala i druge jedinice istog novog tipa. Japanski ratni i transportni brodovi, koji su se kretali duž zapadne obale, bili su uništeni, a japanske zaštitne eskadre razbijene. Hidejošijeve armije, otsečene od Japana, povukle su se ka obali. Da nije bilo intrig na korejskom dvoru, koje su napadači, možda, potpirivali i koje su imale za posledicu smenjivanje Ji-suna, Korejci bi Japance sasvim isterali iz svoje zemlje.

U ovom ratu Japanci nisu pokušali da obezbede gospodarenje morem kao preduslov za invaziju. Sudeći po njihovim docnijim akcijama, pouka koju su Japanci izvukli iz ovog gorkog iskustva nije bila da je trebalo obezbediti prevlast na moru, već prosto da je trebalo transportne i ratne brodove bolje zaštititi kako u materijalnom, tako i u organizacijskom pogledu. Hidejošijevi admirali su, možda, pokušali da unište korejsku flotu na početku rata. Ali, ostvarenje bi značilo dugo odlaganje, a u međuvremenu bi se Koreja i Kina mogle

¹⁵⁾ The Navy (Tokio, april), str. 5.

spremiti da odbiju napadače. Da bi postigli ovo odgađanje, Korejci bi morali samo da izbegavaju bitku, povlačeći se medu svoja ostrva gde bi se usidrili pozadi prepreka. Korišćenje obalske razuđenosti i plime bili su dobro poznati činioci u taktici onog vremena.¹⁶⁾ Sem toga, svaki brod koji bi tražio korejsku flotu značio je brod koji ne može da dejstvuje kao transportni brod, odnosno koji neće biti na raspoloženju za odbranu transporta ako bi ih napao neki neprijateljski pomorski odred. Politička situacija u ono vreme bila je komplikovana nevojnim okolnostima, ali čovek može samo da pretpostavlja ono što bi se desilo da se suparništva na japanskoj strani nisu umešala i u operacije. Korejci su se mogli naterati da mole za mir pre nego što bi „kornjača“ mogla da izmeni ratnu sreću.

Sećajući se sudsbine Mongola koji su zbog gubitka prevlasti na moru bili ostavljeni na ostrvima između Kijušija i Cušime, Hidejoši nije smeо da zanemari ovu činjenicu. Očevidno, on je morao da bira između čišćenja mora i rizikovanja da nađe na neprijatelja, koji je postao nepobediv na kopnu, ili primanja rizika na moru da bi sebi obezbedio uspeh svojih vojnih poduhvata na kontinentu. Japanci su potcenili svog neprijatelja na moru i dobili ozbiljan šah od strane novog i opasnog oružja. Posle toga, oni su budno motrili na svoje stvarne i moguće neprijatelje da bi nova oružja iskoristili do krajnje mogućnosti.

Ispravnost japanskog učenja isprobana je posle nekoliko godina. 1597 godine Hidejoši je ponovio svoj napad na Koreju, pošto je našao način da na njenim obalama obezbedi oslonce, što je postalo značajan pojam u japanskoj vojnoj misli. Smanjena korejska flota skoro je istrušila na svojim sidrištima, dok je Hidejoši sagradio novu flotu. Došlo je do pomorske bitke koja je bila potpuna pobeda Japanaca, ali to je bio besplodan trijumf. Posle prvog napada Korejci su, valjano potpomognuti od strane Kineza, utvrđili svoju zemlju tako da su Hidejošijeve snage, koje su ranije napredovale lako i brzo, bile prisiljene da nastupaju milju po milju i bile naposletku zaustavljene pred prestonicom Seul. Jedared su japanske kopnene snage učestvovale u pomorskom boju koji je ustvari izvojevan na obali, koji je bio preteča istovremenih borbi na suvu, moru i vazduhu koje su karakterisale agresiju protiv zapadnih sila 1941—1942 godine. Japanska vojna situacija se naglo pogoršala i postala beznadežna kada je Ji-sun, ponova pozvan da komanduje korejskom flotom, naneo japanskoj armadi značajan poraz. Japanske kopnene snage, i same iznurene, iskoristile su uzmicanje svojih pomorskih snaga i evakuisale Koreju. Ji-sun je napao brodove sa trupama u povlačenju i naneo im je teške gubitke, izgubivši tom prilikom i svoj život.

Hidejoši, prvenstveno čovek kopna, pripisujući propast više porazu svoje flote nego svojih armija, otkrio je amfibisku prirodu japanske strategije tvrdjenjem da se njegove armije na kopnu i moru nisu pravilno *međusobno podržavale*. Ova gorka lekcija nije naterala Japance da revidiraju svoje pomorske teorije, već ih je naučila da

¹⁶⁾ Ogasawara, *Revue Maritime*, Paris, CC, 96.

ne treba traći vreme ili prevideti mere za obezbeđenje uspeha na kopnu. Da Korejci nisu pronašli „kornjače“, prva invazija Koreje morala bi da bude uspešna, čak iako bi severne obale Žutog Mora bile načičkane netučenim korejskim i kineskim ratnim brodovima. Hidejoši je udario kada je politička i vojna situacija na kontinentu za to bila naročito povoljna, isto onako kako je to učinjeno i 7 decembra 1941 godine.

Posle ovih ratova vladari Japana odlučili su se za potpunu izolaciju od spoljnog sveta. Zabrana opštenja sa drugim narodima osnažena je ukazom koji je zabranjivao građenje brodova čija je dužina prelazila 75 stopa. Japan je ostao usamljenička nacija dok ga posete komodora Perija 1853—1854 godine nisu učinile pristupačnim spoljnom svetu. U međuvremenu, pomorske i vojne snage praktično su nestale, pri čemu su se prve degenerisale u vrstu obalske straže sa zadatkom da sprovode izolaciju zemlje. I dok su se ljudi na zapadu pitali šta li je Japan mogao da učini u vremenu svoje izolacije od ostalog sveta — i sa mnogobrojnim i moćnim flotama brodova od 74 stope — činjenica je da je japanska pomorska misao spavala više od dvesta godina.

Japan se bio povukao iz međunarodnih odnosa u vremenu kada su galije jedrile po Sredozemnom Moru i pre nego što se glomazna galionica razvila u liniski brod i fregatu*) koji su se održali u toku XVII., XVIII. i delom XIX. veka. Japan se probudio u danima pare i gvozdenih brodova. Buđenje je bilo označeno neprilikama sa stranim silama i bombardovanjem Kagošime i Šimonosekija. Japanci su izgubili malo vremena u prilagođavanju novih tekovina zapada svojim svrhama. Stare, uspavane pomorske teorije su novim razvojem pre pojačane nego oslabljene. Ako Japanci u prošlosti nisu skrenuli sa svog puta u pogledu rizikovanja gubitka ratnih brodova, oni su sada morali da shvate da će ih svaka skupa победa ostaviti slabe prema silama koje bi iz toga mogle da izvuču koristi. Ratni brodovi se više nisu brojali na stotine — Hidejoši je jedrio prema Koreji sa sedam stotina brodova. Pet do šest bojnih brodova ili krstarica i dvadesetak torpiljarki sada su pretstavljali značajnu snagu.

Sa ove tačke gledišta može se japanska pomorska teorija ceniti ne samo prema strategiskoj raspodeli eskadri i njihovom načinu upotrebe, već i prema usvojenim taktičkim porecima. Po ovom pitanju čovek je prinuđen da ide od opštег ka posebnom, od strategije do taktike. Složenost čak i najobičnijeg pomorskog boja je tolika da nije uvek pametno izabrati pojedinačne detalje akcije i pokušati da

*) Galija je u Srednjem veku bila ratni brod na vesla, a imala je i jedra: nju su naročito upotrebljavali italijanski pomorski gradovi. Njena dužina iznosila je oko 40, a širina oko 5 m sa deplasmanom od 200 t; bila je naoružana topovima. Krajam Srednjeg veka od galije se razvila galeasa, velika do 1.000 t.

Galionica je bila španski i portugalski ratni brod na jedra krajem Srednjeg i početkom Novog veka.

Liniski brodovi imaju svoj naziv po liniji u kojoj su se borili.

Fregata je bila brzi ratni brod sa jedrima na tri jarbola i prečkama. Ona je služila za prenošenje izveštaja, osmatranje obala i napade na trgovinu. — Prim. prev.

se iz njih izvedu neke opšte teorije. Bura na moru i slaba vidljivost dovode u pitanje i najbolje planove baš kao i nedostatak munitije. Jedan admiral može privremeno da prekine akciju ne samo da bi spasio svoje brodove od uništenja, već prosto da bi sredio svoj potredak i ponovo procenio situaciju. Kada su kurs i poredak neprijatelja pometeni, komandujući bi mogao poverovati da neprijatelj žuri napred, dok se on stvarno udaljava. Stoga svaki pokret, koji se vrši pod pritiskom borbe, izazvan možda ovim ili mnogim drugim činocima, i nije ustvari deo nekog duboko smišljenog plana. Međutim, kada se takva taktika primenjuje skoro automatski u više bitaka i kada odgovara opštoj političkoj i strategiskoj situaciji, ona dobija karakter ustaljene doktrine. Na ovoj osnovi razmotrićemo ukratko operacije mornarice savremenog Japana.

Dok se moderna japanska mornarica držala starih načela, ona je usvojila naročite postupke da bi iskoristila najnovije oružje i priлагodila se novim uslovima. Bitna zavisnost prekomorskih ekspedicionalnih snaga od njihovih komunikacija učinila je potrebnim da japanski admirali motre na neprijateljske pomorske snage pažljivije nego što je to činio Hidejoši. S druge strane, Tokio je žudno usvojio činilac brzine koji je tako savršeno odgovarao teorijama koje su postale tradicionalne. Za britansku mornaricu brzina mašina značila je sposobnost da se neprijatelj prisili da primi bitku. Dok su američki stručnjaci kod bojnih brodova dugo davali prednost oklopu nad brzinom, poslednjih godina usvojena je doktrina brzine isto tako kao i doktrina oklopa. Međutim, za Japance brzina znači sposobnost da se vodi borba na velikom otstojanju ili da se prekine akcija; ona je takođe izražavala sposobnost da se neprijatelj primora da se ravna prema japanskom manevru „flankiranja“ — omiljenom japanskom pokretu na suvu, moru, pa u nekom smislu i u vazduhu. Sem toga, Japanci su svoje brze brodove bili naročito dobro podesili za artillerisku brzu paljbu u čemu su uvek bili vrlo vešti.

Brzina je omogućila Japancima da svoje strategiske misli prenesu u područje taktike, u praksi bitke. To je značilo da su Japanci mogli da udare brzo, da se povuku ako je pritisak jak, kao i da ograniče svoj rizik ako to prilike budu zahtevale. U domenu strategije smatralo se neophodnim da se neprijatelju nanese samo onoliko štete koliko je potrebno da se njegove snage drže udaljene od voda „trupnih brodova“. Taktički cilj je bio da se deo neprijateljske flote toliko ošteti da bi se ova naterala da napusti zabranjene vode. Štetu većeg obima trebalo je nanositi neprijatelju samo uz znatno smanjenje prihvaćenog rizika.

U Kinesko-japanskom ratu 1894—1895 godine ispoljila se ona tesna saradnja između japanskih armija na kopnu i pomorskih snaga, na čiji se nedostatak toliko žalio Hidejoši. Japanci su znali da kineska flota admirala Tinga ne pretstavlja onoliku opasnost koja bi joj se mogla pripisati prema podacima na hartiji. Kineska munitija većih kalibara bila je neefikasna, jer je nije bilo dovoljno, a delom je bila i neispravna. Japanska brzina gađanja bila je četiri do pet puta veća od protivničke brzine. Japanci su davali prednost jako eksplor-

zivnim granatama, čiji su pogoci rušili, ali, ipak, nisu bili uništavajući, nad zrnima koja su probijala oklop i morala da prođu do najosetljivijih mesta da bi bila potpuno efikasna. Japanci su verovatno više težili da zaustave neprijatelja u prvim fazama boja nego da troše vreme da bi ga potopili. Ukoliko bi bitka duže trajala, utoliko je bilo više prilika da neprijatelj oštetи ili uništi japanske brodove.

Rat je počeo torpedovanjem kineskog transportnog broda *Kow-šing* i savlađivanjem nekoliko malih kineskih ratnih brodova. Admiral Ting je izišao na more, ali nije uspeo da pronađe svog protivnika admirala Ita koji je bio zauzet praćenjem transportnih brodova koji su prevozili trupe. Uznemireni napredovanjem koje je neprijatelj postigao u Koreji i strahujući da će trupe, upućene suvimi, stići suviše dockan, Kinezi su uputili Žutim Morem flotu transportnih brodova koju su obezbeđivale eskadre admirala Tinga. Japanci nisu uspeli da spreče ovo prevoženje trupa niti povratak praznih transportnih brodova. Međutim, oni su napali kinesku flotu i držali je neko vreme praktično opkoljenu.

Francuski kapetan bojnog broda G. Darije (G. Darrieus) lepo je opisao ovu bitku sa nekoliko reči u svojoj knjizi *Rat na moru*.¹⁷⁾

„Admiral Ito... žudeći da nadoknadi nezgodu slabe zaštite svojih brodova, a u isto vreme želeći da iskoristi svoju nesumnjivu nadmoćnost u brzini i artiljeriji, kretao se po kursu koji je postepeno menjao, držeći svoje dve kolone na otstojanju od neprijatelja, koje je uvek bilo veće od tri hiljade metara, i uspeo je da malo pomalo flankira desno krilo kineske eskadre. Ovo krilo... bilo je skoro odmah razbijeno; glavnina kineskih bojnih brodova skrenula je za dve tačke udesno da bi svome krilu pritekla u pomoć, ali je time pokvarila svu pravilnost opštег poretku; neki brodovi zaklonili su vatru drugih i Kinezi su izgubili bitku.“

Admiral Ito je pretrpeo izvesnu štetu na nekoliko svojih brodova i nije iskoristio prednost koju je imao. Mada je jedan japanski oficir izrazio mišljenje da bi još jedan čas borbe značio zarobljavanje dve najveće jedinice kineske flote, ova se, ozbiljno pritešnjena, izvukla i vratila u svoju bazu. Japanski komandant je izvestio: „Pošto je laka eskadra bila odvojena od moje glavnine velikom daljinom i pošto se približavao zalazak sunca, to sam prekinuo akciju.“¹⁸⁾

Jedna savremena autoritativna ličnost je zapazila da je „admiral Ito ukoravan što nije uništil celu kinesku flotu.“¹⁹⁾ Docniji kritičar pak primetio je: „Pobeda je na taj način bila daleko od Nelsonovog idealja, uništenja neprijatelja.“²⁰⁾ Darije je dozvolio da pobeda bude „nepotpuna“.²¹⁾ To su, naravno, sve zapadnjačka mišljenja. Sa stanovišta japanske pomorske misli, Kinezi su bili sprečeni da ome-

¹⁷⁾ Strana 105. Ovo delo je preveo i objavio U. S. Naval Institute (Annapolis, 1908).

¹⁸⁾ *Brassey's Naval Annual* (London, 1895), str. 107.

¹⁹⁾ Vladimir, *The China-Japan War* (Kansas City, 1905), str. 126.

²⁰⁾ H. W. Wilson, *Battleships in Action* (London), I, str. 105.

²¹⁾ *War on the Sea*, str. 106.

taju kretanje trupnih brodova Žutim Morem i nisu svojim protivnicima naneli veću štetu. Admiral Ito je nastavio da prati transporte upućene ka Port Arturu i učestvovao je u bombardovanju ove kineske tvrđave koja je bila ubrzo zauzeta.

Glavna završna akcija rata bila je zauzimanje kineske baze Vej-haj-Vej, čija je operacija mogla da posluži kao model za japanski napad na Javu početkom 1942 godine i za njihove operacije posle toga ma gde u Indiji. Kopnene trupe i mornarička pešadija iskrcane su na bokovima kineskih položaja koji su držani pod stalnom artilleriskom vatrom sa brodova. Posle nekoliko skupih neuspeha, japanski razarači su prodrli u luku, koja je bila zatvorena prema kopnu, i naneli ozbiljnu štetu brodovima admirala Tinga koji su bili usidreni u njoj; pri tome je jedna velika jedinica potopljena artilleriskom vatrom sa jednog kineskog fora koji je napadač bio zauzeo.

Jačina pomorskog pritiska koji su Japanci izvršili u ovom ratu bila je malo veća nego što je bilo potrebno da se zajemci neometano napredovanje njihovih kopnenih snaga. Ne bi bilo mudro da su pokušali više — jer je to bilo nepotrebno i riskantno; svaki brod, izgubljen u nepotrebnoj bici ili u nepotrebnom produženju bitke, bio bi brod koji se više ne bi mogao upotrebiti u potreboj bici, a od njega bi mogla da zavisi sudbina trupnih transportnih brodova.

Bitne razlike između ovakvog shvatanja i ortodoksnih teorija zapada ponajbolje se mogu prikazati upoređujući japanske pomorske borbe sa „minimalnim rizikom“ i upotrebu pomorskih snaga protiv ciljeva na kopnu, kako je to i učinio, dajući i neke komentare, britanski admiral Nelson. On je pisao 1796 godine da bi „bio više nego ljut“ na predloge da se britanski brodovi upotrebe za saradnju sa kopnenim snagama. Tvrđio je da je njegov zadatak da „goni“ neprijateljske brodove „i ako ih ma gde stignem gde postoji mogućnost da se oni napadnu, možete biti sigurni da će ih ili zarobiti ili uništiti uz rizikovanje svoje eskadre.“²²⁾

Izbijanje rata sa Rusijom 1904 godine zateklo je admirala vikonta Ita na odgovornom položaju za sve operacije. Pomorske snage su se nalazile pod admiralom Togom. Iako šest godina ranije nije bilo dozvoljeno jednoj američkoj armiji da krene za Kubu dok se ne utvrdi gde se nalazi španska flota i dok se ona ne uništi, Japanci nisu gubili vreme u razmišljanju da li da upute svoje transporte prema neprijateljskoj obali. U američkom slučaju odlaganje je značilo isključivanje rizika za transporte bez ikakve koristi za neprijatelja. Međutim, admiral Ito nije htio da dâ Rusima vremena u kome bi oni postali jači. Jedna jaka, ali slabo obučena ruska flota bojnih brodova nalazila se u Port Arturu, dok je mala eskadra krstarica bila usidrena u vodama Vladivostoka. Docnije je car mogao da pošalje na Daleki Istok svoju baltičku eskadru. Izgleda jasno da Japanci nisu mogli sebi da dozvole pobedu nad flotom u Port Arturu, koja bi ih učinila suviše slabim da se nose sa ruskim pojačanjima.

²²⁾ Sir Nicholas Harris Nicolas, *The Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Nelson* (London, 1846), VII, str. IX, 1VIII.

Isto tako, očigledno je da bi zauzimanje obala na Dalekom Istoku, kojima su vladali Rusi, automatski isključilo svako pomorsko groženje Japanu. Ipak su ruske eskadre u istočnim vodama bile opasnije nego što su bile kineske eskadre, pa je zato bio potreban energičniji postupak. Međutim, treba naglasiti da je admiral Togo dejstvovao pre defanzivno — da bi zaštitio armije svoje zemlje — nego ofanzivno, motreći samo na neprijateljske pomorske snage.

Ovo zapažanje se zasniva na početnim rečenicama zvaničnog japskog izveštaja koji govori o prvim pomorskim akcijama u ovom ratu. Takav izveštaj ne bi bio napisan posle akcije jednog Nelsona ili jednog Perija (Perry), Drejka (Drake), Pol Džonsa (Paul Jones) ili Feregata (Farragut).

„Japanska kombinovana flota izvršila je sa uspehom pokret za ugrožavanje neprijateljske flote, što je imalo za posledicu da ova odustane od namere da napusti Port Artur... Vrhovni komandant Togo, da bi potpomogao suvozemne operacije... izdao je zapovesti... Sajen divizijama... da zavedu i ugroze neprijatelja i da time pomognu 3 armiji.“²³⁾

Primoravši neprijatelja da „odustane od namere da napusti Port Artur“, izbegнута је поморска битка, али транспорт који су напустили Јапан били су осигурани. Горњи цитат је нaročito зnačajan kada сe чита u vezi francuskog prevoda govora admirala Toga koji je ranije споменут:

„Cim su otpočela neprijateljstva, na osnovu заповести Vašeg Veličanstva, узео sam u obzir topografiju mora i kopna, као и место копнene борбе i zaključio да се главна neprijatelsка snaga налази према Port Arturu, па сам зато појурио u том правцу, а не према Vladivostoku.“²⁴⁾

Admiral Togo je još pre formalне objave rata otplovio u правцу Port Artura, а napred je uputio одред razaračа који су руску флоту нашли усидрену i успели да торпедују два бејна брода i jednu krstaricu. Međutim, они нису успели да ih потопе. Togo sam, mada je na jarbolu dat uznemirujući signal, nastupao je oprezno, suviše oprezno kako se tvrdi na zapadu, где se uopšte smatra da bi otsudan напад имао као резултат уништење neprijatelja. Kada je postalo очевидно da bi braniočeve обалске батерије могле да нанесу прiličну штету нападаћевим бродовима, ови су повућени. To je bio gore citirani pokret за „ugrožavanje“.

Dotada су јапанска iskrcavanja bila ограничена на Južnu Koreju. Kada je дошло време да се једна армија пошаље u Zapadну Koreju, предузете су енергичне мере да се спречи руској флоти да напусти Port Artur čak i потапањем бродова за блокирање prolaza u kanalu. Međutim, ова операција nije успела. Admiral Togo se затим odlučio za jednu amfibisku operaciju iskrcavanjem mornaričke pešadije na jednoj tački u blizini zemljouza koji odvaja poluostrvo sa Port Arturom od kopna према severu. Mostobran se nalazio preko

²³⁾ United States Naval Institute Proceedings (septembar-oktobar 1914), str. 1283.

²⁴⁾ Revue Maritime, CCI (aprili-jun 1914), str. 339.

puta Eliotskih Ostrva na kojima su Japanci bili uspostavili isturenu pomorsku bazu. Ostrva su bila spojena balvanskim barikadama za odbranu od torpednih čamaca, a prilazi mestu iskrcavanja osigurani minama. Zahvaljujući dolasku japanske transportne flote, ruska tvrđava i pomorska baza bila je otsečena od ostalih ruskih snaga u Mandžuriji. Japanci su, sem toga, dobili bazu odakle su se mogli upraviti napadi protiv glavnih neprijateljskih armija sa zapada isto kao i sa Koreje prema istoku. Na ovaj način prikazana je očeviđna istina japanske pomorske misli, koju je izrazio vice-admiral vikont Nagajo Ogasavara:

„Što se tiče taktike Džimu Tena, prema kojoj se prave dugi zaobilazni putevi morem da bi se neprijatelj napao s leđa, ona je identična sa taktikom naših modernih flota.“²⁵⁾

Japanci, koji su se iskricali preko puta Eliotskih Ostrva, nastupali su po uzanom zemljouzu protiv koga je bio upućen mali odred topovnjača. Kada ovi nisu uspeli da stignu na vreme, napad na zemlji bio je odložen do narednog dana. Takav je bio odnos kopnenih i pomorskih operacija Tokija.

Dok su veliki japanski pokreti na kopnu polazili od nekoliko tačaka duž korejsko-mandžurske obale i bili upravljeni ka severu u pravcu Mukdene i ka konačnoj pobedi, amfibiski pokreti, koji su gore pomenuti, mada su vođeni po suvu, ukoliko se ticalo pohoda ka Port Arturu, bili su u suštini pomorski po svom cilju. Ruska baza, blokirana sa kopna i mora, nije mogla da se drži beskrajno. Saznanje da je Baltička flota upućena na Daleki Istok imalo je za posledicu napadačeve ubrzanje opsade. Njegov cilj nije bila tvrđava, već flota koja se bila sklonila u njoj. Japanci su lakše mogli da podnesu gubitak hiljade života i mnogo ratnog materijala da bi postigli svoj cilj nego da svoje ratne brodove izlože opasnosti. General-potpukovnik ser Jan Hamilton, koji je kao britanski posmatrač bio dodeljen japanskoj 1 armiji, zabeležio je:

„Danas sam dugo razgovarao sa jednim štabnim oficirom uglavnom o Port Arturu i o dejstvu haubica od jedanaest palaca. Izgleda da su nekoliko puta pogodile brodove u luci i da će, čim general Nogi uspe da ih potopi, jedan deo njegove armije biti verovatno doveden ovamo.“²⁶⁾

Kako se to „ovamo“ odnosilo na jednu tačku u unutrašnjosti, udaljenu više od dve stotine milja prema severu, može se zaključiti da su Japanci osećali da mogu smanjiti svoje napore protiv Port Artura čim ruska flota jednom bude bila uništena. Ukratko, cilj bi bio postignut iako tvrđava ne bi pala.

Međutim, pre nego što je do toga došlo, ruska flota je isplovila; posledice toga bile su očevidno slične bici na Jalu između admirala Ita i Tinga. Namera Rusa bila je da stignu do Vladivostoka, a cilj Japanaca da spreče ovo „bekstvo“. U oba slučaja osnovna zamisao

²⁵⁾ Ogasawara, *Revue Maritime*, Paris, CXCVIII (juli-septembar 1913), str. 260.

²⁶⁾ A Staff officer's Scrap-Book during the Russo-Japanese War (New York, 1907), II, 270—271.

bila je vojnička. Tokio nije mogao da gleda na opsadu Vladivostoka bez ozbiljnih strepnji. Ova se oblast lako mogla braniti i japanski oficiri su, kako se čulo, ustuknuli od zadatka da napadnu ovaj položaj. Sem toga, ova oblast je imala malu unutrašnju vrednost za Japan. Ne samo što su njome gospodarili Japanci, čija su ostrva skoro zatvarala izbočinu na kojoj leži Vladivostok, nego su mnogo bogatije vrednosti ležale prema zapadu — Koreja, Mandžurija — i, eventualno, sama Kina. Spajanje ruskih pomorskih snaga iz Port Artura i Vladivostoka bila je stvar koja bi imala nezнатне posledice, beskrajno manjeg značaja nego što bi imalo spajanje neprijateljskih nemačkih i italijanskih pomorskih snaga za Britaniju u Drugom svetskom ratu. Uprkos povremenim japanskim suprotnim tvrđenjima — a ova tvrđenja i sama protivureče pouzdanim iskazima japanske pomorske misli — rusku portartursku flotu trebalo je zadržati u njenoj bazi da bi je kopnene snage mogle zarobiti, ako se ne bi mogla osakatiti nizom borbi na moru u kojima bi Japanci mogli da prime minimum rizika.

Taktika, kao i strategija protivničkih snaga jasno pokazuju ruski nemar prema ovim činiocima sem osnovnog da se stigne u Vladivostok. Njihovi su protivnici zaista imali više koristi da osujete ovaj ruski plan nego da unište njihovu flotu. Moglo se očekivati da će bliska akcija i brza vatra postići svoj krajnji cilj. Mada je najefikasnija dalekometna artiljerija dejstvovala pod nepovoljnim uslovima, Japanci su savladali ovu teškoću kompromisom. Oni su usvojili taktiku velikog dometa kao osnovnu formulu, s tim da se modifikuje povremenim ispadima u kojima bi se razvio maksimum vatre.

U bici u Žutom Moru, 10 avgusta 1904 godine, koja je usledila ruskom izlasku, admirал Togo je bio više naklonjen velikom nego malom dometu. Kao i u slučaju poraza admirala Tinga, ruski potredak je doveden u nered, ali su Japanci od ove činjenice izvukli samo male koristi. Opet je približavanje noći i prisustvo ruskih razarača navelo Toga da prekine akciju. Jedan ruski bojni brod, teško oštećen i jako pometen, stigao je srećno u Kijaočau, a ostali su se vratili u Port Artur. „Togo je, suprotno Nelsonu, ustuknuo od produženja akcije do uništenja neprijatelja.“ Sam je admiral Togo izvestio da je boj „zadao ozbiljan udarac neprijateljskim planovima“. Uspeh je postignut, jer je neprijatelj sprečen da stigne u Vladivostok.

Mada nijedan neprijateljski brod nije bio poslat na morsko dno, na japanskom kopnenom frontu zavladala je velika radost kada je stigla vest o ovoj bici. Ser Jan Hamilton pisao je: „Vrhovna komanda se jako raduje i Sugiura kaže da se očekuje da će Port Artur pasti za tri ili četiri dana i da će flota postati plen pobednika.“²⁷⁾ Japanska mornarica ne samo što se uzdržavala da uništi neprijatelja samo radi uništenja, već ona nije ni stajala na gledištu da je neprijateljska flota njen prirodan cilj prosti zato što plovi. Neprijateljska flota moralna je da pređe domaćaj japanske kopnene moći pa tek da po-

²⁷⁾ Ibid., II, 9.

stane zakoniti cilj japanske pomorske moći. Pronalazak aviona trebalo je da ovom shvatanju dà naročiti značaj.

Dok je bitka u Žutom Moru bila u toku, tri ruske krstarice, stacionirane u Vladivostoku, žurile su prema jugu, nadajući se da će se spojiti sa flotom iz Port Artura u njenom pokretu na sever. Ova eskadra naletela je u Japanskem Moru, nekoliko milja severno od kanala kod Cušime, na nadmoćnije snage neprijateljskih krstarica pod admiralom Kanimurom. Istorija se ponovila. Borba se vodila na velikom otstojanju, i kada je Kanimura primetio da je jedan ruski brod stao, a da druga dva, teško oštećena, uzimaju pravac ka Vladivostoku, prekinuo je akciju. Britanska zvanična istorija kritikovala je i Toga i Kanimuru zato što su prekršili „osnovno pravilo ratovodstva po kome, u jednom prihvaćenoj bici, ne treba štedeti napore za postignuće odlučnog rešenja“.²⁸⁾ Ovo, kako je sada postalo jasno, nije bilo osnovno pravilo u japanskoj doktrini za rat na moru.

Kada su ruski brodovi oterani natrag u svoje luke, japanska armija je nastupala velikom energijom protiv Port Artura. Ključ cele situacije bilo je uzvišenje od 203 metra koje je dominiralo lukom i dozvoljavalo osmatranje gađanja ruske flote koja je tamo bila sklonjena. No, pošto je niz žestokih pešadijskih juriša odbijen sa gubitkom od nekih desetak hiljada ljudi, uzvišenje je ipak zauzeto i na njemu je instalirana japanska *mornarička* osmatračnica. Sada, kada su se japanski opsadni topovi mogli tačno upraviti na ruske brodove, njihovo uništenje bilo je stvar samo od nekoliko časova.

Posle pada Port Artura, Japanci su opravili svoje brodove, položili mine pred Vladivostokom da bi sprečili izlazak nekoliko brodova koji su se tamo nalazili i očekivali su dolazak ruske Baltičke flote — zvanično poznate kao Druga pacifička eskadra, koja je bila pod komandom admirala Roždestvenskog. Portarturska flota više nije postojala, otsudna kopnena vojna je izvojevana i dobijena, a Baltička flota, iznurenna putem, nije mogla da sačinjava neku ozbiljnju pretњu u pogledu konačnog ishoda rata. Nelson je gonio francusku flotu admirala Vilneva preko Atlantskog Okeana do Zapadne Indije i odande natrag do Trafalgara. Admiral Togo nije pokazao ni najmanju sklonost da preduhitri Ruse da uplove u Indiski Okean i, verovatno, da je admirал Roždestvenski promenio svoje mišljenje kada je bio u blizini Šangaja, nikakav pokušaj ne bi bio učinjen da se spreči njegov povratak u Evropu. Japanska flota je pre bila dinamička pregrada nego koplje. U ranijim operacijama neprijateljska flota oterana je natrag u svoju bazu, pa je baza zauzeta. Ovoga puta trebalo je neprijatelja držati daleko od svoje baze. Neprijatelju je trebalo naneti što više štete i osujetiti njegov plan, a da se ne oslabe snage napadača. Što je ova „šteta“ imala za rezultat uništenje, mora se pre pripisati ruskim greškama nego japanskim planovima. Japanski planovi, u kojima je bila pravilno procenjena stvarna jačina Rusa i ekonomično predviđena sredstva za njihovo uništenje, bili su u suštini dobri, — ali pre u istočnjakom nego u zapadnjačkom smislu.

²⁸⁾ Citira H. W. Wilson, *supra*, str. 224.

Kada je Togo isplovio da bi sreo neprijatelja, on je zahtevao uništavajuću pobedu. Ali je to pre bilo egzaltiranje ljudstva nego stvarno postavljanje cilja. I neefikasan napad na portartursku flotu na početku rata pratio je nelsonovski signal.^{*)} U svome posleratnom izveštaju, koji je već spomenut, admirал Togo je, naravno, razmotrio presudnu bitku sa Roždestvenskim. Njegove reči su različito prevedene. Francuska i „duga“ verzija glase:

„Prikupio sam sve svoje snage u Korejskom Kanalu. Računao sam da će iznuriti neprijatelja, ali bitka, u kojoj su se naši ljudi tako hrabro borili, postigla je, zahvaljujući božanskoj pomoći, veliki rezultat.“²⁹⁾

Kako je Togo bio skroman čovek i imao nameru da hvali svoje potčinjene, on je to mogao da učini na nekoliko načina, a da ne pribegne jednoj reči ili konstrukciji rečenice koja nameće pomisao na iznuravanje umesto uništavanje. Njegove delatnosti za vreme boja kao da sasvim jasno pokazuju da su „veliki rezultati“ pre izrasli iz same prirode ove bitke nego iz njegovog osnovnog plana. Međutim, mora se priznati da je jedna flota i onako slabo vođena i rđavo izvezbana, kao što je bila flota admirala Roždestvenskog, teško i mogla da se nada da će preživeti poraz u vodama udaljenim stotinama milja od najbliže prijateljske ili neutralne luke.

Dva ranija tvrđenja admirala Toga, koja se mogu shvatiti kao delimični izrazi njegovog gledanja na stvari u vreme bitke kod Cušime, zaslužuju da se navedu:

„Najvažnija stvar u jednoj bici je opreznost. U prošlosti se često dešavalo da je dolazilo do stvari koje su posle bitke žaljene.“³⁰⁾

Ovo zapažanje se može lako spojiti sa fazama dalekometne artilleriske vatre i prekidanjem akcija koje su bile karakteristične za operacije admirala Ita, Toga i Kanimure u prošlosti. Drugo tvrđenje je glasilo:

„Ako jedan neokopljen brod uspeva svojom jačom vatrom da učutka vatru neprijateljskog ratnog broda, onda je to praktično isto kao da je taj brod bolje okopljen.“³¹⁾

Ovo zapažanje je ne samo objašnjenje japanske zainteresovanosti brzom i moćnom topovskom vatrom, što je neposredno pre ove bitke bilo „predmet mnogih predavanja u britanskom Admiralitetu“, već se ono može naročito primeniti na bitku kod Cušime. U ovoj bici Rusi su imali otsudnu nadmoćnost u bojnim brodovima. Japanci su svoje linije popunili oklopnim krstašima, mada je jedan autoritet ove opisao kao „prerušene bojne brodove“.³²⁾ Japanci su imali presudnu nadmoćnost u brzini.

Bitna razlika između bitke kod Cušime i bojeva kod Jalua i u Žutom Moru bila je da je u poslednjim slučajevima neprijatelj bio

^{*)} U bici kod Trafalgar 1805 Nelson je dao sa svoga broda čuveni signal, da Engleska očekuje da će svaki mornar izvršiti svoju dužnost. — Prim. red.

²⁹⁾ *Revue Maritime*, CCI, 340.

³⁰⁾ Ogasawara, *Life of Togo*, str. 326.

³¹⁾ *Ibid.*, str. 327.

³²⁾ Archibald S. Hurd, *Naval Efficiency* (London, 1902), str. 106.

gonjen, dok je u prvom bio samo odbijen. Taktika gonjenja je obuhvatila brzo uništenje jednog dela neprijateljske flote, što je prouzrokovalo pometnju i povlačenje, zatim gonjenje vatrom do krajnjeg dometa, prekidanje akcije teških brodova, a produženje gonjenja pomoću razarača. Kod Cušime su Japanci, izgleda, primenili takтику gonjenja „u nastavcima“, od kojih se svaki sastojao iz jednog „ispada“ kome je sledovalo povećanje dometa za vreme koga su težili da se stave u bolji položaj presecajući Rusima otstupnicu. Akcija je prekinuta dolaskom noći, koja je posvećena napadima razarača i torpiljarki. U međuvremenu Japanci su se povukli prema severu da bi zauzeli položaj između ostataka ruske flote i Vladivostoka i da tu prime predaju preostalih delova ruske flote. Prema zapadnjačkoj teoriji, flota koja je uzela inicijativu i obezbedila presudnu vatrenu nadmoćnost treba da iskoristi preim秉stvo do potpune pobeđe. Kao što je pokazano i na drugim primerima, Japanci su po ovom pitanju imali drugo mišljenje.

Tačno obavešten o dispozicijama neprijatelja, admirал Togo³³⁾ je napustio svoju bazu u Južnoj Koreji i otplovio istočnim kursom, tako da bi se našao severno od Cušimskog Kanala. Na taj način, on je mogao da se razvije u svakom pravcu i da ostane između Rusa i Vladivostoka. Japanski glavni komandant vodio je 1 diviziju koja se sastojala iz najtežih brodova Japanske mornarice. Admiralu Kanimuri, komandantu 2 divizije, sastavljene od oklopnih krstaša, data je prilična širina za njegove pokrete. Kada je bitka bila u toku, postalo je očevidno da Togovljeva eskadra blokira Rusima nastupanje, a Kanimurina vrši uznemiravanje, te joj je dozvoljeno da se udalji od morskog puta za Vladivostok da bi Rusima ušla u bok. 3 divizija, koja je neko vreme vršila izviđanje zapadno i paralelno kursu neprijatelja, koncentrisala se kasnije na manje i pomoćne brodove koji su sačinjavali začelje ruske flote. Ona je, na taj način, postala duplikat leteće eskadre admirala Ita i bila „čuvan“ isto toliko koliko i „borac“. Na Jaluu je leteća eskadra, zbog blizine kineske baze, baš doprinela da neprijatelj ne bude uništen. Pošto Rusi pozadi sebe nisu imali baze, kod Cušime do toga nije došlo.

Roždestvenski, koji je prolazio kroz istočni Cušimski Kanal u severoistočnom pravcu, skrenuo je odmah posle 12.00 časova više prema severu. Togo, koji je plovio jugoistočnim kursom, morao je oštro da okreće prema zapadu da bi sprečio neprijatelja da prođe iza njega i da tako stigne u Vladivostok. Od 13.20 do 13.40 časova plovio je pravo ka Baltičkoj floti, osmotrio njen poredak — koji je bio krajnje pogrešan — i okrenuo se od nje prema severozapadu da bi izvršio zaokretanje koje bi njegovu flotu u istočnom kursu dovelo natrag, preko marševske linije neprijatelja. Ovaj manevar dugo je smatran veoma opasnim i on zaista pokazuje kako je Togo slabo cenio rusku artiljeriju. Nov kurs i japanska veština u gađanju prisilili su Roždestvenskog da skrene prema istoku.

³³⁾ Izveštaj o bici zasniva se, uglavnom, na prevodu zvaničnog japanskog izveštaja u časopisu „United States Naval Institute Proceedings“ za juli-avgust 1914 godine.

Japansko gađanje bilo je sasređeno na čelo neprijateljske flote. Domet je oprezno smanjivan. Za vreme gađanja od nekih trideset minuta — od 14.15 do 14.45 časova — koje je bilo prekinuto dimom duž pravca gađanja, bitka je bila stvarno odlučena. *Suvorov*, komandni brod Roždestvenskog, bio je prisiljen da napusti poredak, a *Osljabija*, teško pogoden, potonula je za nekoliko minuta. Kako se Togo udaljio na istok od Rusa, ovi su ponova uzeli pravac ka Vladivostoku, te su se Japanci opet okrenuli i došli u zapadni kurs da bi tako osuđetili ruski plan. Baltička flota se okrenula prema jugoistoku, a zatim prema jugu, ali Japanci su i dalje plovili prema zapadu, povećavajući naglo domet. Odmah posle 15.24 časova „neprijatelj je promenio kurs i, kako se domet povećavao, izgubljen je uskoro u dimu i magli.“³⁴⁾

U sledećoj fazi bitke Togo je izvršio novo okretanje prema istoku i ponovio je kretanje u cikcak preko neprijateljevog puta za Vladivostok. Obe flote su plovile prema istoku, pri čemu su se Rusi nalazili južno od svojih protivnika. U opisu bitke se kaže da su se Rusi u 16.15 časova nalazili u „očajnom stanju“. Situacija u 16.35 časova je zanimljiva sa stanovišta japanske pomorske misli, mada su uslovi koji nisu jasni, smanjili značaj kratke operacije koja će se opisati. Prema skici br. 8 japanskog zvaničnog izveštaja, „neprijatelj je promenio kurs na jug sa nepoznatim otstojanjem“ (razume se od Japanaca). Togo je uzeo pravac na sever. Tekst izveštaja glasi: „Kako je neprijatelj sve više skretao udesno (tj. prema jugu), sumnjalo se da će pozadi japanskih brodova proći ili umaknuti prema severu. 1 divizija, da bi gospodarila neprijateljevim kursom (tj. blokirala put za Vladivostok), krenula je u 16.35 časova... prema severu.“

Togo je, ipak, ubrzo posle ove promene pravca, krenuo prema jugu da potraži neprijatelja, čije su dve teške jedinice bile otkrivene u 17.00 časova, ali nisu bile snažno napadnute. U 17.30 časova Japanci su okrenuli prema severu i došlo je do „ispada“ u kome je sasređena vatra sručena na čelo neprijateljske linije. Bojni brod *Aleksandar III* zadesila je sudbina *Osljabije*, a *Borodino* je eksplodirao. Dnevna akcija završila se nešto posle 19.00 časova kada je komandni brod *Suvorov*, više puta pogoden od japanskih teških topova i torpeda, najzad, potonuo.

Admiral Togo je prekinuo akciju zbog noći krstareći do jedne tačke nešto dalje prema severu, spremjan da ponovi svoju taktiku sledećeg jutra. On je podneo ovakav izveštaj: „kombinovana flota je srela danas neprijateljsku flotu i bila bitku... potopivši bar četiri od njegovih brodova i nanevši ozbiljnu štetu ostalim.“³⁵⁾ To nije bilo uništenje. Da je Togo češće skraćivao domet, rizikujući gubitak izvesnog broja i svojih bojnih brodova ili oklopnih krstaša i da je svoj plan zaprečavanja puta za Vladivostok promenio u plan uništenja većeg dela ako ne cele Roždestvenskove flote, ishod dnevne borbe

³⁴⁾ U. S. Naval Institute Proceedings (juli-avgust, 1914), str. 970—971.

³⁵⁾ Captain (Kichitaro) Togo, Naval Battles of the Russo-Japanese War (Tokio, 1907), str. 82.

morao bi biti upečatljiviji. Međutim, japanski glavnokomandujući je bio voljan da za vreme noći prepusti more svojim razaračima i torpiljarkama, pa da sutradan obnovi svoje oprezne ispade i borenje. Ruska armada bila je napadnuta u toku noći sa svih strana ne samo od strane razarača koji su pratili japansku flotu, već i od torpiljarki koje su za tu svrhu držane u rezervi kod Cušimskih Ostrva. Dva ruska drednota i jedan oklopni krstaš torpedovani su i potopljeni. Ono što je ostalo od Baltičke flote, naišlo je sledećeg jutra na Toga i predalо se — sem nekoliko brodova koji su privremeno umakli i od kojih su tri stigla u Manilu. Jedna krstarica i tri razarača su se zbilja probili do Vladivostoka.

Američki i britanski admirali bi u svojim sopstvenim vodama i u vreme kada torpedo po danu nije pretstavljao opasnost, nastojali da postignu potpunu pobedu za vreme glavnog dela bitke. Ali Togo je sprečio Ruse da odu u Vladivostok — uništivi slučajno njihovu flotu — uz gubitak tri torpiljarke. Zatim je svoje eskadre podelio na „razne zalive i zone za krstarenje“ da bi zaštitio transporte pojačanja za kopno, uključujući severoistočne korejske prilaze Vladivostoku. Mir je potpisana pre nego što je bilo potrebno da se operiše u poslednjem pravcu. Togo, Kanimura, Ito, Hidejoši i Džimu Teno, svi su se, izgleda, pridržavali iste opšte ustaljene japanske pomorske misli.

III

Od završetka gornjih neprijateljstava do Prvog svetskog rata Japanci su svoje pomorske teorije izrazili konstrukcijom ratnih brodova. Brzina je zahtevana više nego oklop i preduzete su mere da se brod učini takvim da može izdržati udarce torpeda. Insistiralo se, takođe, na brzoj paljbi i zavedeno je centralno upravljanje vatrom, koje je dozvoljavalo da se jednovremeno opaljuju topovi svih tornjeva. Sami tornjevi bili su snabdeveni hidrauličnim i električnim pogonom da bi se smanjila verovatnoća da postanu nepomični.³⁶⁾ Japanci su docnijih godina mnogo kritikovani zbog toga što su svoje ratne brodove, naročito krstarice i razarače, pretrpali topovima. Kako je brzina gađanja pojedinog topa bila dostigla svoju granicu, oni su očigledno pokušavali da povećaju gustinu i količinu vatre postavljanjem većeg broja topova na svoje brodove. Njihovo strategisko i taktičko shvatanje je ostalo takođe nepromenjeno i, kao uvek, opšti politički plan je bio uvek najvažniji. Rat Japana protiv Nemačke 1914 godine pružio je pouzdane dokaze o suštini japanske pomorske strategije. Zapadnjački stručnjak bi kod izbijanja Prvog svetskog rata pomislio da će Japan, kao veća pomorska sila na Pacifiku, iskoristiti priliku da potraži i uništi nemačku eskadru Dalekog Istoka grofa fon Spea (von Spee)*), i jedno i drugo kao stvar nacio-

³⁶⁾ „Notes on Japanese Navy“, *Rewue Maritime*, Paris (juli-septembar 1913).

*) Nemački vice-admiral fon Spe bio je komandant nemačke eskadre Dalekog Istoka, koja se sastojala od 2 oklopna krstaša („Scharnhorst“ i „Gneisenau“) i tri luke krstarice. — Prim. prev.

nalnog ponosa i kao očigledan, osnovni pomorski potez. Ali, prema prikazanoj teoriji, bilo je prirodno da se pretpostavi da će japanska Vrhovna komanda pokloniti slabu pažnju nemačkim ratnim brodovima s obzirom na to da se oni neće mešati u operacije na kopnu. Ceneći više po ranijim japanskim shvatanjima pomorske moći nego po shvatanjima Zapada, trebalo je očekivati zauzimanje nemačke baze u Cingtauu napadom sa suva uz podršku artiljerije sa brodova, kao i osvajanje mnogobrojnih nemačkih ostrva u Pacifiku.

Upoređenja radi navodi se da se opasnost od prisustva nemačke eskadre u ovim vodama mogla otkloniti zauzimanjem Cingtaua, isto tako kao što je zauzimanje Vej-hai-Veja i Port Artura otklonilo sličnu opasnost. Bilo je moguće izvršiti iskrcavanje u nemačkim kolonijama isto onako kao što su izvršena na kineskim obalama i obala kojima su vladali Rusi. Nije se mogla očekivati veća želja da se u potrazi za kajzerovim oklopnim krstašima preduzmu dalja krstarenja nego što su ih imali Hidejoši, Ito ili Togo.

S druge strane, postojao je nov činilac koji je promenio prilike i koji se mora uzeti u obzir, a to je savez Japana sa Velikom Britanijom. Kada je rat izbio, fon Spe je već bio isplovio na Pacifik. Sudeći prema zvaničnoj nemačkoj pomorskoj istoriji³⁷⁾ Japanci su morali da znaju gde se on otprilike nalazi. Tokio je neosporno imao znatno poštovanje prema nemačkoj pomorskoj nauci; pomisao da rizikuje važne jedinice flote u daljnjoj akciji nije mogla da mu se svidi. Moguće je da je zadoceno stupanje Japana u rat delom bilo prouzrokovano željom da se utvrdi mesto eskadre fon Spea i pravac u kome se ona kretala.

Kada je Japan, najzad, stupio u rat, odmah su određene dve eskadre za bliske vode, jedna da štiti transportne brodove koji su se kretali prema Kijaočau, a druga da blokira Cinktau i učestvuje u aktivnim operacijama protiv tvrđave. Tek u septembru i oktobru upućene su eskadre da traže fon Spea. U jednom slučaju, a možda i u nizu drugih slučajeva, jedna od tih eskadri oslabljena je upućivanjem jednog odreda radi zauzimanja pacifičkog ostrva Jaluit. To je mogao da bude deo šire strategije ili pak oklevanje da se dođe u dodir sa krstašima *Gnajzenau* i *Šarnhorst*. Ovu poslednju pretpostavku pojačava činjenica da je fon Spe bio uhvatio bežičnu vest koja je dolazila iz blizine i bila potpisana od bojnog krstaša *Kongo*.³⁸⁾ Ona je bila *en clair* (otvorena), adresovana japanskom konzulu u Honolulu i javljala mu da ovaj brod (ili možda neki drugi brod koji koristi njegovo ime) plovi ka Havajima. Jedan japanski oficir tvrdio je u svom izveštaju o učešću svoje zemlje u ovom ratu da su Japanci gonili Nemce preko Pacifika do Falklandske Ostrva gde su ih Britanci uništili.³⁹⁾ Kako fon Spe nigde nije primećen za vreme svoje spore plovidbe preko Pacifika, gonjenje je moglo biti izvršeno samo pomoću krajnje nepomišljene upotrebe bežične te-

³⁷⁾ *Der Kreuzerkrieg in den ausländischen Gewässern*, I.

³⁸⁾ *Ibid.*, str. 125—126.

³⁹⁾ Commander G. Nakashima, I. J. N., *Brassey's Naval Annual* (1919), str. 65.

legrafije. Spomenuti japanski pisac propustio je da primeti da je nemačka eskadra pre bitke kod Falklandske Ostrva srela i savladala jednu slabiju britansku formaciju. To je bio poraz koji su Japanci, kako izgleda, nastojali da izbegnu. Za razliku od hladnog rasudištevanja jednog štabnog oficira, ovaj mlađi japanski oficir izgleda da je uzeo na sebe brigu da objasni zašto flota njegove nacije nije bila „aktivnija“. Uzdržavanje od rizikovanja gubitka u borbi sa neprijateljskom eskadrom, koja se i sama bila uklonila iz zone vojnih operacija, bilo je strogo u duhu japanske pomorske misli.

Cingtau je bombardovan sa mora, a zauzet uspešnim napadom sa kopna od strane japanskih suvozemnih snaga. Kao obično, mornarica je pružila mnogo pomoći. U japanskoj floti su se nalazili brodovi koji su bili označeni kao brodovi za obalsku odbranu. Za njih je zvanični britanski istoričar pomorskih ratova primetio: „...ako bismo sudili po upotrebi ovih brodova, oni su bili pre namenjeni napadu na obalu nego odbrani obala.“⁴⁰⁾ Ove reči su, zaista, objašnjenje cele pomorske misli Japana.

Mandat koji je Tokio stekao nad ranijim nemačkim ostrvima u Pacifiku obezbedio je njegovoj mornarici znatan broj prirodnih „nosača aviona“. Uprkos obaveze Japana prema Društvu naroda i velikim silama, ovi su „nosači“ odmah i čvrsto pripojeni japanskom pomorskom uređenju. Srednjovekovnom odnosu između ratnog broda i zaliva ili planine dat je novi značaj. Nije potrebno da posvetimo mnogo prostora razmatranju japanskih pomorskih misli kako su ih izlagali delegati na Vašingtonskoj konferenciji za ograničenje pomorskog naoružanja, jer su one obično bile ortodoksnog, zapadnjačkog tipa i tako služile svojoj svrsi. Tek kada je pokazana uzinemirenost u pogledu nosača aviona, Tokio je nagovestio svoje modernizovane teorije i namere.

Admiral baron Kato je na konferenciji istakao „defanzivne ciljeve Japana“, izlažući ih dvosmisleno kao „nametnute situacijom na Dalekom Istoku“.⁴¹⁾ On se, takođe, postarao da olako odbije i odloži za docnije razmatranja o ograničenjima ratnih aviona.⁴²⁾ Član XIX ugovora, koji je primljen na brzinu, predviđao je da „nikakva povećanja ne treba vršiti u postrojenjima obalske odbrane teritorija i posada“ u posebno označenim oblastima Pacifika. Da su zapadne sile pokušale da u svoje baze na Dalekom Istoku stave jače vazduhoplovne snage od osnovnih, Japan bi besumnje skrenuo pažnju na član XIX sa teorijom da je bombarder novo „oružje“ ili čak deo „opreme“. Da su ostali potpisnici protestovali protiv ovog tumačenja, Tokio bi možda tvrdio da su se „okolnosti materijalno promenile“ i zahtevao novu konferenciju. Pošteden pomorskog utrkinjanja, Japan je bio u stanju da koncentriše svoja izvorna sredstva na druge vojne pripreme i da izvuče koristi iz miroljubivih namera nacija koje nisu želele da se bave tehničkim pojedinostima. Sile koje su 1922 godine mogle da tuku Japan ili da ga prisile na drugi

⁴⁰⁾ Sir Julian S. Corbett, *Naval Operations* (London, 1920), I, 291.

⁴¹⁾ Conference on the Limitation of Armaments (Washington, 1922), str. 140.

⁴²⁾ *Ibid.*, str. 796.

način da se odrekne agresije, pošle su, pojmljivo, od zamisli pomorskog razoružanja ka stavu sveopštег razoružanja.

Stoga Vašingtonski ugovor o ograničenju pomorskog naoružanja izgleda da je bio za Japan ekvivalent veće pomorske pobede. On je bio garancija da se neće smanjiti osetljivost moćnih neprijateljskih brodova za oštećenje torpedom ili minom, i, kako je značaj vazduhoplovog oružja potpuno priznat, ugovor je bio osiguranje da će svaka neprijateljska flota koja bi se približila japanskim „vodomama za trupne brodove“ to činiti uz krajnju opasnost. Avioni su savršeno odgovarali japanskoj koncepciji brzine vatre i minimuma rizika. Oni su pod povoljnim uslovima bili idealna zamena brzometnog topa Kinesko-japanskog rata i pokreta „ispada“ u susretima sa ruskim flotama i eskadrama. Postojala je nada da će oni postati sa vremena verzija zamisli „kornjače“.

U ratu bez objave sa Kinom, koji je počeo 1937 godine, Japanci su u znatnoj meri upotrebili transportne brodove, a povremeno i novo pomorsko oružje, nosače aviona. Moderni ratni brodovi nisu izlagani opasnosti u poduhvatu, a stari brodovi su upotrebljavani za obezbeđenje iskrčavanja. Sva je nada polagana u vojsku i suvozemno vazduhoplovstvo. Kao što je već nagovušteno, japanski spisi i iskazi bili su obično odbrambene prirode. U nekim slučajevima značenje japanskih postavki moglo je da bude i nagovuštenje nekih stvari koje treba da dođu, mada je zbog nejasnosti jezika bilo teško prodreti u suštinu prave misli. Jedan primer je pružio ministar mornarice vice-admiral Jonai, kada je početkom 1937 godine istakao da je „cilj mornarice da uništi neprijateljske vazduhoplovne baze pre nego što neprijateljski avioni budu mogli stići do Japana.“⁴³⁾ Pominjanjem japanske metropole htela se odvratiti pažnja od ciljeva vojne agresije.

Napominjemo da je Hidejoši uspevao diplomatskim putem — bez rata — da održava dragocene mostobrane na obalama Koreje i da su Japanci uvek umeli da otklone opasnost od pomorskog napada zauzimanjem baža sa kojih bi ovaj mogao da bude preduzet. Obezbeđujući za sebe kineske luke i primorske aerodrome ili zemljiste za vazduhoplovne baze, Japanci su ne samo osporili njihovu upotrebu zapadnim silama koje su bile bitno zainteresovane na Dalekom Istoku, već su za sebe osigurali baze u blizini područja nameravane akcije. Mada je to uslovilo neprijateljstva sa Kinom, ono je ipak izvršeno „bez rata“ ukoliko se tiče drugih nacija. Kako je i japanska mornarica bila osetljiva na najnovije oružje, novostećeni obalski posedi obezbedili su joj poboljšane uslove odbrane. Pravdanje potrebe rata sa Kinom pružilo je Tokiju izgovor za ulazak u Francusku Indokinu. Ovo je, opet, dalo Japanu neprekidan niz aerodroma i pomorskih baza od Koreje do granice Tajlenda, odakle su zapleti pomakli japanske položaje čak do granica Malaje.

Teorije kojih se držao pretdsednik Tojo nisu se ni u jednom bitnom pogledu razlikovale od teorija kojima su sledovali njegovi prethodnici. Akciju flote trebalo je, uglavnom, izbegavati, naročito

⁴³⁾ Associated Press dispatch, Tokio, 27 februar 1937.

pod okolnostima koje bi uslovile znatan rizik koji bi američki i britanski admirali uvek rado primili. 1893 godine japanski car je upozoravao: „ako se učini greška u stvarima narodne odbrane, posledice se mogu osećati celo stoleće.“⁴⁴⁾ Osnovna misao, primenjena na ratovodstvo, bila je 1941 godine isto tako sveža kao što je bila 1893 godine ili vekovima ranije. Silu za napad moraju da sačinjavaju sredstva koja su rentabilnija — transportni brodovi, armije i vazduhoplovne eskadrile. Jedan deo flote biće upotrebljen, kao obično, protivu ciljeva na kopnu, ali se glavne pomorske snage moraju zadržati kao poslednje sredstvo i angažovati samo pod jako povoljnim uslovima. Jedina bitna promena bila je geografska. U prošlosti je Japan gledao prema zapadu. Čim je jednom obezbedio zapadnu obalu Pacifika, Tokio je svoju pažnju upravio na istok i jug, ka Filipinima, Indoneziji i Malaji.

Rat na Pacifiku otpočeo je 7 decembra 1941 godine ponavljanjem portarturskog iznenadnog napada, bez objave rata. Kao kod Port Artura, napadač je propustio da dovrši svoj napad invazijom Havaja. On se, možda, bojao da bi dolazak nosača aviona Sjedinjenih Država mogao da ga otseče od Japana, ili se bio rešio da štedi svoje brodove ovog tipa za upotrebu na nekom drugom mestu. Kao što je u Port Arturu glavni cilj bila ruska flota, tako je i na Havajima cilj bila Pacifička flota Sjedinjenih Država. Ukoliko je Tokio verovao da je ova poslednja stavljena van dejstva, želja za stvarnim zauzimanjem ostrva bila je smanjena. Ostrvo Midvej (Midway) bilo je, u neku ruku, sa vazduhoplovног stanovišta moderna kopija onog uzvišenja od 203 metra kod Port Artura. Japanci su sa sigurnih baza na grupama mandatskih ostrva mogli da upućuju bombardere do isturene i skoro podjednako sigurne tačke za snabdevanje na ostrvu Vejk (Wake), odakle se Perl Harbor preko Midveja mogao podvrgnuti ponovljenim napadima, pri čemu bi bombe u ovom slučaju zamenile granate haubica od 11 palaca. Stoga su, izgleda, Japanci osećali da su u pravu da pošalju moćne pomorske snage protiv ostrva Midvej u cilju izvođenja uništavajućeg napada koji je bio karakterističan za japanske operacije u prošlosti. Pokušaj je osujećen blagovremenim dolaskom nosača aviona Sjedinjenih Država koji su verovatno izbegli ili onemogućili japanske izviđačke podmornice. Japanci su pretrpeli strašan udar kakav nisu preživeli od vremena Ji-suna. Bio je to zaista strašan udar, utoliko veći, što ovoga puta njihov protivnik nije upotrebio nikakvo novo oružje. Sem toga, agresor je uvideo da ne bi mogao da prekine akciju u pomorskom smislu sve dok njegov neprijatelj ima avione bazirane na nosačima ili zemlji kojima bi mogao da preduzme gonjenje.

U međuvremenu, na Dalekom Istoku naglo su se razvijali japanski pomorski potezi. Početne operacije imale su jasan pomorski izgled. Zapadnjački teoretičari su uopšte pretpostavljali da će se Japanci prvo iskrpati u Lingajenskom Zalivu na Filipinama i odande krenuti ka Manili. Umesto toga, oni su svoje prve napore upravili

⁴⁴⁾ Ogasawara, *Revue Maritime*, CC (januar-mart 1914), str. 123

protivu severnog i istočnog dela Luzona. U toku od dve nedelje oni su bili u Davau, na južnoj obali Luzona. Zauzimajući ovakve položaje, oni su mogli da se nadaju da će vazdušnim ili podmorničkim napadima moći da spreče prolazak brodova Sjedinjenih Država kroz grupu Filipinskih ostrva ili pored njih.

Strogo pridržavanje japanske teorije pretstavljalо je povlačenje male pomorske snage sa Luzona pred topovima Dalekoistočne flote Sjedinjenih Država, s jedne strane, i uspešan vazdušan napad sa Malaje na britanske brodove *Prince of Wales* i *Repulse*, s druge strane. Ovo je slično načinu na koji je admiral Ito prekinuo akciju protiv kineske flote samo da bi poslao razarače za neprijateljskim jedinicama koje su se nalazile izvan svojih baza — s tim što je nekadašnja akcija razarača zamenjena dejstvom iz vazduha. Tokio je na svoje brodove gledao kao na zauzete oslonce na obali, ne uzimajući u obzir da će oni sa protivničkih brodova biti stavljeni pod artiljerisku vatru. Jedan razarač, natovaren desantnim trupama, može zauzeti strategiski važno zemljište za aerodrom, što je često korisnije nego potapanje jednog neprijateljskog razarača, naročito kada takvo potapanje uslovjava rizik da razarač može i sam biti potopljen od svoje nesuđene žrtve.

Na Malaji su japanske operacije bile samo proširena verzija njihovih ranijih napada na starosedeoce na njihovih rodnih ostrva i na Koreju, Mandžuriju i poluostrvo na kome leži Port Artur. Pošto je pratila transportne brodove do njihovih početnih mostobrana na obali, japanska flota je nastavila da obezbeđuje iskrcavanje trupa koje su imale zadatku da napadnu sa boka branioce koji su već bili pritisnuti sa fronta. Pošto su duž periferije Filipina, Malaje i zapadnog dela Bornea uspostavili pomorsko-vazdušne položaje, agresori su sa severa prodrili u Holandsku Indiju, zatvarajući sve vode za dolazak protivničkih pojačanja. Vazdušno izviđanje primenjeno je u znatnoj meri da bi se utvrdilo da li se takva pojačanja približuju ili ne. Japanci su bez oklevanja upućivali svoje transportne brodove protiv raznih ciljeva ne obazirući se na gubitke i teorije koje zahtevaju prethodno osiguranje gospodarenja u vazduhu i na moru, nad objektima koji se napadaju.

Učestvovanje Japana u Drugom svetskom ratu donelo je nekoliko promena u pomorskoj misli ove zemlje zbog toga što ona više nije imala pred sobom bitno slabe neprijatelje. Očevidno slabije ratne brodove admirala Tinga i Roždestvenskog zamenili su sada jako efikasni brodovi Sjedinjenih Država i Velike Britanije. Nedovoljno efikasne razarače stare Kine i carske Rusije zamenili su avioni Ujedinjenih nacija koji su već u početku rata uspostavili nesumnjivu kvalitativnu nadmoćnost nad japanskim avionima. I, najzad, što je takođe značajno, Japan je bio prinuđen da posveti mnogo više pažnje odbrani, za razliku od ofanzivnih ili defanzivno-ofanzivnih operacija.

U vodama gde je gospodario neprijatelj ili u njihovoј blizini Japanci su smatrali za potrebno da dnevne pomorske napade zamene noćnim napadima da bi time smanjili rizik od napada iz vazduha. Od ovog uslova moglo se otstupiti samo ako bi se postigla lokalna vazdu-

šna nadmoćnost. Stare japanske teorije o napadu „ispadom“ primenjene su u napadu japanskih snaga na jednu eskadru krstarica Ujedinjenih nacija koja se za vreme prvog američkog iskrcavanja na grupu Solomonskih Ostrva nalazila u izviđanju pred ostrvom Savo. Mada su imali uspeha, Japanci su se povukli, te nisu iskoristili svoje preim秉stvo. Sledеća japanska noćna operacija, u kojoj su jake snage, uključujući i bojne brodove, bile pokušale da napadnu položaje Sjedinjenih Država na ostrvu Gvadalkanalu, gde su bile odbijene, pokazala je da noć još uvek ima mnoge nezgodne strane kojih su se bojali i Ito i Togo. Mrak koji je napadače štitio od vazdušnih napada, nije mogao da im koristi protiv odlučne akcije brzih nadvodnih jedinica.

Kako su japanske teorije pomorske strategije i taktike odraz geografskih i političkih razmatranja, treba očekivati da su promene u ovim činiocima uticale na one prve. U toku cele japanske istorije mornarica je prvenstveno služila za obezbeđenje matične zemlje i vojnog transportovanja. Ostrvski posedi, koje su Japanci zauzeli, zahtevaju sigurne pomorske komunikacije ili snabdevanje koje mora da bude dopunjeno vazdušnim putem kako bi se izdržale duge opsade. Uzani vodeni putevi, koji razdvajaju ova japanska ostrva i ostrvca, mogu se neprijatelju zatvoriti vazdušnim snagama koje moraju biti *dovoljno jake* kako kvalitativno tako i kvantitativno — ovo poslednje zbog velikih razmara oblasti koje su pod japanskom vlašću. U krajnjoj analizi japanska mornarica je služila isključivo japanskim armijama. Kad bi ovu ulogu mogao ekonomičnije da obavi drugi vid oružane sile — takav kao vazduhoplovstvo, značaj mornarice bi se smanjio ukoliko se to tiče odbrane matične zemlje i osvojenih teritorija, pa bi se stoga mogli primiti i veći rizici. U odnosu na pomorske poteze protivu neprijateljskih obala, japanska pomorska moć zadržće još uvek svoj stari značaj.

Gubitak strategiskih položaja i prisustvo jakih neprijateljskih snaga na tačkama blizu Japana — kao i činjenica da su neprijatelji Japana prožeti ofanzivnim duhom za razliku od istoriskog defanzivnog duha većine ranijih neprijatelja Japana — mogu prilično da utiću na promenu japanskog shvatanja pomorskog ratovodstva. Kako nema dokaza o upotrebi japanskih pomorskih snaga za presudne operacije okeanske prirode, nije moguće da se razmotri stanje japanske pomorske misli po ovom pitanju. To bi pretstavljalo revolucionarnu promenu u teoriji od manjeviše potrebne ofanzive u ranije ocrtanom smislu u pravu ofanzivu, koja bi se, prema istoriji, teško preduzela dok su odbrambene sposobnosti pomorske moći potrebne bliže domovini. Operacije japanskih površinskih brodova u velikoj jačini i daleko na moru bile bi neki dokaz da Tokio smatra da se strategiski položaj na domovinskom frontu može pouzdano braniti vazduhoplovstvom i energičnim otporom kopnenih snaga, jer se ove poslednje u militarističkim nacijama najviše isplate. Gde je uslovljena okeanska borba, logično je prepostaviti da će japanska teorija težiti da se saobrazi teoriji Zapada u svim slučajevima u kojima je neprijatelj jak na moru. Može se samo nagađati ukoliko bi tradicije,

zasnovane na poukama iz prošlosti, i dalje davale ton svima operacijama.

Očigledno je da gornjim razmatranjima japanske pomorske misli, ukoliko se odnose na Drugi svetski rat, nedostaju potpuniji i podrobniјi podaci. Naprimer, sem upotrebe krajnje malih podmornica, malo se dosada može reći o japanskim opštim teorijama u pogledu ovog oružja. Dok torpedovanje oštećenih ratnih brodova podmornicama potseća na akciju torpiljarki kod Cušime i na drugim mestima, ono nije ništa novo u pomorskom ratovanju i ono se moralo očekivati u tako ogromnom prostoru kao što je Pacifik.

Da ukratko rezimiramo stvar, japanska mornarica je bila ploveće krilo moćne suvozemne vojske koja je bila zauzeta ofanzivnim operacijama u oblastima koje su vojnički bile daleko slabije nego Evropa ili Severna Amerika. Bilo je neizbežno da se njene teorije i način rada moraju razlikovati u znatnom stepenu od teorija koje su primljene u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji gde je mornarica obično bila moćna odbrambena snaga koja se oslanjala na srazmerno malu suvozemnu vojsku. Bilo je, takođe, neizbežno da se japanska misao razlikuje od one u Francuskoj i Nemačkoj, gde se cilj obično nalazio na zemlji i mogao postići pomoću same kopnene sile. Postoje neke značajne sličnosti između japanske i italijanske pomorske misli, pošto ove zemlje teže da upotrebe i pomorsku i vazdušnu moć da bi ostvarile osvajanja u relativnoj blizini.⁴⁵⁾ Samo je kod Italije upotreba i koordinacija raznih vidova oružane sile bila daleko slabija od japanske prakse.

Prema tome, japanska pomorska misao, kako je gore ispitano, nije revolucionarni sistem koji bi se mogao uporediti sa sistemom koji je uslovljen Napoleonovim vođenjem velikih i malih masa ili sa razvojem „pokreta klešta“. Ona je prosto usmeravanje politički agresivne misli na problem kako da se najcelishodnije upotrebi pomorska moć u onim vodama i pod onakvim uslovima koji se bitno razlikuju od uslova u oblastima gde su formulisana ortodoksna shvatanja o pomorskoj moći.

---

⁴⁵⁾ Ta je sličnost postojala i sa francuskom pomorskom strategijom u XVIII veku. Vidi glavu 17.

GLAVA 20. Duet, Mičel, Severski: Teorije vazdušnog rata

EDWARD VARNER

O teorijama vazdušne moći u bukvalnom smislu reči može se govoriti samo veoma ograničeno. Svako razmatranje vazdušne moći je očigledno pretpostavljalo da postoji mogućnost letenja; ali, razmatranja koja su stvarno vršena pretpostavljala su ne samo postojanje aviona, već i postojanje naročitih vrsta aviona koji imaju naročite karakteristike. Krajnji zaključci su zavisili od pretpostavki usvojenih s obzirom na karakteristike materijala. Duet i drugi dali su znatne doprinose teoriji o upotrebi vazdušne moći; ali velika debata poslednjih dvadeset godina, koja je imena Dueta i Mičela učinila opštepoznatim, nije se ticala izbora među teorijama ovog tipa, već prihvatanja ili odbacivanja jedne osnovne teorije.

Osnovna doktrina je u tome da avion ima toliku sposobnost da može dospeti svuda i tolika preim秉stva brzine i penjanja da je u stanju da razori sva postrojenja i uređaje kako na kopnu i obali, tako i na moru, a da pri tom sam ostane dovoljno siguran od svake efikasne odmazde sa zemlje.

Ako se prizna ispravnost ove doktrine, očigledno je da automatski sleduje preovlađivanje uloge vazduhoplovstva u vojnom području, kao i potreba da se svi ratovi planiraju vodeći prvenstveno računa o tome da se stvore što povoljniji uslovi za sopstveno vazduhoplovstvo, a najnepovoljniji za vazduhoplovstvo neprijatelja. Duge diskusije i rasprave o odnosu vazduhoplovstva prema rodovima vojske na zemlji u jednoj vojsci i o raspodeli kredita među raznim rodovima vojske išle su uporedo sa raspravama o kapacitetu svojstvenom avionu, bez obzira kako bi se ovaj upotrebio. Razlika u mišljenju između najvatrenijih pristalica uzdizanja vazdušne moći i najnepustljivijih i ekstremnih skeptika nije bila u teorijama o strategiskoj ili taktičkoj upotrebi aviona, već u osnovnoj moći ovog novog oružja.

Branioci doktrine nadmoćnosti vazduhoplovstva pisali su, uglavnom, sve do nešto posle kraja rata 1914—1918 godine u vidu proročanstava. U mesecu julu 1921 godine Vazdušni korpus vojske Sjedinjenih Država potopio je bivši nemački bojni brod *Ostfriesland* u opitima kod Virdžinije Kejpsa, dajući prvi stvarni nepobitan dokaz

da bombe koje privlači zemljina teža mogu oterati na dno i najjače oklopljeni brod. Posle toga, pretežno se smatralo da vazdušna moć može polagati pravo na nadmoćnost ne u budućnosti nego već i u sadašnjosti. Ali posledice nadmoćnosti aviona — pošto bi se postigao viši stepen tehničkog poboljšanja — dobro su shvaćene još pre opita sa *Ostfrieslandom*.

Ozbiljne proučavaoce ratne veštine preduhitrili su u obrađivanju aviona, isto kao i podmornica, pisci romana i pisci koji dramatizuju nauku za popularnu potrošnju. Takvi pisci ne doprinose ništa važno vojnoj nauci, ali oni su značajni, jer su predviđali doktrinu o vazdušnoj nadmoćnosti na kojoj se, kao što je već navedeno, zasnivaju postavke Dueta i Mičela, kao i njihovih sledbenika Severskog i Zifa (Ziff). Velsova knjiga *Rat u vazduhu* (H. G. Wells' *War in the Air*) ocrtava vazdušni napad natenane, sistematski i razorno do tolikog stepena da to prevazilazi čak i iskustvo sveta o stvarnom razaranju u toku Drugog svetskog rata. Tako, naprimjer, Bruklinski most je „porušen“ od strane jednog jedinog vazduhoplova, i to u njegovom prvom naletu na most.

„Opštinska kuća, Palata pravde i Poštanska zgrada u Njujorku bile su gomile crnih ruševina posle prvog dana vazdušne posete neprijatelja.“

„Tako se desilo da je Bert Smolvejs video prvu borbu vazduhoplova i poslednju borbu... oklopljenih bojnih brodova... Za ove brodove se novac morao naći po svaku cenu — to je bio zakon za opstanak nacije u toku ovog neobičnog vremena — i tada su jevtine stvari od gasa i pruća, sručivši se iz neba, učinile od njih kraj!“¹⁾

Prvi pisci specifičnih studija o vojnem vazduhoplovstvu, koji su pisali u vremenu otkada su vojske velikih sila počele da nabavljaju prve svoje avione (1909) pa do početka Prvog svetskog rata, bili su u svojim vizijama budućnosti isto toliko mračni koliko su to bili i romanopisci. Navešćemo samo nekoliko primera:

„Zamislite veliku prestonicu u grozničavom uzbuđenju koje je nastalo kao posledica objave rata... i zatim sebi pretstavite kako se usled svega ovog uzbuđenja i oduševljenja na nebū iznenada pojavljuje jedna grupa neobičnih letećih tela.

Vazdušne lađe! Kako će biti strašna ova reč za gomilu, naglo zanemelu u svome ratobornom radovanju! Ko može da opiše užas koji će obuzeti njihova srca dok bespomoćno pilje u neobična čudovišta na nebū?... Pre nego što stanovnici dođu k sebi, vazdušne lađe će pomoći nekoliko dobro upravljenih granata razoriti zgradu parlamenta...“²⁾

„Jedna vazduhoplovna flota može se u kritično vreme, pre nego što se objavi rat, prikupiti 40—50 milja daleko od naših (britanskih) obala, tako da može izvršiti napad dva časa po prijemu bežične vesti da je rat objavljen!... Širnes, Portsmaut i Rosit bili bi svi izloženi

¹⁾ H. G. Wells, *The War in the Air* (London: Georg Bell and Sons; New York: The MacMillan Co., 1908), str. 167—208.

²⁾ R. P. Hearne, *Aerial Warfare* (London: John Lane, The Bodley Head; New York: John Lane Company, 1909), str. 136—137.

napadu sa zemlje ili sa mora (koji bi usledio posle vazdušnog napada), dok bi drugi deo vazdušne flote mogao da vrši razorne napade na London, Midlend... i druga velika trgovačka pristaništa... Nemačka vazdušna flota, osakativši naše pomorske snage u ove dve luke, Širnesu i Portsmautu, otvorila bi put za nemački pomorski napad koji bi štitio ekspedicione snage... i to bi bilo poslednje poglavljje rata!“³⁾

Ovo je pisano pet godina pre nego što je počeo Prvi svetski rat i ne mnogo godina posle prvog leta braće Rait (Wright). Bilo je to smelo proročanstvo, ako se uzme u obzir neusavršenost i nesigurnost aviona u to doba. Ono je bilo nepotpuno samo utoliko ukoliko je označavalo da je pisac bio isuviše odmakao ispred svog vremena; ali, ono je bilo proročanstvo koje je mnogo omelo novije pisce koji su pisali o istom predmetu.

Manje slikovito izražen, ali specifičniji i jedva manje uzbudljiv primer nosi nešto docniji datum:

„Jedan vojni stručnjak velikog ugleda, govoreći o pustoši koju bi mogao da nanese neprijateljski vazdušni napad na dolinu Temze između Hemersmita i Grejvsenda, primetio je: „Ovih 50 milja na kojima se prostire srce Imperije, izloženo je milosti vazduhoplovne maštine koja može da baci tuce zapaljivih bombi na ranije izabrana mesta.“ Tek pre neki dan je jedan čuveni konstruktor pokazao... kako bi neprijatelj mogao da baci nekoliko stotina tona eksploziva na London... Lord Montegju od Bolije (Montagu of Beaulieu) izneo je šta bi značio takav vazdušni napad. Pod pretpostavkom da bi London bio ovako napadnut iz vazduha na početku jednog rata, on kaže: „Kakve bi bile posledice? Zamislite da su razorenе berza, glavne banke, velike železničke stanice i naša sredstva za saobraćaj!“ Takav udarac u samo srce Imperije, izjavljuje lord Montegju, „ličio bi na paralisanje živaca nekog jakog čoveka nekim opojnim sredstvom pre borbe koju treba da vodi za svoj život; mišićna snaga bi ostala, ali mozak ne bi bio u stanju da upravlja“.“⁴⁾

I

Isticanje vazdušne moći kao preovlađujućeg instrumenta rata postalo je još jače kada je dolazilo od ljudi koji su doživeli stvaran rat. Prvi svetski rat (1914—1918) dao je dva čoveka koji su u toku narednih desetak godina bili vodeći protagonisti doktrine o premoći avijacije i čije je pisanje igralo veliku ulogu u evoluciji od proste vere u ovu doktrinu do njene primene kao osnove za teoriju o taktičkoj upotrebi vazduhoplovstva i izboru njegovih ciljeva.

Između života Đulija Dueta i Viljema Mičela postoje iznenadujuće sličnosti. Oba su stupila u vojsku u mладости, mnogo pre nego što su braća Rait pokušala svoj prvi uspešni let; oba su imala jaku

³⁾ *Ibid.*, str. 169.

⁴⁾ Claud Graham-White and Harry Harper, *The Aeroplane in War* (London: T. Werner Laurie, 1912), str. 208—209.

maštu koja je učinila da su se, pre nego što ih je privukla avijacija, bavili radom na unapređenju tehničkih novina u vojsci; oba su oštro kritikovala vojno voćstvo svoga vremena i pretrpela kaznu vojnih sudova zbog oblika svojih kritika i načina izražavanja; oba su bili vešti i ubedljivi pisci;⁵⁾ Mičel se u svojim objavljenim delima prvenstveno obraćao javnosti koju je želeo da ubedi, dok je Duet pisao naročito za profesionalne vojne krugove.

Đulio Duet se rodio 1869, a umro 1930 godine. Karijeru je otpočeо kao artiljeriski oficir, pošto je završio redovan italijanski kurs za oficire. Još kao mлад oficir postao je jedan od prvih pobornika razvoja motorizacije u vojsci, zatim je svoju naučnu naklonost ispoljio u ispitivanju gasova na niskim temperaturama. 1909 godine počeo je kao prvi da piše o važnosti vazdušne moći. 1915 godine on je već zamišljaо sliku totalnog rata i onog razbijanja građanskog moralu usled vazdušnog napada, što je igralo veliku ulogu u docnjem razvitu njegovih misli. On je, takođe, kao vojnu meru, zastupao „uništavanje nacija“ iz vazduha. Krajem 1916 godine, pošto je jednom članu italijanskog kabineta bio poslao izvesne memorandume u kojima je oštro kritikovao postojeću politiku italijanskog Generalstava, stavljeno je pod vojni sud i osuđen na godinu dana zatvora. Presuda vojnog suda je formalno odbačena i poništena 1920 godine. U međuvremenu, februara 1918 godine, vraćen je u službu i postavljen na čelo Centralnog vazduhoplovog biroa. Čin generala dobio je 1921 godine, otkada i datiraju njegovi prvi ozbiljni radovi o vazdušnoj moći. Odmah posle fašističkog marša na Rim bio je određen za komesara avijacije, ali se ubrzo povukao iz vlade da bi pisanjem širio i branio svoje ideje i program.

Viljem Mičel se rodio deset godina posle Dueta i živeo je šest godina duže nego njegov italijanski kolega. 1898 godine stupio je u pešadiju i u vrlo kratkom vremenu dobio oficirski čin u jedinicama za vezu. Kao mлад oficir služio je na Aljasci preko koje je podigao znatan deo telegrafske linije; njegovo shvatanje ogromne strategiske važnosti Aljaske, kao subarktičke teritorije uopšte, odigralo je veliku ulogu u docnjem razvoju njegove misli o vojnoj nauci. Zalagao se još od početka za primenu radija i motorizacije u vojsci. Pre stupanja Sjedinjenih Država u Prvi svetski rat 1917 godine, on se bio odao još novijoj primeni nauke i prešao u vazduhoplovstvo. Naučio je da leti još 1916 godine i bio je poslat u Evropu kao posmatrač baš pred stupanje SAD u rat, i postupno je napredovao do najviše komande nad američkim vazduhoplovnim snagama kojima je bio na čelu u završnim nedeljama rata. Posle rata obišao je veće evropske države radi proučavanja stanja avijacije u savezničkim i neprijateljskim zemljama, a potom je bio postavljen, u činu generalmajora, za pomoćnika komandanta vazduhoplovstva, i taj položaj zauzimao je od 1921 do 1925 godine. Njegovo vatreno zastupanje ujedinjenog vazduhoplovstva odvojenog od vojske i mornarice, i njegove oštре kritike one politike koju su sprovodila Mi-

⁵⁾ Vidi naslove u bibliografiji.

nistarstva rata i mornarice, kulminirale su naposletku u tvrđenju koje je optuživalo ova ministarstva zbog „nesposobnosti, kriminalnog ne-hata i skoro izdajničke uprave narodnom odbranom“. On je dokazivao da su oficiri i „agenti koje su ministarstva rata i mornarice slala Kongresu, skoro uvek davali nepotpuna, obmanjujuća ili lažna obaveštenja o vazduhoplovstvu“. U jesen 1925 godine bio je stavljen pod vojni sud, koji je našao da je kriv i kaznio ga gubitkom čina za pet godina, te je tako napustio vojsku 1 februara 1926 godine. Posle toga, on je mnogo vremena poslednjih deset godina svoga života posvetio predavanjima, pisanju i izlaženju pred odbore radi odbrane pitanja ujedinjenog vazduhoplovstva i kritike postojećeg pravca vojnog i civilnog vazduhoplovstva Sjedinjenih Država kao i američkog vazduhoplovnog istraživanja i avionske industrije, koju je smatrao odgovornom za usporeni tehnički razvitak.

General Mičel bio je vođa kampanje za veće priznanje vazdušne moći u američkoj vojnoj organizaciji čitavih šest godina pre svog napuštanja vojske. Njegovo ime je i posle toga bilo, a i danas je, simbol ove kampanje.

II

Vazduhoplovstvo je privuklo Duetovu pažnju još 1909 godine. Već tada on je bio predvideo njegov revolucionarni značaj za vojnu strategiju, ali, on je svoja gledišta u pojedinostima (ma da još u veoma početnom i nepotpunom obliku) razvio tek u svojoj prvoj knjizi od 1921 godine.⁶⁾ Ona su u revidiranom izdanju istog dela, šest godina docnije, dobila sveobuhvatniji oblik, a u pogledu opštih zaključaka konačni izraz.⁷⁾ Duet je bio i pisac mnogobrojnih članaka u raznim vojnim i vazduhoplovnim časopisima; najpoznatiji i najviše preštampavan članak ove vrste bila je zamišljena slika budućeg rata između Nemačke i Francuske.⁸⁾

Mada je „Duetova teorija“ brzo postala predmet na koji su se mnogi pozivali, ipak je tek posle njegove smrti prevodenje njegovih dela učinilo njegova izlaganja neposredno pristupačnim širokim krugovima izvan Italije. Najvažniji deo njegove knjige štampan je na francuskom jeziku 1932 godine;⁹⁾ ovaj prevod je posle preveden na engleski, a 1933 godine umnožen je i stavljen na raspoloženje oficirima Vazduhoplovnog korpusa vojske Sjedinjenih Država. On je, u skraćenom obliku, objavljen i u jednom britanskom vojnom časopisu.¹⁰⁾ Nemački prevod se pojavio 1935 godine; krajem 1942 godine stavljen je engleskim čitaocima prvi put na raspoloženje pot-

⁶⁾ Giulio Douhet, *Il Dominio dell'Aria; saggio sull'arte della guerra aerea* (Roma Stab. Poligr. per. l'ammnistrazione della guerra, 1921).

⁷⁾ Douhet, *Il Dominio dell'Aria* (drugo izdanje; Roma: Instituto Nazionale fascista di Cultura, 1927).

⁸⁾ Douhet, „La Guerra del'19-“, *Rivista Aeronautica* (mart 1930), str. 409.

⁹⁾ Douhet, „Le Guerre de l'air“, *Les Ailes*, Paris, 1932.

¹⁰⁾ Royal Air Force Quarterly (april 1936), str. 152.

pun prevod Duetovih glavnih vojnih dela.¹¹⁾ Duetova sopstvena dela korisno su dopunjena sa nekoliko kritičkih studija, koje daju pre-gled ne samo njegovih sopstvenih spisa, već i toka koji je uzela nje-gova izmena misli sa mnogobrojnim protivnicima.¹²⁾

Glavne postavke na kojima se zasniva Duetova teorija jesu:

1. — avioni su sredstva napada neuporedivih mogućnosti, protiv kojih se ne može predvideti nikakva efikasna odbrana;
2. — bombardovanje naseljenih centara uništiće moral naroda.

Na ovim temeljima on je sagradio teoriju čiji su osnovni elementi:

a) „Da bi se obezbedila odgovarajuća narodna odbrana, potrebno je i dovoljno — biti u stanju da se u slučaju rata zadobije prevlast u vazduhu.“¹³⁾

b) Prvenstveni ciljevi vazdušnih napada ne bi trebalo da budu vojne ustanove, već industrija i naseljeni centri van dodira sa kopnenim armijama.

c) Sa neprijateljskim vazduhoplovnim snagama ne treba voditi posebnu borbu u vazduhu, već se protiv njih treba boriti prvenstveno razaranjem njihovih ustanova na zemlji i tvornica iz kojih dobijaju materijal za popunu.

d) Uloga kopnenih snaga treba da bude odbranbena, sa ciljem da drži front i spreči neprijateljsko nastupanje i akcije na zemlji, naročito u pogledu zauzimanja sopstvenih komunikacija, industrije i vazduhoplovnih ustanova, dok se sopstvena vazdušna ofanziva razvija sa ciljem paralisanja sposobnosti neprijatelja da održava vojsku i volju svoga naroda da istraje.

e) U interesu najekonomičnije primene ukupnog napora treba napustiti upotrebu specijalizovanih borbenih aviona za odbranu od neprijateljskih bombardera. Osnovni tip aviona treba da bude „bojni avion“, koji vrši bombardovanje, a u isto vreme se i sâm brani ili se, po potrebi, upotrebljava samo za borbene svrhe.

U ispravnost prvog od ovih zaključaka može biti sada malo sumnje ako se „prevlast u vazduhu“ tumači u veoma uskom smislu. Ako je jedna ratujuća država u stanju da svog neprijatelja po volji napada iz vazduha i ako je likvidirana sva odbrana od takvog napada, neizbežna je pobeda države koja poseduje slobodnu upotrebu vazdušne moći nad državom koja nema takve moći i nema stalne odbrane od napada iz vazduha. Zaključak je dobar; ali, teškoća se javlja u postizanju ovog stepena prevlasti u vazduhu, pošto je to mnogo teže nego što je Duet predviđao. Neprijateljska odbrana,

¹¹⁾ Douhet, „The Command of the Air“, preveo Dino Ferrari (New York, Coward-McCann, Inc. 1942). Sva naredna pozivanja na Duetove publikacije, ukoliko su obuhvaćena u „The Command of the Air“, odnose se na ovaj prevod, a ne na italijanske originale, jer se prepostavlja da će engleskim čitaocima biti na raspoloženju u većem broju.

¹²⁾ Col. P. Vauthier, *La Doctrine de Guerre du Général Douhet* (Paris: Berger-Levrault, 1935); H. de Watteville, „Armies of the Air“, *The Nineteenth Century and After* (oktobar 1934), str. 353—368; N. N. Golovine, „Air Strategy“, *Royal Aire Force Quarterly* (april, 1936), str. 169.

¹³⁾ *The Command of the Air*, str. 28.

kako vazdušna tako i protivavionska, žilava je i uvek ostaje dovoljno efikasna da nametne bar izvesna ograničenja slobodi upotrebe napadačke avijacije.

Nastojanjem na svojoj drugoj osnovnoj postavci, prednosti industrijskih ciljeva nad vojnim, Duet je najtačnije predviđao budući razvoj. Ideja nije bila nova. Knjige koje su se pojavile čak i pre 1914 godine i pretkazale uništenje industrije i centara finansijske kontrole napadima iz vazduha, već su ovde navedene; ali je Duet bio prvi koji je važnost industrijskih ciljeva za napade iz vazduha uzeo za osnovu vojne doktrine, koju je razvio, objavio i unapredio u toku dugog perioda vremena.

Vremenom je porasla važnost industrijskih ciljeva i neprijateljskih vazduhoplovnih baza kao tačaka za napad; ali, pun opseg Due-tovе teorije o izboru ciljeva zasnovan na pretpostavci slabog civilnog morala, nije uspeo da odoli vremenu.

Pa, ipak, i ljudskoj izdržljivosti negde postoje granice; ali glasovi preživelog ljudstva nepokorenog stanovništva od Čungkinga do Koventrija jednodušno poriču da se te granice mogu tako lako postići kako je to Duet predviđao. U prilog Duetu treba priznati da je on razmatrao posledice strahovitih koncentričnih napada na potpuno nezaštićeno stanovništvo, koji bi usledili postizanjem „prevlasti u vazduhu“; ali je i onda, izgleda, potcenio žilavost kojom se izdržava bombardovanje.

„U ovom pogledu želim da podvučem jednu stranu problema — naime, da dejstvo takvih vazdušnih napada na moral stanovništva može lako imati više uticaja na vođenje rata nego njihovo materijalno dejstvo. Uzmite, naprimer, centar jednog velikog grada i zamislite šta bi se desilo među civilnim stanovništvom za vreme napada samo od strane jedne bombarderske jedinice. Sa svoje strane, ne sumnjam da će njegov utisak na ljudе biti strahovit...“

„Ono što se može desiti jednom gradu i u jednom danu, moglo bi se desiti desetini, dvadesetini, pedesetini gradova... I, kako vesti putuju brzo, čak i bez telegrafa, telefona i radija, kakvo bi bilo dejstvo, pitam vas, na građane drugih gradova, koji još nisu pogodeni, ali su isto tako izloženi vazdušnim napadima? Koja bi civilna ili vojna vlast mogla pod ovakvim strahotama da održi red, obavljanje javnih službi i proizvodnje? Čak ako bi se i održao prividan red i izvršio neki posao, zar ne bi pojava jednog jedinog neprijateljskog aviona bila dovoljna da stanovništvo zahvati panika? Ukratko, normalan život bio bi nemoguć u ovoj stalnoj mori bliske smrti i uništenja. A ako bi sledećeg dana bilo bombardovano drugih deset, dvadeset ili pedeset gradova, ko bi mogao da zadrži sav ovaj izgubljeni, panikom zahvaćeni narod od bekstva u otvoren prostor da bi izbegao ovaj užas iz vazduha?“

„U zemlji koja je izložena ovoj vrsti nemilosrdnog bombardovanja iz vazduha mora nastupiti potpun slom društvene strukture. Brzo bi došlo vreme kada bi se ljudi, da bi učinili kraj užasu i patnjama, naterani instinktom samoodržanja, digli i zahtevali kraj

rata — i to pre nego što bi njihova vojska i mornarica uopšte imale vremena da se mobilisu.¹⁴⁾

Duetova koncepcija uništavanja iz vazduha, bilo industrije bilo gradova, bila je razrađena sa matematičkom tačnošću. Prečutno pretpostavljajući savršeno ravnomerni tip bombardovanja, 20 tona bombi bilo bi dovoljno „za potpuno uništenje svega u krugu prečnika od 500 metara“. To bi iznelo utrošak od 250 tona bombi za „potpuno uništenje“ površine od jedne kvadratne milje. „Šta bi se desilo“, pitao se Duet „u velikom gradu kao što je London ako bi u centralnom delu grada bila razorenata jedna, dve ili pet površina od 500 metara u prečniku?“ On pretpostavlja da bi se flotom od 1.000 bombardera moglo razoriti svakog dana pedeset takvih površina. Postoji znatno neslaganje između ovog pretskazivanja i stvarnog efekta 1940—1941 godine, ili između Duetovog pretskazivanja i težine bombi koje je Britansko vazduhoplovstvo upotrebljalo kod svojih napada na Nemačku i postiglo manje dejstvo nego što je ocrtao Duet. To dolazi, uglavnom, od njegovog potcenjivanja razmere u kojoj se eksplozivna snaga bombi, bačenih među čvrsto građene zgrade, gubi u slobodan prostor, kao i od suviše optimističkog predviđanja tačnosti kojom se bombe mogu baciti na cilj pa da se izbegne utrošak ponovljenih napada na površine koje su već bile bombardovane. Gde su bile u pitanju lake zgrade, kao male zgrade za stanovanje, iskustvo je potvrdilo Duetovu procenu da će jedna bomba od jedne tone razoriti (ili bar učiniti nepodesnom za dalju upotrebu) površinu od 375 stopa u prečniku; ali, poluprečnik razaranja bombi koje su bačene u gradske ulice, među čvrsto građene zgrade od cigle ili betona, a naročito među moderne zgrade sa gvozdenom konstrukcijom, bio je mnogo manji. Čak i među lakim zgradama, ostvarenje Duetovog proračuna zahtevalo bi da su bombe raspoređene kao po šahovskoj tabli sa ravnometernim razmacima.

Duet je imao pravo u svome predviđanju velike uloge koju će odigrati zapaljive bombe, ali njegovo pretskazivanje velike i efikasne upotrebe gasnih bombi dosada nije ostvareno. U vezi sa tim, treba napomenuti da je Duet malo polagao na priče o ograničenju ovih sredstava. U Duetovom opisu zamišljenog budućeg rata jedno lice izgovara reči koje se mogu smatrati kao reči koje izražavaju gledište pisca: „Pred instinktivnim nagonom za ličnom koristi, željom da narod to preživi, svaka konvencionalnost gubi svoju vrednost i svaki osećaj čovečnosti gubi svoj značaj. Jedino načelo koje se uzima u obzir je potreba da se ubija da bi se izbeglo da se bude sam ubijen.“¹⁵⁾

Mada Duetova dela daju kopnenim snagama izrazitu ulogu defanzivnog držanja jedne terenske linije, bilo pozadi stalnih utvrđenja bilo u rovovima, i mada je odgovarajuća odbrambena uloga razmotrena i za pomorske snage, ipak se dolazi do zaključka da će se kod podesnog razvoja upotrebe vazduhoplovstva događaji odvijati

¹⁴⁾ *Command of the Air*, str. 57—58.

¹⁵⁾ *Ibid.*, str. 309.

tako brzo da će biti potrebno samo malo otpora da se neprijateljske kopnene snage zadrže potrebnog vremena da ne nanesu štetu pre nego što se ishod rata reši drukčije. U svome predviđanju budućeg rata,¹⁶⁾ Duet daje sliku Francuske, u kojoj su četiri grada jednočasovnim bombardovanjem „pretvorena u ruševine u plamenu“, kako moli za mir 36 časova posle prvog ratnog čina. Duet je, jače nego svi drugi pisci, počeo da ističe koncepciju pobede putem brzog uništavanja, a ta je koncepcija docnije dostigla svoj vrhunac izražavanja u vizijama laičkih pisaca¹⁷⁾ i u trezvenijem i stručnjem predviđanju da će se rat, koji je počeo 1939. godine, voditi do presudnog završetka koji će doći posle nekoliko dana pošto borba bude stvarno otpočela.¹⁸⁾

Mada je Duet bio tehničar i naučnik, on je pokazao samo malo znanja u problemima vazduhoplovne tehnike. Kao i mnogi drugi koji su pisali o ovom predmetu, on je u avionu video mnogo jeftiniju i prostiju napravu nego što on ustvari jeste. Smatrao je da je avion naprava kojoj se sasvim lako može promeniti uloga prostom zamjenom opreme na aerodromu, što stvarno nije slučaj. Njegovo zamjenjivanje tipiziranog lovačkog aviona „bojnim avionom“, koji je već spomenut kao jedno od obličja njegove teorije, izvedeno je delom iz njegovog verovanja da se aeroplani mogu tako konstruisati da bombe ili gorivo mogu lako zamjeniti ofanzivno ili defanzivno naoružanje. Takva zamena u velikoj razmeri bila je teška već i u vreme kada je on pisao, a postala je otada još teža i, stvarno, neizvodljiva kod povećane specijalizacije tipova i mehaničke prefinjenosti. On nije sasvim odbacivao avione lovce, ali je zaključio da bi njihove karakteristike trebalo da budu u suštini iste kao i karakteristike bombardera i da bi to bio neekonomičan razvoj vazduhoplovstva ako bi se građile mašine koje ne bi imale druge funkcije sem borbe.

U godinama pre 1939., izvestan broj oficira sa praktičnim iskuštvom u operacijama delio je Duetove zamisli o budućem opadanju važnosti aviona za borbu. Međutim, njihovi razlozi nisu bili isti kao Duetovi, a tri godine stvarnog ratnog iskustva zadržale su lovce jednosedu još uvek na prvom mestu po važnosti. Činjenica da su američki bombarderski sastavi u Zapadnoj Evropi pred kraj 1942. i u toku 1943. godine bili u stanju da prođu kroz jakе napade lovaca, ne pretrpevši preterane gubitke, možda unekoliko podržava Duetova verovanja; ali iskustvo, koje je stečeno do vremena u kome se piše ova glava, u ovom pogledu još nije završeno, i najoduševljeniji branici bombardera 1943. godine teško da bi se složili sa Duetom u proglašavanju nevažnosti lovaca uopšte.

Ali Duet je sa svojom idejom o univerzalnosti uloga išao još dalje, pa je mislio na zamjenjivanje vojnih i civilnih uloga. „Ako brižljivo ispitamo funkciske karakteristike bombarderskih i borbenih

¹⁶⁾ Douhet, „The War of 19-“, kako je objavljeno u *The Command of the Air*, str. 374—389.

¹⁷⁾ Vidi, naprimjer, Stuart Chase, „The Two-Hour War“, *Men and Machines* (New York: The MacMillan Co., 1929), str. 307.

¹⁸⁾ Vidi, među ostalim, Alford J. Williams, navedeno u *Time* (23. oktobar 1939.), str. 32.

aviona, kako sam pokušao da ih definišem, odmah možemo videti da su, uglavnom, skoro identične sa funkciskim karakteristikama civilne avijacije. Ako se strogo uzme, bombarder je u suštini transportni avion srednje brzine i dovoljnog akcionog radijusa, koji je naročito opremljen da nosi bombe... Pri uzajamnom sporazumu vojne i civilne avijacije, civilni avioni bi se, u slučaju potrebe, mogli preobraziti u vojne avione. Ovo opet nagoveštava da bi se samostalno vazduhoplovstvo, s obzirom na veliki napredak koji je učinjen u civilnoj avijaciji, u mnogim svojim potrebama i u mnogo čemu od svoje opreme, moglo osloniti na civilne novine kao dopunu vojnih novina.¹⁹⁾ On je priznao da takve mašine ne bi bile idealne ni za vojne ni za civilne svrhe, ali je nastavio: „Uvек će biti potrebno da se prave kompromisi između dve krajnosti. Rat se vodi sa masama, a mase čine prosečni ljudi. Vojnom vazduhoplovstvu treba avion sa prosečnim karakteristikama, sličnim karakteristikama civilnog aviona.“

Treba napomenuti da je posle 1927 godine počelo da opada Duetovo pouzdanje u upotrebljivost civilnog transportnog aviona za borbu i da su u njegovim docnjim delima takve mašine smatrane kao rezerva za drugostepene uloge.

Tvrđenje da se rat vodi sa masama i nagoveštavanje da upotreba preudešenih civilnih aviona može biti potrebna u interesu ekonomije nekako se ne slaže sa Duetovim običnim preteranim optimizmom o ekonomiji vazdušnih operacija. Tako:

„Jedna vazdušna flota, koja je sposobna da baci stotine i stotine tona bombi, može se lako izgraditi.“

„Ovi projektili (bombe) ne zahtevaju naročiti materijal niti tačan rad oko izrade.“

„Vazdušna snaga koja je u stanju da zadobije gospodarenje u vazduhu, naročito u prvom periodu sukoba, zahteva samo ograničeno oružje, ograničeno osoblje i mala finansijska sredstva. Ova se snaga može organizovati, a da se ne privuče pažnja verovatnih protivnika.“

U Duetovom opisu rata budućnosti²⁰⁾ govori se o Nemcima kao da imaju samo 1.500 bombardera. Od toga broja samo je 100 teških bombardera, tj. bombardera koji su po težini i moći u suštini jednaki sa teškim bombarderima iz 1942 godine, kao što su američke tvrđave i „Liberatori“ i britanski „Lankasteri“. Prvog dana, kaže se u tom opisu zamišljenog rata, izgubljena je jedna trećina celokupne flote, ali su Nemci u isto vreme uspeli da unište većinu francuskih lovačkih snaga koje su bile poslate protiv njih, te je budući tok događaja potpuno ostavljen Nemcima na volju.

Karakteristično je da se predviđa gubitak jedne trećine ukupnog iznosa pobedonosnih vazdušnih snaga, i to prvog dana bitke. Duet nije verovao u rezerve. Treba svu vazdušnu snagu baciti u dejstvo na početku rata. Zadržati nešto u rezervi bio je simptom defanzivne politike koje se on gnušao, a u isti mah i ono što je skuplje i manje

¹⁹⁾ *The Command of the Air*, str. 47—48.

²⁰⁾ *The Command of the Air*, str. 337.

efikasno od smelih i neograničenih ofanziva u cilju neposrednog uništenja neprijateljskih baza i sredstava.

U svom isticanju značaja ofanzive on je odbacio odbranbene mere ne obazirući se na to da bi i one mogle biti tehnički poboljšane. On, naročito, nije uspeo da sagleda izvanredan razvoj radiolokacije neprijateljskih aviona i pretpostavljao je da će mnogo zavisiti od srećnih okolnosti da li će lovci biti u stanju da prepreče put neprijateljskim bombarderima. On je odbacio protivavionsku vatru sa primed bom da „upotreba artiljerije protiv aviona pretstavlja samo beskorisno trošenje energije i sredstava.“ O vazdušnoj odbrani mislio je nešto malo bolje i navodio je kao značajno pravilo činjenicu da je „1915—1918 godine vazdušni napad svaki put, kada je bio izvršen energično, uvek dostizao svoj cilj.“

Najgori od svih Duetovih neuspeha kod razmatranja tehničkog razvoja, bilo da se sudi po shvatanjima specifično vazduhoplovnih taktičara njegovog doba, bilo po prikupljenom iskustvu sledećih 15 godina, bilo je njegovo omalovažavanje značaja brzine vojnog aviona. On je, možda pod uticajem pomorske analogije, svu pažnju obraćao prvenstveno na jačinu. Mada brzinu nije sasvim zanemario, jer je često pominje kao poželjnu osobinu, on se jednak vratila na zaključak da je brzina od veoma podređenog značaja u poređenju sa drugim elementima efekta. „Bilo da su u pitanju bombarderi ili borbeni avioni, njima ne treba veća od srednje brzine. Brzinu ne treba isticati; od malog je značaja da li će tehnički napredak uskoro proizvesti bombardere ili borbene avione koji će, zadržavajući sve ostale osnovne karakteristike nepromenjene, imati za 10 do 20 milja na čas veću brzinu...“²¹⁾ Bio je u pravu kada je pretkazao važnost teškog bombardera; isto tako, bio je u pravu i kada je, u vreme kada je imao veoma malo simpatizera, pretkazao upotrebu oklopa na avionu; ali nije bio nikako u pravu, prema onome što se pokazalo sve dosada, sa svojom ravnodušnošću prema brzini koja je zaista ostala jedna od najbitnijih karakteristika svakog vojnog aviona.

Po pitanju brzine greška je ležala u oceni njene vrednosti; ali i po drugim pitanjima Duet je bio pošao pogrešnim putem, pa čak dolazio i do grubih grešaka u tehničkim problemima. Tako, naprimjer, on je verovao da se minimum snage, koja je potrebna da bi se avion održao u letu, smanjuje sa porastom visine; da se brzina aviona udvostručava kada se visina toliko poveća da se prepolovi gustina vazduha²²⁾ (povećanje brzine usled takve promene visine stvarno ne iznosi 100 od sto, nego nešto ispod 25 od sto); kao i da veoma veliki avioni „verovatno neće moći aterirati ili polaziti sem sa vodenih površina. Možda ćemo morati da sagradimo veštačka jezera za njihovo ateriranje.“

Međutim, kako je bio pogrešno obavešten o nekim od ovih stvari, Duet je bio oprezan u tehničkom proricanju, što je njegove knjige ostavilo stvarno bez preteranih obećanja u pogledu postojećih

²¹⁾ *The Command of the Air*, str. 47—48.

²²⁾ *The Command of the Air*, str. 67.

ili neposredno pretstojecih tehničkih sposobnosti aeroplana, koja su unakazila mnoge polemike drugih pisaca po pitanju vazdušne moći.

Pored svojih specifičnih zaključaka o tome kako rat treba voditi da bi se iskoristila prevlast vazdušne snage, Duet je imao ideja i o vojnoj organizaciji i opštjoj politici. Bio je nepopustljiv pobornik objedinjavanja suvozemne, pomorske i vazduhoplovne sile. Već nekoliko godina posle 1918 godine govorio je o „totalnom ratu“. 1921 godine pisaо je: „Preovlađujući oblici društvene organizacije dali su ratu karakter nacionalne totalnosti — tj. čitavo stanovništvo i sva izvorna sredstva jedne nacije uvučeni su u čeljusti rata. I, kako se društvo sada definitivno razvija po ovoj liniji, može se prema ljudskoj moći predviđanja videti da će budući ratovi biti totalni po karakteru i cilju.“²³⁾

„Postoje teorije o ratu na zemlji, o pomorskom ratu i o ratu u vazduhu. Ove teorije postoje, evoluiraju i razvijaju se, ali teorija o ratu je skoro nepoznata.“ On je zastupao organizaciju narodne odbrane preko centralnog ministarstva, i 1927 godine imao je zadovoljstvo da vidi da je takvo ministarstvo stvoreno u Rimu.

Uticaj Duetovih dela bio je dalekosežan. Mnogo od onoga što je kazao potvrđilo je iskustvo i podržavali su docniji pisci. Ali, mnogo se, s druge strane, pokazalo kao suviše optimističko ili pogrešno. Neka od njegovih verovanja pokazala su se za vreme sadašnjeg rata kao pogrešna; ali pravac razvoja odvijao se većinom, ne računajući ono što se odnosilo na konstrukciju aviona, u duhu koji je Duet predviđao. U svom davanju karakteristika avionima koji će se upotrebiti u budućim ratovima, on je bio na pogrešnom putu; ali njegovo rasudivanje o načinu kako će se oni upotrebiti, bilo je tačnije 1943 godine nego što je to moglo biti u uslovima njegovog vremena, a dalji razvoj moći aviona verovatno će još više približiti praksu organizatora i vojnog komandanta praksi koju je Duet zastupao. Iako koncentrisanje bombardovanja na male površine, izbor industrijskih ciljeva i građenje velikih bombardera, koji su jako naoružani za svoju sopstvenu odbranu (mada se ne pridržavaju Dueta u tolikoj meri da bi se potpuno odrekli zaštite lovaca), sve to izgleda sada dovoljno jasno; ali, Duet je bio onaj koji je u toku probnih godina treće i četvrte decenije ovog veka stvarno kumovao ovim idejama. Ugled koji su Duetova proučavanja stekla među ozbiljnim vojnim proučavaocima još u njegovo doba pokazuje činjenica da je jedan oficir, tako odličan kao pukovnik P. Votije (Vauthier), našao vremena da spremi iscrpu kritiku njegovog dela,²⁴⁾ i da u uvodu ove knjige stoji (datirano 7. juna 1934. godine):

„Duetovo učenje je neiscrpan izvor za razmišljanje. Značajna doktrina koju je postavio može imati odlučan uticaj na buduće događaje. Konvencionalan u svojim početnim pretpostavkama i u svojim metodima, on ukazuje na zaključke do kojih oni vode. Treba da se staramo da ne shvatimo kao utopističkog sanjalicu čoveka koji će se možda docnije smatrati prorokom.“

²³⁾ *The Command of the Air*, str. 5—6.

²⁴⁾ *La Doctrine de Guerre du Général Douhet* (Paris, 1935).

Navedene rečenice ne potiču od nekog mladog zanesnjaka. One nose potpis maršala Petena.

Bombarderi nisu imuni od odmazde sa tla ili u vazduhu, ali su danas relativno manje izloženi povredama nego što su bili pre dvadeset godina; osnovna pretpostavka nepobedivosti aviona i njemu svojstvene nadmoćnosti u snazi i ekonomiji nad svim drugim oruđima, koja je bila slabo opravdana kada je primenjivana na aeroplane Duetovog doba, sada je mnogo bliža stvarnosti. Posle daljih 20 godina razvoja u vazduhoplovnoj nauci ona će joj biti još bliža. Čovek koji je bio odgovoran za organizaciju narodne bezbednosti u Duetovim danima, zavisio je u to vreme od oružja koje je tada postojalo. U tom smislu važe Duetove teorije za budućnost i one su u njegovo vreme kod tadašnjih sredstava bile mnogo manje primenljive nego što su to postale docnije.

Čak i proučavaoci vazdušne moći u Duetovo doba prigovarali su vojnim pretpostavkama na kojima su se zasnivali njegovi zaključci, pa i samim zaključcima koji su zamišljeni kao uputstva za vazdušne operacije. General Golovin²⁵⁾) prigovarao je Duetovom precenjivanju razornog dejstva koje vrši bombardovanje na građanski moral. U ovom pogledu, iskustvo posle 1939. godine dalo je za pravo Duetovim kritičarima pre nego samom Duetu. Uopšte uzevši, vreme radi za Dueta; ali njegovi proračuni napora koji su potrebeni da bi se postiglo izvesno dejstvo, bili su isuviše optimistički, kao što su to vrlo često bili i proračuni drugih pobornika premoći vazdušne sile.

Duetova teorija je proglašena prirodnom težnjom italijanske politike. Ona nije usvojena potpuno ni u jednoj od ostalih zemalja Evrope. Nemačka, čije je vazduhoplovstvo terorisalo Evropu od 1938. godine, dok bitka za Britaniju nije dokazala neopravdanost legende o njegovoj nepobedivosti, sledovala je Duetu u naporima da se neprijateljske vazdušne snage unište na zemlji i zbrišu njegove baze; ali je Nemačka otstupila od Duetove teorije u tome što održava stalnu saradnju između snaga u vazduhu i na kopnu, kao i što ne upućuje kopnene snage na pomoćnu odbrambenu liniju, a, najzad, i time što upotrebljava pre lake bombardere nego teške. Kada se *Luftwaffe* najviše približilo Duetovoj teoriji, iznad Engleske 1940. godine, ono nije uspelo — mada je napad sigurno mogao uspeti samo da su Nemci imali sredstava da ga vrše u mnogo većoj razmeri nego što su to činili, i da su mogli da ga vrše mnogo duže vremena.

Nije svrha ove studije da se dokaže da li je razvitak aeropiana i njegovog naoružanja već dostigao stadijum u kome se ratovi mogu sa uspehom voditi po Duetovom metodu. Da li bi Nemci bolje učinili, sa svoje tačke gledišta, da su bili razvili još veću vazduhoplovnu industriju i izgradili još jače vazduhoplovstvo, dajući na aeroplane većinu materijala i ljudskih efektiva, koje su stvarno dobili tenkovi, artillerija, podmornice i površinski brodovi, prevodeći deo svojih suvozemnih trupa i efektiva mornarice u *Luftwaffe* i stavljajući većinu ostataka u vazduhoplovnu industriju? Da li bi to bila za nas Ameri-

²⁵⁾ N. N. Golovine, „Air Strategy“, Royal Air Force Quarterly (april 1936) str. 169.

kance mudra politika da podemo istim putem u sadašnje vreme? O ovom se pitanju žustro raspravljalio; ali je, u najmanju ruku, izvesno da takvo jedinstveno sasređivanje svih napora na vazdušnu moć može biti jače 1943 godine nego što je to moglo biti pre deset ili dvadeset godina i da je sasvim verovatno da će biti još jače kada prođe još jedna decenija.

III

Delatnosti generala Mičela bile su istovremene i, uglavnom, jednake Duetovim. Oni su imali mnogo zajedničkog. Većina njihovog zajedničkog verovanja pre se pripisuje Duetovom imenu nego Mičelovom, što je, jednim delom, posledica slučaja, a delom i Duetovog jasnijeg i sistematskijeg književnog razvijanja njegovih zaključaka, kao i življeg interesovanja za vojne studije u Evropi nego u Sjedinjenim Državama.

Međutim, između ova dva čoveka postojala je ogromna razlika u temperamentu. Razlika je značajna, jer je žestina kojom su vođene raspre o značaju vazduhoplovstva bila odraz taktike onih koji su bili najaktivnije angažovani na obe strane spora. Mičel je pisao i govorio kao žestoki pobornik, koji je, naišavši na opoziciju, postajao sve netrpeljiviji i bio sve više sklon da je proglaši glupo reakcionarnom, zaslepljenom sopstvenim interesima, pa čak i nepoštenom. Njegovi protivnici su odgovarali na isti način i raspra je postajala sve ogorčenija. Duet je zadržao svoj stav proučavaoca i nepristrasnog istraživača istine, čak i u stvarnim rasprama. „Nadmoćna uloga u ratu“, pisao je, „ne dodeljuje se vazduhoplovstvu ni zbog mene niti zbog generala Bastika, niti zbog nekog drugog. Ako jedno oružje ima preovlađujući značaj, to nije zbog neke ljudske želje, već zato što to tako određuju očigledne činjenice. Ako vazdušno-hemsko oružje treba da odluči u budućem ratu, neće to biti zbog mog delanja, i ja zbog toga neću zaslužiti ni hvalu ni prekor“.²⁶⁾

Mičel je, do izvesnog stepena, mada bez Duetovog potpunog potvrđenja, delio ubedjenje da su najefikasniji napadi na neprijateljsku privredu i industriske centre. Pored toga, on je verovao u srazmernu slabost građanskog morala. Kao Duet, verovao je u mogućnost da se relativno skromnim bombardovanjem mogu paralisati civilne i industriske delatnosti. Govoreći o mogućem neprijateljskom napadu na veće gradove Sjedinjenih Država, on kaže: „Nepotrebno je da ovi gradovi budu razoren do tog stepena da svaka kuća bude sravnjena sa zemljom. Biće dovoljno da se civilno stanovništvo istera napolje, tako da ne može da vrši svoj redovan posao. To će postići nekoliko gasnih bombi.“²⁷⁾

²⁶⁾ Vauthier, *op. cit.*, str. 121, navodi iz pisma generala Dueta. Vid: takođe *The Command of the Air*, str. 251—262.

²⁷⁾ William Mitchell, *Skyways — A Book on Modern Aeronautics* (Philadelphia and London; J. B. Lippincott Co. 1930), str. 262.

Na London je 1940 i 1941 godine palo nekoliko hiljada bombi, a život je ipak tekao dalje, i samo manji deo njegovih zgrada postao je neupotrebljiv.

„Ubuduće će i sama opasnost koja dolazi od mogućnosti da jedan grad bude bombardovan iz vazduha dovesti do njegovog ispražnjenja, te će i sav rad po fabrikama biti prekinut. Da bi se u ratu postigla trajna pobeda, mora se uništiti moć neprijateljske države za dalje vođenje rata — to znači fabrike, saobraćajna sredstva, poljoprivreda zaključno sa majurima, zalihe goriva i ulja i uopšte mesta gde ljudi stanuju i provode svoj svakodnevni život. Vazduhoplovstvo koje operiše u srcu neprijateljske zemlje postići će ovaj cilj u neverovatno kratkom vremenskom roku.“²⁸⁾

„Pojava vazdušne moći, koja može da dopre neposredno do životnih centara i da ih neutrališe ili ih uništi, dala je starom sistemu vodenja rata sasvim nov izgled. Sada se uviđa da su neprijateljske glavne snage na bojnom polju pogrešan cilj i da su stvarni ciljevi životni centri... Rezultati vazdušnog rata biće takvi da će doneti brze odluke. Nadmoćne vazdušne snage napraviće takvu pustoš ili će pretiti da je naprave u protivničkoj zemlji da će neki dugi rat biti apsolutno nemoguć.“²⁹⁾

Miċel je u svojim prvim delima posle 1918 godine obratio mnogo pažnje na saradnju vazdušnih i suvozemnih snaga, ali, što je vreme više prolazilo, to su suvozemne snage u njegovom ocenjivanju sve više dobijale drugostepeni značaj, dok je raslo njegovo poverenje u tehničke sposobnosti aeroplana. Međutim, on je i dalje pridavao veliku važnost upotrebi vazduhoplovstva za uništavanje neprijateljskih suvozemnih snaga. U tom pogledu on se razlikovao od Dueta koji je bio voljan da stvarno zanemari suvozemne snage, dok je uništavao narod i izvorna sredstva pozadi fronta. Razlika je delimično bila odraz razlike u narodnosti, a i u geografskom posmatranju stvari ova dva čoveka.

Sposobnost aeroplana da uništi svaku vrstu nadvodnog broda, a da mu ne dozvoli nikakvu operativnu ulogu, postala je istinito verovanje Mičela.

„Ako avionska bomba od 2.000 funti padne u blizinu broda na otstojanju od nekoliko stotina stopa, njeno podvodno dejstvo biće tako veliko da će oštetiti dno broda i prouzrokovati njegovo potapanje.“³⁰⁾ U sadašnjem ratu, mnogo je brodova potopljeno vazdušnim napadom, ali ipak ne tako lako kao što je gore opisano.

„Verovatno je da će buduće ratove opet voditi neka specijalna klasa, vazduhoplovstvo, kao što su u Srednjem veku ratove vodili oklopljeni vitezovi. U slučaju državne opasnosti, neće se morati pozivati celo stanovništvo, već samo onoliko koliko će biti potrebno za posadu mašina koje su najmoćnije u narodnoj odbrani.“³¹⁾

²⁸⁾ Mitchell, *Winged Defense* (New York and London: G. P. Putnam's Sons 1925), str. 126—127.

²⁹⁾ *Skyways*, str. 255—256.

³⁰⁾ *Ibid.*, str. 267.

³¹⁾ *Winged Defense*, str. 19.

Kao vojni pilot sa ličnim iskustvom u stvarnom komandovanju vazdušnim snagama u bici, general Mičel je sa taktičkim problemima bio prisnije upoznat nego Duet. On je svoj pronalazački dar upotrebo sasvim za poboljšanje postojećih taktičkih metoda. Jedan od njegovih najdalekovidnijih predloga bio je plan za upotrebu padobranaških trupa iza neprijateljskih linija u 1918 godini.

Mičel je izbegao Duetovu grešku da primi opšti tip aeroplana za sve svrhe. Lovački avioni su zadržali veliki značaj u Mičelovoj šemi rata, po kojoj protivničke vazdušne snage mogu ma gde doći u međusobni neposredni dodir.

„U Evropskom ratu je dokazano“, pisao je, „da je jedina efikasna odbrana od vazdušnih napada — uništiti neprijateljske vazdušne snage u vazdušnim bitkama.“³²⁾

U svim stvarima koje se odnose na tehničke karakteristike aeroplana i pojedinosti njihovih operacija Mičel je bio neuporedivo veći stručnjak nego Duet. Međutim, jačina njegovog oduševljenja navela ga je katkad da znatno preceni brzinu tehničkog napretka u neposrednoj budućnosti, pa čak i da pretera u mogućnostima koje bi se mogle ostvariti u vremenu kada je pisao. Tako, naprimjer, on je pisao: „Mogu sada jasno da vidim da ćemo kroz vrlo kratko vreme moći da napravimo krug oko zemljine kugle sa jednim punjenjem benzina.“³³⁾ Pretskazivanje je sada već staro sedamnaest godina, ali je još uvek daleko od ostvarenja.

Ali, najvažnija razlika između ova dva čoveka u njihovom doprinisu vojnoj misli bila je u njihovom geografskom posmatranju.

Duet je pisao kao Italijan i isprobao je svoje teorije primenjujući ih na Italiju, naciju čiji su se glavni mogući neprijatelji nalazili na kratkom vazdušnom otstojanju i čije su kopnene granice branile planinske pregrade od brzog razvijanja napada na zemlji.

„Naravno, moja prva misao tiče se naše sopstvene situacije i eventualnosti mogućeg sukoba između Italije i nekog od njenih mogućih neprijatelja. Priznajem da teorije koje tumačim imaju ovo kao pozadinu i da ih stoga ne treba smatrati primenljivim za sve ostale zemlje. Po svoj verovatnoći, ako bih specifično razmatrao sukob između Japana i Sjedinjenih Država, ne bih došao do istih zaključaka. Bila bi obična uobraženost sa moje strane kada bih dao opšti recept za pobedu, primenljiv za sve države. Moja namera je prosto da istaknem najbolji i najefikasniji put za našu zemlju da se spremi za verovatan budući rat.“³⁴⁾

Mnogi američki pobornici vazdušne moći kao prvenstvenog vida oružane vojne sile pisali su o odbrani Sjedinjenih Država koja se tiče prvenstveno nas, ali Mičel nikad nije primio takva ograničenja i bio je prvi koji je razmotrio primenu vazdušne moći — sa minimalnom podrškom suvozemnih snaga — u svetskim razmerama. Bio je neumoran pobornik arktičkih vazdušnih puteva između kontinenta, koji su nedavno postali predmet toliko popularnog intereso-

³²⁾ Ibid., str. 199.

³³⁾ Ibid., str. 139.

³⁴⁾ *The Command of the Air*, str. 252—253

vanja i odveli do toga da su merkatorske karte istisnute kartama sa polarnom projekcijom. On je neumorno isticao vrednost transatlantskog puta preko Grenlanda i Islanda i njegovu upotrebljivost za vojne svrhe, kao i odgovarajući značaj i primenljivost puta preko Aljaske i Sibira ili preko lanaca Aleutskih i Kurilskih Ostrva za kretanje između Sjedinjenih Država i Azije. On je veoma rano u svojoj vojnoj karijeri označio Aljasku kao ključ za vojnu nadmoćnost na Pacifik; uvođenje aviona i njegova sve veća moć pojačali su njegovo ubedljenje u ovom pogledu. Dok je general Mičel bio pomoćnik načelnika vazduhoplovног korpusa, eskadrila od tri aviona letela je oko sveta, prelazeći preko Pacifika i Atlantika pravcima preko ostrva koja je ocrtao kao pogodna za Sjedinjene Države, a opasna po bezbednost Amerike. Pravac preko Grenlanda i Islanda već je sada u službi. Uspeh Japanaca da se u leto 1942 učvrste na Aleutima, gde u vreme mira nije bilo baza, pretstavlja u jednom pogledu značajnu potvrdu predviđanja generala Mičela o toku budućih događaja, mada je operacija, kako izgleda, uslovila veću upotrebu ratnih brodova, a bila manje koncentrisana na vazdušne ciljeve nego što bi to on očekivao.

Mnoga od njegovih pretskazivanja su se ispunila. Druga će se ostvariti u godinama koje dolaze. Ali mnogi tehnički razvoji za koje se njemu činilo da su na vidiku ili u neposrednom domaku vremena kada je pisao, još su, i posle 20 godina, uprkos neprekinutog intenzivnog istraživanja, daleko od praktične upotrebe. General Mičel je bio neizmerno dosetljiv kako u tehničkim, tako i u taktičkim stvarima. Mnoge je pokretao i bio je nestrpljiv kada su prepreke, prave i čvrste, stajale na putu ostvarenja. Za njega važi čak više nego za Dueta da je karakteristično predviđao pravac u kome će se učiniti napredak, ali je često bio i suviše optimista u pogledu brzine napretka. Time je odbio od sebe neke od svojih pobornika i pružio mogućnost da i sam bude pogoden.

IV

Aleksandar Severski, ruski vojni pilot za vreme Prvog svetskog rata, a zatim pronalazač, konstruktor aviona i renomirani probni pilot sa izvanrednom veštinom u izvođenju svojih sopstvenih izuma u letu, učvrstio je svoja uverenja u vazdušnu moć, njene mogućnosti i nedostatke u sadašnjoj primeni u svojoj knjizi *Pobeda pomoću vazduhoplovstva*.³⁵⁾ Njegova gledišta u mnogome idu za Mičelom čiji je učenik bio, prema svojoj izjavi u posveti svoje knjige. No, on nastavlja Mičela sve do sadašnjih dana svežim prikazima i naročito objašnjenjem neuspeha nemačkog vazduhoplovstva protiv Britanije.

U svome sopstvenom pretstavljanju stanja vazdušne moći Severski ističe, što ga izdvaja od svih ostalih proučavalaca ovog pro-

³⁵⁾ Alexander P. D. Seversky, *Victory Through Air Power* (New York: Simon and Schuster, 1942).

blema, životnu važnost velikog akcionog radijusa i mogućnost povećanja radijusa do mera koja leži daleko iznad svih koje su dosada važile. Time on vazduhoplovstvo budućnosti oslobođa zavisnosti od ogromne organizacije aerodroma i drugih uredaja na zemlji koje je Duet dopuštao, kao i zavisnosti od ostrvskih baza na arktičkim putevima u Atlantiku i Pacifiku, kojima je Mičel pridavao ogromnu važnost.

On proriče rano ostvarenje leta oko sveta bez sruštanja izrazima koji su bili iznenađujuće slični onima koje je bio upotrebio Mičel 17 godina ranije kod istog problema:

„Kroz najviše pet godina krajnji domet za let oko sveta od 25.000 milja postaće neizbežan.“³⁶⁾

Možda će biti u pravu, ali, da bi se to ostvarilo, tehnički napredak u konstrukciji aviona i poboljšanju ekonomije pogonske energije moraće da budu mnogo brži za vreme narednih pet godina nego što su ikada bili u toku prošlih dvadeset godina. Jer, da bi jedan avion u sadašnje vreme leteo bez sruštanja oko sveta, trebalo bi da ima u gorivu znatno više nego 75 otsto od ukupnog tereta, ostavljajući manje od 25 otsto za konstrukciju, mašine, posadu, vojnu opremu i sve ostalo što se mora nositi.

Severski ne sumnja u brzo povećanje dometa u budućnosti; on je isto tako ubedjen da je glupo primiti posledice ograničenja dometa postojećih tipova aviona, i veruje u vojni slom onih koji zanemaruju ovaj najvažniji činilac.

„Nedostatak dometa bio je prokletstvo Hitlerovog vazduhoplovstva.“³⁷⁾

„Prosto je rasipanje kada se održavaju istaknute baze umesto da se pun vazdušni potencijal baci neposredno na neprijatelja. Sva logika vazdušnog rata čini izvesnim da će se rat u vazduhu naposletku voditi sa domaćih terena, pri čemu će se sve između njih pretvoriti u ničiju zemlju.“³⁸⁾

Prepostavljajući mogućnost da se sa obalskih baza operiše na ogromnim daljinama, brodovi nosači aviona postali bi nepotrebni. Severski ih napušta, mnogo pouzdanije i definitivnije nego ijedan od njegovih prethodnika.

Zamisao da se operiše sa „domaćih terena“ bez potrebe uspostavljanja i održavanja istaknutih baza i međubaza, bila bi dobrodošla svakom vazduhoplovnom oficiru, ako bi se mogla ostvariti, a da se ne plati cena koja je isključuje. Međutim, po osobinama koje su prema razvoju u toku prošlih 40 godina svojstvene avionu, izgleda verovatno da će cena takvog metoda operisanja biti i dalje krajnje visoka. Čak i ako avion dostigne domet koji je potreban da bi se napadi u cilju bombardovanja mogli uputiti sa daljine od 6.000 ili 8.000 milja, verovatno će biti ekonomičnije, pa stoga i efikasnije, da se operiše sa bližih baza, ma gde se one mogle dobiti, pri čemu bi se gorivo obezbedilo na mestu ili doturalo u cisternama uz deo tro-

³⁶⁾ Ibid., str. 14.

³⁷⁾ Seversky, op. cit., str. 136.

³⁸⁾ Seversky, op. cit., str. 139.

škova za radnu snagu i materijal za njegovo transportovanje vazduhom.

Pobornici vazduhoplovstva bili su cilj stalnih napada od strane konzervativnih kritičara zato što pretpostavljaju da se ratovi mogu dobiti imaginarnim spravama i što donose zaključke pretpostavljajući avione čije mogućnosti daleko premašuju avione koji već postoje. Optužba protiv Dueta samo je donekle opravdana; protiv Mičela ona je to već u mnogo većoj meri, a protiv Severskog još i mnogo više. Veliki deo Severskove knjige je prosto proricanje, ali, iako piše u budućem vremenu, on se ipak izlaže optužbi da je neopravdano optimističan u pogledu brzine kojom će se ostvariti njezine vizije budućeg aviona i njegovog efekta. Kada opisuje rat budućnosti, on daje primere koje su već izneli mnogi od njegovih prethodnika.

„Sa svih pravaca sveta — preko oba okeana i preko oba pola — ogromni bombarderi, zaštićeni svojim konvojem smrtonosnih lovaca, streme ka Sjedinjenim Državama Amerike. Tih drednota ima na hiljade na nebnu. Svaki od njih nosi bar 50 tona eksplozivnih bombi i kišu lakih zapaljivih bombi... Sa preciznošću savršenog planiranja, napadački vazdušni džinovi udaraju po nervnim centrima jedne velike nacije. Oni nepogrešivo pogađaju svoje ciljeve... Pustoš koju stvaraju ne može se opisati. Njujork, Detroit, Čikago i San Francisco za prvih dvadeset četiri časa pretvoreni su u gomile ruševina. Vašington je zbrisan pre nego što je Vlada imala prilike da spase svoju jako čuvanu arhivu.“³⁹⁾

Bilo bi ludo kada bi čovek, uprkos opomene, za predviđanja Severskog tražio utehu u tome što su takva proricanja bila česta i u prošlosti, pa se do današnjeg dana nisu ni približno ostvarila. Ona su u vreme kada se piše ova glava bliža ostvarenju nego što su bila ranije; ranije ili docnije, ako se nastavi proces ponovnog iskušenja svetskim ratom, razvitak oruđa vazdušnog rata i tehnike njegove upotrebe mogu lako da dostignu proroke. Vojnici moraju biti stalno spremni za bitku sa sredstvima koja se mogu proizvesti u to vreme; ali, oni moraju biti spremni i da se suoče sa problemima koje će izazvati sredstva koja će u budućnosti biti verovatno ostvarena, tako da ih ne iznenade posledice razvoja tehnike. Prvi pobornici vazduhoplovstva, a naročito Duet, mogu se sada čitati sa većom koristi nego kada su bile objavljene njihove prve knjige.

³⁹⁾ Seversky, *op. cit.*, str. 7—8.

EPILOG. Hitler: Nacističko shvatanje rata

EDWARD MID ERL

Adolf Hitler je jula 1940 godine bio gospodar Zapadne i Srednje Evrope od Severnog Rta do Sredozemnog Mora i od obala Lamanaša do granica Sovjetskog Saveza. Na raspoloženju je imao vojnu mašinu nevidene udarne moći, koja je po broju, materijalu, iskustvu i moralu bila jača nego što je bila za vreme invazije Poljske septembra 1939 godine. S obzirom na prividnu nepobedivost nemačke vojske i nemačkog vazduhoplovstva izgledalo je da se ostatak Evrope, zajedno sa Severnom Afrikom i Bliskim Istokom, nalazi sasvim u Hitlerovim rukama. Od Napoleona, ukoliko se to i za njega uopšte može reći, niko nije tako potpuno vladao evropskom pozornicom i bio tako blizu da postavi temelje svetske imperije. Dobro je da se ove činjenice ne zaborave u manje opasnim danima.

Kako je Hitler, na čelu jedne nacije koja je pre manje od četvrt veka bila porazno tučena, uspeo da stigne do takvog preimcućstva? Da li je on bio samo oruđe nemačke vojske i nemačke teške industrije ili je bio strateg svog sopstvenog kova — jedan Cezar ili Bonaparta novijeg vremena?

I

Svakako je besciljno raspravlјati o tome da li je Führer više zavisio od svoje Vrhovne komande ili ova od njega. Izgleda najpametnije pretpostaviti da su se dopunjavali. Hitler bi teško mogao da izgradi *Wehrmacht* i *Luftwaffe* bez velike stručne i tehničke pomoći, kao što sam ne bi mogao ni da reši taktičke i logističke probleme rata u Poljskoj, Holandiji i Francuskoj. Poglavar jedne države je u takvim pitanjima zavisan od svog Generalštaba. S druge strane, veoma je neverovatno da bi Vrhovna komanda mogla izvršiti psihološku i duhovnu mobilizaciju nemačkog naroda koja je bila toliko neophodna za njene planove, niti je mogla da vodi politički, ekonomski i ideološki rat — „beli rat“ od 1933—1939 godine koji je sistematskim radom potkopao strukturu međunarodne zajednice, sprečio stvaranje čvrste protivnemačke koalicije i širio neslogu i izdaju među budućim žrtvama nemačke agresije. To je bio rat

nacističke stranke koja je bila, uglavnom, Hitlerovo sopstveno delo i kojom je on potpuno vladao. Nemački uspesi protiv Poljske, Norveške, Holandije i Francuske bili su uveliko rezultat veoma efikasne kombinacije smišljene i smeće *vojne strategije* i smišljene i smeće *političke strategije*. Drugim rečima novi vojni metodi su kombinovani sa revolucionarnom drskošću da bi stvorili razornu silu koja je smrtila odbrambene organizacije Zapadne Evrope skoro isto tako lako kao što je Osijе slistio zidove Jerihona.¹⁾

Ali, za Hitlera nije bilo jednostavno da postigne *modus operandi*²⁾ između u suštini konzervativne oficirske klase i dinamičkog radikalizma nacističkih ekstremista i „skorojevića“. Koordinacija vojske i stranke je, stvarno, postignuta samo uz utrošak mnogo krvi u čišćenju 1934 godine i uz pomoć stalnog političkog balansiranja posle toga. Postignut je visoki stepen vojne discipline, a nacističkoj omladini nije oduzet fanatizam koji je igrao tako veliku ulogu u moralu nemačke vojske. Krstaški duh nacizma, kombinovan sa tehničkom delatnošću *Wehrmacht-a*, brisao je sve pred sobom (izuzev britansko vazduhoplovstvo) dok nije naišao na Crvenu armiju, koja je komunizmom dovedena u slično stanje.³⁾

Sem toga, postoje pažljivi posmatrači nemačke pozornice koji su ubeđeni da je sam Hitler mnogo doprineo stvaranju oružane sile Trećeg Rajha. Nemački Generalstab je bio čvrsto rešen da ne dozvoli da nacija podlegne, kao 1918 godine, poziciskom ratu iznuravanja, i stoga je razvio sasvim nove koncepcije oružja, strategije i taktike.⁴⁾ Hitler je mehanizovanom ratu pružio svoju oduševljenu i odlučnu podršku. On je možda, unekoliko zbilja i pokrenuo njegovu taktiku, jer je već 1925 godine bio izjavio da veruje da će „motorizacija u sledećem ratu biti presudna“.⁴⁾ Njegova strast za automobilima velike brzine, autostradama (*Reichsautobahnen*) i avionima bila je činjenica u njegovoj rešenosti da sagradi, prvenstveno za ratne svrhe, nemačku industriju motora kojoj nije bilo ravne u Evropi, a možda ni na svetu. Čak ni Gering nije bio više ubeđen u vazdušnu moć kao oruđe rata i terora. Ukratko, munjeviti rat je sasvim odgovarao čoveku Hitlerovog karaktera. Mera demokratizacije koju je Hitler uveo u vojsku odgovarala je između ostalog, visokom stepenu

¹⁾ Vidi uvod u pogledu značaja revolucije za ofanzivno vođenje rata.

²⁾ Modus operandi (latinski) = način saradnje. — Prim. prev.

³⁾ O odnosima između diktature i vojske postoji dobra studija u delu Sigmunda Neumann-a, *Permanent Revolution: The Total State in a World at War* (New York, 1942), str. 174—182. Treba se potsetiti da su komandant vojske, general Šlajher (Schleicher) i nacistički vođa kapetan Rem (Roehm) na sličan način završili svoje živote 1934 godine pod kuršumima Hitlerovih desetina koje su ih streljale.

⁴⁾ Herbert Rosinski, *The German Army* (New York, 1940), glave IV—V.

⁵⁾ *Mein Kampf*, prvo nemačko izdanie od 1925 godine, prevедeno na engleski i objavljeno u celini od Reynal and Hitchcock (New York, 1939, str. 958. Pozivanje se vrši na ovaj prevod. Citati su navedeni dozvolom društva Houghton Mifflin Company, sopstvenika osnovnog prava objavljivanja. *Ibid.*, u pogledu uspostavljanja nemačke industrije motora.

sposobnosti oficirskog kadra.⁵⁾ Međutim, iznad svega je stajala volja koja je kontrolisala, autoritet koji je sjedinjavao i pokretna sila koju je Hitler doprinosio naoružanom naporu države u svima njegovim mnogobrojnim fazama. Jedinstvo, dovitljivost i smelost Vrhovne komande bili su sasredeni i oličeni u Hitleru, čija je totalitarna moć jamčila za savršenu koordinaciju svih vidova oružane sile, što se smatra neophodnim za uspeh u savremenom ratu. Hitler je tako čvrsto verovao u svoju sudbinu da je, kako u vojnem, tako i u političkom području, primao na sebe rizik od koga bi većina generala ustuknula.⁶⁾ Nijedan drugi kancelar u novijoj nemačkoj istoriji nije bio tako veliki militarista i otuda toliko voljan da žrtvuje baš ono što je smatrao bitnim za uspeh svojih planova: mašinu. Među Hitlerovim savremenicima jedino je Staljin pokazao, pre sloma Francuske, istu iskrenost u pogledu cilja, koju demokratski državnik, možda, ne može ili ne treba da ispoljava sem u vreme rata i ako preti propast.

Kako je Hitler do nedavna bio jedan od najplodnijih i najmanje ograničavanih pisaca i govornika našeg vremena, dao nam je srazmerno jasnu sliku svoje strategije koju je nameravao da primeni i koje se neko vreme pridržavao sa znatnom postojanošću i upornošću. Bilo je otstupanja od glavne linije akcije, diktiranih trenutnom korišću, jer je Hitler razumeo potrebu privremenog žrtvovanja manjeg cilja većem. Ali nijedan osvajač nije svojim budućim žrtvama pružio tako jasan načrt svojih planova, a što nismo uspeli da shvatimo opomenu, uzrok je naša politička nespretnost, kao i naša osobina samoobmanjivanja. Nije Hitlerov majstorski plan već su veća otstupanja od tog plana odvela do očajne situacije u kojoj se Rajh našao u letu 1943 godine.

Hitler je u knjizi *Mein Kampf*, objavljenoj 1925 godine, izložio da je Nemačkoj suđeno da pod njim postane prva vojna sila u svetu. On je, u ogorčenom prekoravanju Drugog Rajha napao ono što je smatrao suštinom miroljubive politike kajzerove vlade — industrializaciju, prekomorsku trgovinu i kolonizaciju. Industrializacija je, rekao je Hitler, bila oblik intenzivne kolonizacije same Nemačke i dovela je i samo carstvo u stanje jedne kolonije. Prekomorska trgovina, takozvano „miroljubivo ekonomsko osvajanje“ bila je monumentalna glupost, jer trgovina zavisi od mira, a težnja za mirom mogla je da ima samo jednu posledicu — da uništi svu nadu u efičasnu nemačku politiku; sa „takvim držanjem prema svetskim poslovima“ budućnost Nemačke mogla se „smatrati mrtvom i sahranjenom“. Marksizam i jevrejstvo — večiti neprijatelji gospodarske rase — nalaze se u korenu ove filozofije mira i trgovine i prete da obesnaže nemački narod. Stoga se oni moraju nemilosrdno iskore-

⁵⁾ Joseph C. Harsch, *Pattern for Conquest* (New York), glava V, jedna od najboljih raspoloživih studija o osoblju Wehrmacht-a.

⁶⁾ Otto D. Tolischus, *They Wanted War* (New York, 1940), glave IV, XII, naročito strane 68—69. Nedostatak jedinstva komandovanja i oprezno, konzervativno i defanzivno usmereno upravljanje savezničkog napora u toku 1939—1940 godine staje u upadljivoj suprotnosti prema stanju stvari koje je pre-ovlađivalo u Nemačkoj.

niti. Podesna teritorijalna politika „ne može da nađe svoje ispunjenje u Kamerunu“; pravo područje nemačke kolonizacije nije Afrika, već evropski kontinent. Sedište svetske moći je Stari svet, i samo u Starom svetu naći će se *Lebensraum* koji zahteva dinamični i za život sposobni nemački narod. Teritorijalna ekspanzija na evropskom kontinentu nije samo cilj nemačke politike već prirodan zakon, jer „priroda zadržava zemlju i tle za onaj narod koji ima energiju da je uzme i marljivosti da je obrađuje“. Stoga se nemački pogledi moraju okrenuti prema istoku, gde leže plodne zemlje Ukrajine, mineralna izvorna sredstva Urala i tradicionalno polje za nemačko osvajanje. Na istoku se takođe nalazi neprijatelj cele civilizacije, Sovjetski Savez, a uništenje njegovog boljševičkog programa je poseban zadatak podmlađene Nemačke. Očigledna je sličnost ove faze Hitlerovog programa sa pangermanizmom.⁷⁾

Medutim, osvajanje teritorija u Istočnoj Evropi biće nemoguće ako Nemačka bude prinuđena da kao 1914—1918 godine vodi rat na dva fronta. Stoga, prva i najosnovnija briga Nemačke treba da bude da nikad ne „dozvoli stvaranje dve kontinentalne sile u Evropi“. Na kraju, Nemačka, naravno, mora biti jedina evropska vojna sila, i nemački narod mora „smatrati ne samo svojim pravom već i svojom dužnošću da svim sredstvima, uključujući u njih i primenu oružane sile spreči uspostavljanje svake druge takve države, a u slučaju da takva sila već postoji, da je suzbije.“ „Smrtni neprijatelj“ Nemačke u tom pogledu je Francuska, koja „nas nemilosrdno davi“, tako da „moramo podneti svaku žrtvu koja bi doprinela da se uništi francusko stremljenje ka evropskoj hegemoniji.“ „Večiti sukob“ između Francuske i Nemačke može se rešiti samo ofanzivnom akcijom koja treba da uništi Francusku. „Samо kada se ovo potpuno shvati u Nemačkoj, tako da se volja za životom nemačkog naroda ne troši više za čisto pasivnu odbranu, već se prikupi za aktivan i odlučan obračun sa Francuskom i baci u konačnu i presudnu bitku za ogromne nemačke ciljeve, samo će tada biti moguće da se dovede do kraja naša večitā i besciljna borba sa Francuskom; naravno pod uslovom da Nemačka u uništenju Francuske stvarno vidi sredstvo da naša nacija posle toga konačno dobija priliku da se širi na drugom mestu.“⁸⁾ Da bi se postiglo uništenje Francuske, potrebno je, pre svega, da se ona izoluje — da se unište francuski savezi u Istočnoj Evropi i da se za Nemačku zadobiju saveznici koji su bitni za zaštitu njenih izloženih bokova na zapadu. Prema tome, „u Evropi mogu za Nemačku u doglednoj budućnosti postojati samo dva saveznika: Engleska i Italija.“⁹⁾

Ovo je, dakle, bila esencija Hitlerove strategije. Francuska se mora razoriti pošto je istoriska politika Francuske — bez obzira na

⁷⁾ Optužba kajzerove politike nalazi se u *Mein Kampf*, glava IV. U pogledu pangermanizma vidi Mildred S. Wertheimer, *The Pan-German League, 1890—1914* (New York, 1924).

⁸⁾ Hitler, *op. cit.*, str. 963—966, 978—979. Kursiv je moj (Erl). O Francuskoj kao „nepomirljivom“ i „smrtnom“ neprijatelju Nemačke koji se mora uništiti vidi *ibid.*, str. 902, 907—908.

⁹⁾ *Ibid.*, str. 908.

to ko vlada, „da li Burboni ili jakobinci, bonapartisti ili buržoaski demokrati, klerikalni republikanci ili crveni boljševici“ — bila da spreči Nemačku da se proširi. Ako se ovaj centralni i glavni cilj Hitlerove politike — totalno i trajno eliminisanje Francuske kao velike sile — ima na umu, postaje jasna većina ostalih stvari: intervencija u Španiji, savez sa Italijom, kampanja za povraćanje Sarske Oblasti, ponovno okupiranje Rajnske Oblasti, otmica Čehoslovačke, izgradnja Westwall-a (zapadnog bedema), pakt o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom i podela Poljske. Samo uništavanjem Francuske može se Nemačkoj obezbediti neometano osvajanje Istočne Evrope. Ogroman projekat germanizovane Evrope nije uspeo zbog dve teške prepreke koje su mu se našle na putu: britansko vazduhoplovstvo i Crvena armija. Prvo se Hitler nadao da će imati na svojoj strani, dok je drugu jako potcenio. Führer je svoj konačni pad sam pripremio time što je u koaliciju protiv sebe uveo protivnika koga je sam opisao kao „divovski američki državni kolos, Sjedinjene Države, nečuven po unutrašnjoj jačini i svome ogromnom bogatstvu.“¹⁰⁾

Hitler je dovoljno jasno shvatio da je sporazum sa Engleskom ključ uspeha svih njegovih planova. Prekorevajući kajzera što nije uspeo da zadobije prijateljstvo Britanije, Hitler je kazao: „Na engleski narod mora se gledati kao na najdragocenijeg saveznika na svetu sve dok nam njegove vođe i duh njegovih masa dozvoljavaju da od njih očekujemo onu brutalnost i žilavost koja je rešena da svim sredstvima izvojuje pobedonosni kraj u već otpočetoj borbi, bez obzira na vreme i žrtve...“¹¹⁾ Nemačka se nije mogla nadati da će pobediti Francusku ili osvojiti Istočnu Evropu, sem ako sporazumom sa Italijom i Engleskom ne obezbedi svoju pozadinu i bokove. Takvim rešenjem „Nemačka bi bila jednim udarcem oslobođena svog nesrećnog strategiskog položaja. Najsnažnija zaštita boka na jednoj strani, i potpuno jemstvo našeg snabdevanja životnim potrebama i sirovinama na drugoj strani, bili bi blagosloveno dejstvo novog poretku država.“¹²⁾ Nemci su, možda, skeptični u pogledu vrednosti saveza zbog svojih nesrećnih iskustava iz Prvog svetskog rata sa mumijskom državom Austro-Ugarskom i turskim carstvom koje je bilo na umoru. Ali, „najveća svetska sila na zemlji (Britanija) i mladalačka narodna država (Italija) stvorice drukčije uslove za borbu u Evropi nego što su bili truli leševi država sa kojima se Nemačka povezala u poslednjem ratu.“¹³⁾ Da se „zadobije naklonost Engleske, nijedna žrtva nije trebalo da bude suviše velika“ u vremenu pre 1914 godine, i nijedna žrtva ne bi bila suviše velika za Treći Rajh, ako bi takva žrtva vodila neosporavanoj kontroli kontinenta. Biće potrebno odreći se kolonije i pomorske moći, a moraće da prestane i industrisko iza-

¹⁰⁾ *Ibid.*, str. 180, 928.

¹¹⁾ *Ibid.*, str. 461.

¹²⁾ Zanimljivo je da je Hitler centralni položaj Nemačke u Evropi sa njenim „unutrašnjim linijama“ smatrao izvorom slabosti, a ne jačine. Da je predviđeo razornu moć anglo-američke vazdušne ofanzive, shvatio bi još jasnije da položaj Nemačke u srcu Evrope nije n'kakav strategiski raj, kako se to često mislilo.

¹³⁾ *Ibid.*, str. 964—965.

zivanje Britanije na svetskim tržištima. Nemačka može da sagradi flotu lakše nego neka kontinentalna imperija, „ali ona može biti i brže uništena“, stoga se nikako ne preporučuje pomorsko takmičenje sa Britanijom. Rezultat saveza sa Britanijom „svakako bi bio trenutno ograničavanje, ali i snažna i velika budućnost.“¹⁴⁾

Hitler je, takođe, shvatio da bi njegovi odnosi sa Britanijom odigrali veliku ulogu u određivanju držanja Sjedinjenih Država prema nacističkoj Nemačkoj. „Zbog Britanske Imperije“, pisao je, „čovek suviše lako zaboravlja anglo-saksonski svet kao takav. Engleska se ne može uporediti sa nekom drugom državom u Evropi, već i zbog njene jezične i kulturne zajednice sa Američkom Unijom.“ On je unekoliko priznavao moć Sjedinjenih Država, zasnovanu na kontinentalnom prostranstvu njihove teritorije i njihovoj relativnoj neosetljivosti.¹⁵⁾ Ali, on se nadao da će neutralisati američku moć savezom sa Japanom, kao i ogorčenom borbom između „izolacionista“ i „intervencionista“ u samim Sjedinjenim Državama. On je gajio i neke iluzije u pogledu rasnih činilaca koji bi doprineli neslozi, pa čak i nemoći u Sjedinjenim Državama.

Uprkos svom jasnom shvatanju ogromne važnosti britanske podrške za Nemačku Hitler je ipak sprovodio politiku koja je neizbežno morala, ranije ili docnije, da ga uvuče u rat sa Britanskom Imperijom. Možda je mislio da je žilavost britanskog karaktera omekšala i da britansko voćstvo nije više što je bilo; sigurno je da je britansko držanje pod Baldvinom i Čemberlenom bilo takvo da mu je pružalo izvesno jemstvo za potcenjivanje Engleske. Možda je mislio da će nemačka vazdušna sila potisnuti britansku pomorsku moć pri određivanju sudbine sveta. Izgleda da nije shvatio jačinu britanske rešenosti da spreči Nemačku ili svaku drugu naciju da postigne neosporenu kontrolu Europe — tradicionalna politika ravnoteže sila koja je posle okupacije Praga postala prvenstvena briga čak i Čemberlena. On, izgleda, nije shvatio da je, ukoliko je neka država moćnija, efikasnija i ambicioznija, utoliko je veći krajnji britanski otpor prema njenim pretenzijama, ma koliko britanski narod i ne bio sklon da bude uvučen u rat.¹⁶⁾ Dozvolio je da kolonijalno odeljenje Nacističke stranke i mnogobrojni privatnici ili tobože zvanična društva vode ratobornu propagandu za vraćanje ranijih nemačkih kolonija, i izgradio je ratnu mornaricu iako je tačno znao da korist od nje jedva može odgovarati šteti koju će naneti anglo-nemačkim prijateljskim odnosima. On je, pre svega, prevideo moralni činilac u odnosima između država koji se ranije ili docnije ističe u britanskoj i američkoj politici. Hitler se bio opasno približio

¹⁴⁾ *Ibid.*, str. 183—184.

¹⁵⁾ *Ibid.*, str. 180, 928—929.

¹⁶⁾ U ovom pogledu čuveni memorandum sera Ira Kroua (Sir Eyre Crowe) od 4 januara 1907 godine o anglo-nemačkim odnosima važi kao da je danas napisan. Vidi G. P. Gooch i H. Temperley, *British Diplomatic Documents on the Origine of the War III* (1928), 397—420., naročito str. 403, odnosno ravnoteže sila.

uništenju Britanije, ali pošto je nije uništio, on mora sebe smatrati krivim za isti zločin za koji je optuživao Viljema II — za neuspevanje da zadobije britansko prijateljstvo ili, bar, da obezbedi britansku neutralnost. Savez sa Italijom bio je slaba kompenzacija za otuđivanje Britanije.

Izolujući Francusku, Hitler je sprovodio dobro zamišljenu politiku potkresivanja, a ne razaranja izvora njene snage jednim udarcem. Pakt sa Pilsudskim od 1934 godine nije Hitlera stajao ništa — on je prosto bio priznanje *de jure* situacije *de facto* da je Poljska u tom trenutku bila jača nego Nemačka — ali je to Francusku stajalo mnogo, jer je pretstavljalo prvi ozbiljni prodor u blok francuskih saveznika u Istočnoj Evropi. Ponovna okupacija Rajnske Oblasti, *Anschluss* (priključenje) Austrije i podržavanje Henlajna u Čehoslovačkoj bili su dalji prodor u versajski sistem francuske bezbednosti. Međutim, Hitler je do Minhenia uvek bio oprezan i nije odjednom mnogo zahtevao da se ne bi ozbiljno izložio ratu. Uništavanje manjih država trebalo je obaviti jedno za drugim, a potkopavanje francuske moći trebalo je da se vrši postepeno, uvek izbegavajući *casus belli*.* „Pametan pobednik će, kad god je to moguće“, pisao je Hitler, „pobedenom podnosići svoje zahteve u ratama. Tada može biti siguran da nacija, koja je postala beskarakterna — a takva je svaka ona koja se dobrovoljno potčinjava — neće naći dovoljno razloga ni u jednom od ovih pojedinačnih tiranisanja da se lati oružja. Međutim, ukoliko je više slabljenje na ovaj način primljeno dobrovoljno, utoliko će narodu izgledati manje opravdano da se naposletku brani od nekog novog, prividno izolovanog, mada ustvari stalno ponavljanog slabljenja, naročito ako je, uzimajući sve zajedno, podneto èutke i strpljivo mnogo više i većih nesreća, a da nije ništa učinjeno.“¹⁷⁾

Hitler je uspeo da izoluje i razori Francusku. Isto onako kako je njegov *Wehrmacht* tražio Kanu kojom će uništiti francuske armije, tako je Hitler tražio političku Kanu, kojom će trajno ukloniti Francusku i njene saveznike iz redova sila. U tom pogledu on je prekinuo sa evropskom tradicijom i nemačkom politikom svojih prethodnika Fridriha Velikog i Bizmarka. „Dalje postojanje Francuske kao velike sile za nas je baš isto tako potrebno kao i postojanje neke druge velike sile“, pisao je Bizmark 1887 godine. „Ako bi nas Francuska napala i mi pobedili, mi ipak ne bismo smatrali mogućim da uništimo naciju od četrdeset miliona Evropljana koji su tako obdreni i osetljivi kao Francuzi.“¹⁸⁾ Ali, nacisti misle drukčije i bili su rešeni skoro od početka da Francusku preobrate u nemačku koloniju.

*) Casus belli — uzrok rata, događaj koji jedna država smatra povodom da objavi rat drugoj državi. — Prim. prev.

¹⁷⁾ Mein Kampf, str. 968—969.

¹⁸⁾ Die grosse Politik der europäischen Kabinette, VII, 177—178.

II

Za naciste su oružane snage Rajha bile samo oštrica ratne mašine. U njihovoj totalitarnoj strategiji rat i vojne operacije nisu bili prvi korak protiv neprijatelja, već za žaljenje i neizbežno krajnje sredstvo pošto su iscrpljeni svi ostali metodi osvajanja. Stoga je Hitlerov najveći period uspeha bio baš njegov dugi niz beskrvnih pobeda sve do Minhenia zaključno. Posle toga, bitku su uglavnom vodili vojnici; zasad nema mnogo dokaza koji bi pokazali da se Hitlerova vojna strategija može povoljno uporediti sa njegovim triumfima u području psihološkog i političkog ratovanja.

Neophodan prvi korak u ratu živaca bilo je stapanje nemačkog naroda u složnu celinu koja je zastrašivala spoljni svet. Ovo je postignuto delimično nemilosrdnim ugušivanjem u zemlji svih onih koji se nisu slagali sa nacističkim programom — naročito uništenjem ili „koordinisanjem“ Jevreja, crkava, univerziteta, radničkih sindikata, socijalista, komunista i svih ostalih koji su bili osumnjičeni zbog internacionalizma ili pacifizma, a delimično veštom propagandom kroz štampu i preko radija, pojačanom partiskom disciplinom i apelovanjem na narodni ponos. Militarizam, pangermanizam, antisemitizam, rasno prvenstvo, poštovanje države i druge crte Hitlerovog programa duboko su ukorenjene u nemačkoj istoriji i nacisti su ih iskoristili za svoje sopstvene ciljeve. „Vaskrsavanje nemačkog naroda“, pisao je Hitler, „može se izvršiti samo putem ponovnog zadobijanja spoljne moći. Ali, prethodni uslovi za to nisu oružje, kao što naši buržoaski „državnici“ uvek brbljaju, već sila volje... Najbolje oružje je mrtav i nekoristan materijal dokle god ne postoji duh koji je spreman, voljan i rešen da ga upotrebi“. Prema tome, „pitanje ponovnog zadobijanja moći Nemačke ne sastoji se u tome kako da proizvedemo oružje, već kako da stvorimo duh koji ospozobljava narod da nosi oružje“.¹⁹⁾

Nije potrebno opisivati u pojedinostima način na koji je Hitler stvorio volju za borbu izvršivši psihološku i duhovnu mobilizaciju nemačkog naroda. On je od Hindenburga i drugih vojnika preuzeo legendu o kami u leđa, izmišljenu da bi se pokazalo da nemačka vojska nije bila pobedena 1918 godine, već da ju je izdao unutrašnji front. Hitler je ovu legendu učinio popularnom i verovatnom do stepena koji ona inače ne bi postigla.²⁰⁾ On je naveo nemački narod da veruje da je novembra 1918 godine dobровoljno položio svoje oružje na osnovu obećanja Vudroa Vilsona o jednom pravednom i velikodušnom miru, a da je Wilson zanemario svoja obećanja učinivši „najveću izdaju u celoj istoriji“. Ovim i drugim trikovima on je u srcima svih klasa odgajio osećaj nepravde Versajskog diktata i među mnogim Nemcima izazvao duh osvete. Time je on oživeo i teoriju od pre 1914 godine, naime da je miroljubiva Nemačka bila opkoljena zavidljivim i neprijateljskim državama. Među nemačkom

¹⁹⁾ Mein Kampf, str. 459—460, i o istoj temi *ibid.*, str. 624.

²⁰⁾ Hans Fried, *The Guilt of the German Army* (New York, 1942), daje važan ali mnogo zanemaren izveštaj o legendi o kami u leđa.

omladinom razvio je kult spartanstva, fanatičan nemački nacionalizam i neospornu odanost Vodi koja nije pretkazivala ništa dobro za mir u svetu.²¹⁾ Stvaranjem i održavanjem svoje lične vojske, najveće u modernoj istoriji, S.A.* i korpusa janičara u SS**) trupama, Hitler je, čak i pre nego što je došao na vlast kao kancelar, širio u zemlji duh militarizma. Ratni poklic mrkih košulja „Deutschland erwache“ („Nemačka, probudi se“!) postao je narodna krilatica. Funkcija države, rekao je Hitler, jeste da ujedini sve Nemce i „da ih vodi, postepeno i sigurno, do prevlasti“ u svetu.²²⁾

Priča o nemačkoj privrednoj mobilizaciji za rat, *Wehrwirtschaft*-u i *Kriegswirtschaft*-u suviše je često prepričavana da bi je ovde trebalo ponavljati. Međutim, mora se imati na umu da su nacisti od Generalštaba preuzeli zamisao da „totalni“ rat 1914—1918 godine nije bio dovoljno totalan; da se protiv blokade moraju preduzeti potrebne mere — kao razvoj sintetičnih sirovina i stvaranje zaliha kritičnih ruda; da se domaći front mora učvrstiti privredno, isto kao i psihološki, radi izdržavanja ratnog napora koji je trebalo da dode. Četvorogodišnji planovi pod Geringovom opštom upravom uz pomoć generalmajora Frica Leba, Georga Tomasa i Hermana fon Hanekena, pored ostalih, doneli su potpunu militarizaciju nemačke privrede. Rezultat svega je bio da je nemačka vojska 1939 godine ušla u rat bolje opremljena i sa većim materijalnim rezervama nego ijedna druga vojska. Nacističko shvatanje totalnog rata bilo je svojstveno njihovim teorijama totalitarne države.²³⁾

Međutim, Hitler nikad nije smatrao da je sama sila efikasno oružje. Sila i pretnja silom moraju se dopuniti rečima, krilaticama i idejama koje spadaju među najmoćnija oružja, kao što su to pokazali i Francuska revolucija, i Vudro Vilson i boljševici. Stoga je nacionalsocijalistički pokret ponuđen Nemcima i svetu kao osnova za „novi poredak“ koji treba da zameni stari „haos“ i „nesposobnost“. Pošto mu je bio svojstven karakter neminovnosti — ili, po rečima jednog Amerikanca, pošto je bio „talas budućnosti“ — nalazio se u ofanzivi, a ostatak sveta u defanzivi. Samo ideoološka ofanziva — fanatičko verovanje u svoje poglede na život — može doneti pobedu, rekao je Hitler. Tako je trebalo da nacistička revolucija posluži ne samo kao posredništvo za ujedinjenje nemačkog naroda, već isto tako i kao sredstvo za razjedinjenje onih zemalja koje stoje na putu ne-

²¹⁾ O spartanstvu vidi Henri Lichtenberger, *The Third Reich* (New York, 1937), knjiga V, S. H. Roberts, *The House that Hitler Built* (New York, 1938), deo IV, odeljak II. Moralnom mobilizacijom Nemačke Hitler je dobio podršku iz neočekivanih izvora, kako je to pokazao u važnom članku Oscar J. Hamman, „German Historians and the Advent of the National Socialist State“, *Journal of Modern History*, XIII (1941), 161—188.

²²⁾ SA = Schutzabteilungen, tj. zaštitni odredi.

²³⁾ SS = Sturmstaffeln, tj. jurišni odredi. — Prim. prev.

²⁴⁾ *Mein Kampf*, str. 601. Po pitanju vojne organizacije nacističke Nemačke vidi seriju članaka Alfred-a Vagts-a u časopisu *Infantry Journal* za maj-septembar 1943.

²⁵⁾ O pitanju ekonomске pripreme totalnog rata, vidi A. T. Lauterbach, *Economics in Uniform* (Princeton, 1943); Tolischus, op. cit., glava III—V.

mačkoj ekspanziji. Da parafraziramo Lenjina, Hitler je trebalo da revolucionarnu borbu u Nemačkoj preobrazi u evropski i svetski građanski rat.²⁴⁾

Hitler je bio majstor u bacanju jabuke razdora među druge nacije. On je znao kritične razlike u mišljenju u Francuskoj, Velikoj Britaniji i Americi i iskoristio ih je potpuno. On je uvek uspevao da gleda na razvoj evropske politike ne u okviru u kome ga je on sam posmatrao — kao pitanje moći — već u okviru koji će u inostranstvu izazvati najveću podelu javnog mnenja. „Duhovna pometnja, protivurečnost osećaja, neodlučnost, panika: to je naše oružje“, rekao je Raušningu.²⁵⁾ Tako je savez sa Japanom bio lakovernom svetu prvo predstavljen kao pakt protiv Kominterne i otuda kao napad na boljševizam. Strah od boljševizma, kako je Hitler ispravno mislio, bio je tako jak među konzervativcima Britanije, Francuske i Sjedinjenih Država, da su svi zajedno prevideli u ovom kamufliranom savezu pretstojeću opasnost za njihovu bezbednost na Pacifiku. Za konzervativce Hitler je bio čovek koji je „rešio problem radne snage“, a ne onaj koji je radnu snagu regrutovao za proizvodnju naoružanja. Liberali u Britaniji i Americi bili su obmanuti napadima na Versaj, kao i apelovanjem na sveto pravo Nemaca u Čehoslovačkoj i na drugim mestima da budu „opet pripojeni“ matičnoj zemlji, i zahtevima Nemačke da se „igra poštено“. Antisemitizam je bio dobar mamac za tolike različite klase u tolikim različitim krajevima da je postao svuda zamka za sve nesmotrene ljudе. Oni koji su bili za otpor Hitleru, predstavljeni su miroljubivim ljudima kao ratni huškači.

Na ovaj način, šireno je u inostranstvu toliko pomenje da su državnici Evrope, kako izgleda, bili nesposobni da vide svoj interes i da se prema tome odlučuju. U tome je, naravno, Španija bila klasičan primer. Grof Čano je, u odnosu na Španiju mogao da kaže da „više ne postoje granice, već samo strategiski položaji“, a fašistička propaganda je mogla da ubedi nefašiste da je borba za kontrolu Španije obuhvatila samo boljševizam i katolicizam. Ukratko, nacisti su svuda, sem kod kuće, potkopavali moral i volju za otporom, hrabreći pacifizam, defetizam i izazivajući „uznemirenost, sumnju i strah“. Hitler je ovim metodama omešao svoje žrtve, uspavao ih u lažnom osećanju bezbednosti i učinio ih, naposletku, nesposobnim za uspešan oružani otpor. Tako je Čehoslovačka, koja je početkom 1938 godine bila relativno napredna država, bezbedna pozadi bastiona snažnih utvrđenja, sa sjajnom vojskom, podržavana od moćnih saveznika kako na istoku tako i na zapadu, devet meseci docnije postala nesposobna da spreči raspadanje u kome su njeni prijatelji bili pružili ruku njenim neprijateljima! Da Hitler nije izvršio ništa

²⁴⁾ Mein Kampf, str. 220—224, 784 o najznačajnijim stavovima o ovoj temi. Svi Hitlerovi govorovi su zlatan rudnik po istom predmetu. Vidi N. H. Baynes (urednik), *The Speeches of Adolf Hitler, 1922—1939* (2 toma, Oxford, 1942) i R. de Riussy de Sales (urednik) *My New Order* (New York, 1941), oba sa dragocenim komentarima.

²⁵⁾ Hermann Rauschning, *The Voice of Destruction* (New York, 1940), str. 9.

drugo nego samo osvajanje Čehoslovačke bez ijednog ispaljenog metka, trebalo bi ga na stranicama istorije zabeležiti kao majstora političkog ratovodstva. Mada su i Gebels i Gering odigrali svoje uloge, a Wehrmacht uvek stajao spremna, Hitler je bio taj koji je postavljao ciljeve, davao ton i odnosio nagrade.

Nacistička strategija, zbilja, nije povukla tačno određenu liniju između rata i mira i smatrala je rat, a ne mir, normalnim stanjem društva. Kako se rat za naciste više nije sastojao samo, pa čak ni prvenstveno, iz vojnih operacija, državna politika u vreme takozvanog mira bila je samo „proširena strategija“ koja je obuhvatala ekonomska, psihološka i druga nevojna oružja. Politički rat se stalno vodio, piše jedan raniji član Hitlerove okoline „ne samo da bi se taktička situacija učinila povoljnoma za postizanje beskrvnih pobeda, već i da bi odredio naročite ishode koje bi opšta politička situacija učinila zrelim za sređivanje shodno ciljevima nacionalsocijalizma. Ove političke delatnosti nalaze svoje objašnjenje u novom karakteru važnih budućih poteza — u pritisku kombinovanom sa iznenadnim pretnjama, čas u jednoj čas u drugoj tački, u beskrajnoj aktivnosti koja zamara protivnike, omogućujući da se izoluju naročita pitanja, stvori razdor u protivničkom logoru i uproste problemi dok ne sazru za rešenje bez komplikacija, (tj. bez rata).“ Vojne pripreme nacističke Nemačke bile su samo jedna vrsta njenih revolucionarnih delatnosti, koje su planirane sa ciljem da se oružana agresija učini suvišnom ili, ako treba, da joj se osigura uspeh. „Nije cilj samo proširenje granica i sticanje nove teritorije, već u isto vreme i širenje totalitarnog revolucionarnog pokreta u druge zemlje. Sve je to, ustvari, prenošenje moderne tehnike državnog udara (*coup d'état*) na međunarodno područje,“ pri čemu nacistička oružana sila ima istu ulogu kao naoružani revolucionari u unutrašnjoj pobuni. Ovim sredstvima Hitler je našao mogućnosti da postigne dalekosežne promene bez prolijavanja krvi, pri čemu je njegovo ogromno naoružanje bilo namenjeno da posluži pre kao ratna pretnja nego kao sredstvo stvarne borbe²⁶⁾ Ser Erik Fips (Eric Phipps), britanski ambasador u Berlinu, opominjao je svoju vladu novembra 1933 godine da stanje u Nemačkoj pod Hitlerom „nije stanje normalne civilizovane zemlje i da nemačka vlada nije normalna civilizovana vlada, te se sa njom ne može postupati kao da je ona takva“. Ali, ser Erik nije naišao na razumevanje u Hvajtholu*) gde je preovladivalo verovanje da je

²⁶⁾ Hermann Rauschning, *The Voice of Destruction* (New York, 1939), str. 139—140.

*) Hvajthol (Whitehall) je široka ulica u centru Londona u kojoj se nalaze mnoge vladine zgrade. — Prim. prev.

**) Jakobinizam je uredenje koje liči na vladavinu jakobinaca Francuske revolucije koji su postali vode revolucionarnih narodnih slojeva i terorom surovo suzbijali sve protivničke elemente; oni su u svim gradovima Francuske imali svoje klubove koji su izvršavali naređenja centralnog kluba u Parizu. — Prim. prev.

nacizam pre „zdrav nacionalni preporod“ nego naoružani jakobinizam.”²⁷⁾

Hitlerova strategija, kako u miru tako i u ratu, bila je strategija terora. Da bi došao na vlast u Nemačkoj, on je dobio „bitku za ulice“; da bi se održao na vlasti, on je mučio, zatvarao i ubijao svoje protivnike; da bi uspeo na svome putu po Evropi, on je pripremao iste metode van granica Rajha. Nemačko vazduhoplovstvo (*Luftwaffe*), naročito, bilo je namenjeno da bude sredstvo za terorisanje i bilo je, možda, više nego ma koje drugo oružje na Hitlerovom raspoređenju, odgovorno za kapitulaciju Francuske i Britanije u Minhenu. Jačini ili tobоžnjoj jačini nemačkog vazduhoplovstva dat je u inostranstvu najširi publicitet, a istaknutim posetiocima su razmetljivo pokazivani ne samo avioni Nemačke, već i njena sposobnost da gradi avione. Duetova teorija o vazdušnom ratu, koju Varner razmatra u XX glavi ovog dela, bila je usvojena doktrina nemačke Vrhovne komande. „Za one koji kažu da su vazdušna sila i pretnja vazdušnom silom mač sa dve oštice koji seče na obe strane, odgovor je jednostavan“, pisao je major Džordž Filding Iliot (George Fielding Eliot) 1939 godine. „Ali ne dok je Evropa ideološki podeljena između diktatora i demokratija, jer diktatori mogu pratiti, diktatori mogu ucenjivati, a slobodni narodi ne mogu. Ucenjivanje, kao oružje u međunarodnoj borbi, jeste oružje kojim može efikasno rukovati samo diktator čiji su ciljevi mračni, čije su namere obavijene tajnom, čije je ime sinonim nemilosrdnosti i terorizma... Danas Evropom vlada ucena i ništa drugo: ucena omogućena samo postojanjem vazdušne moći.“²⁸⁾ Ali ovo isticanje terorističkih mogućnosti vazdušne moći nije bilo za *Luftwaffe* ni od kakve koristi kada je trebalo da se podvrgne svom najvećem ispitu iznad Engleske 1940—1941 godine.²⁹⁾

Gledajući unazad na godine 1933—1939, čovek može brzo doći do zaključka da je Hitlerova politička strategija bila dugi uzastopni niz trijumfa i da nije pravio greške. Ali zrelije razmatranje činjenica dovešće do zaključka da je celina bila drukčija nego zbir njenih delova i da je ukupnost bez grešaka bila jedna ogromna greška. Jer, bilo je izvesno da će doći vreme kada svet više neće pristati da bude obmanjivan i ucenjivan, pa ma koliko stajao otpor. Britanski narod je, pun žaljenja, naposletku došao do odluke da se mir više ne može kupovati sem „krvlju, znojem i suzama“. Britanska odluka da jamči za nezavisnost Poljske, kojoj je sledovalo savesno ispunjenje ovog obećanja, označila je neuspeh Hitlera da stekne ono za šta je uvek tvrdio da je bitno za uspeh njegovih planova: neutralnost ili aktivno prijateljstvo Britanske Imperije.

²⁷⁾ G. P. Gooch, *Studies in Diplomacy and Statecraft* (London, 1942), glava VI, naročito str. 211 i dalje.

²⁸⁾ *Bombs Bursting in Air* (New York, 1939), str. 80—81. Vidi takođe Edmond Taylor, *The Strategy of Terror* (Boston, 1940). O veoma značajnom stavu u taktici ucenjivanja carske nemačke vlade pre 1914 godine i uzaludnosti da se umiri ucenjivač, vidi Sir Eyre Crowe, *loc. cit.*, str. 416.

²⁹⁾ A. P. de Seversky, *Victory Through Air Power* (New York, 1942), gl. III.

III

Minhen i njegov epilog — okupacija Čehoslovačke 1939 godine — bili su poslednje Hitlerove beskrvne pobede. Mada su mu događaji u 1939—1941 godini bili dali još dosta prilika da pokaže efikasnost političkog i psihološkog rata, ipak su dani isključivo nevojne akcije već bili prošli.

Suviše je rano da bi se napisala konačna ocena Hitlera kao vojnog stratega, mada postoje indikacije da istorija o njemu neće govoriti suviše dobro. Isuviše malo znamo o presudnim činiocima i stvarnom stanju o ratu u Poljskoj, Norveškoj, Holandiji i Francuskoj da bismo mogli da damo pravilan sud o nemačkoj strategiji i taktici. Međutim, pretpostavljajući da u jednoj totalitarnoj zemlji diktator stvarno diktira, Hitler zaslужuje priznanje za lukavo vođenje rata do jula 1940 godine. On je svoje neprijatelje uništavao jednog za drugim, osvajajući Poljsku pre Francuske, a gazeći Francusku pre napada na Englesku. Rat protiv Norveške bio je jedna od najsajnijih vojnih operacija u modernoj istoriji, koja je bila smišljena ne samo da zaštitи severni bok Nemačke, već i da zada ozbiljan udarac britanskoj pomorskoj moći. Ser Halford Mekinder je uvek tvrdio da će kontrola neke vojne sile nad dugim linijama evropskih obala u mnogome poništiti britansku kontrolu nad morima — tvrđenje koje su Haushofer i geopolitičari prihvatali sa oduševljenjem. Nemačko osvajanje evropske atlantske obale od Narvika do španske granice nije bilo smrtna rana za britansku pomorsku moć, ali je rat protiv podmornica učinilo beskrajno težim i time nametnulo britanskom narodu i njegovoj otpornoj moći teške zadatke. Poraz Francuske bio je munjeviti rat u svom najvišem obliku efikasnosti i terora i označavao je prvi i najvažniji korak u nemačkim osvajanjima u Evropi, kako ih je Hitler bio nagovestio još 1925 godine.

Posle toga, stvari su pošle nagore za Hitlera i nacistički ratni plan. Suviše oprezan ili suviše metodičan da napadne Britaniju neposredno posle Denkerka, kada je ova bila sasvim dezorganizovana i skoro bez odbrane, Hitler je izgubio svoju najveću i jedinu priliku da dobije rat. Sledеći poraz koji je britansko vazduhoplovstvo nanelo nemačkom *Luftwaffe*-u bio je prekretnica rata. U isto vreme, Hitler je napravio opasne greške i na političkom polju. Dejstvujući preko izdajnika, kao što su Kvisling i Laval, on je okupiranim teritorijama nametnuo nesnošljiv teret „kolaboracije“ i — posle kratkog perioda „ispravnosti“ — vladavinu terora.³⁰⁾ Novi poredak koji se rastrenjenim narodima Evrope mogao dati kao pokušaj, postao je, prema tome, sinonim eksploracije i ugnjetavanja.

³⁰⁾ O karakteru nemačkih ekonomskih operacija u okupiranim teritorijama vidi Thomas Reveille (pseudonim za Rifat Tirana), *The Spoil of Europe: The Nazi Technique in Political and Economic Conquest* (New York, 1942). Knjiga Tirane je neophodna za razumevanje prirode nemačke vojne okupacije.

Napad na Sovjetski Savez značio je da se Nemačka 1941—1943 godine, kao i u ratu 1914—1918 godine, mora boriti na dva fronta, a, kao što su dokazali događaji bio joj je nametnut i rat iznuravanja. Hitler se, dakle, nalazi, kada se pišu ove reči sasvim u istoj situaciji kao i car Viljem II koga je toliko grdio na stranicama svoje knjige *Mein Kampf*. Sada Hitler uči ono što su mnogi drugi osvajači naučili pre njega, da samo poslednje bitke odlučuju ratove.

K r a j

PODACI O SARADNICIMA

KREJN BRINTON (Crane Brinton), pisac je dela *The Lives of Talleyrand, A Decade of Revolution, 1780—1799*, kao i drugih istoriskih dela; profesor istorije na Univerzitetu u Harvardu. Bio je u državnoj službi u prekoceanskim zemljama. A. B.¹⁾ Harvard, doktor filozofije Oksfordskog univerziteta.

GORDON A. KREJG (Gordon A. Craig), docent istorije na Prinstonском univerzitetu, A. B.¹⁾ i doktor filozofije Prinstonskog univerziteta, B. Litt.²⁾ Oksfordskog univerziteta.

HARVEJ A. DE VIRD (Harvey A. De Weerd), kapetan u Armiji Sjedinjenih Država. Član Uredništva časopisa *The Infantry Journal*, pisac dela *Great Soldiers of Two World Wars*, A. B.¹⁾ Hope College-a, doktor filozofije Univerziteta u Mičigenu.

EDVARD MID ERL (Edward Mead Earle), izvanredni savetnik za Vazduhoplovstvo SAD. Profesor na Ratnoj akademiji. Profesor Instituta za više studije u Prinstonu i načelnik katedre za vojne studije u Prinstonu. B. S.³⁾ i doktor filozofije Kolumbiskog univerziteta.

ERVING M. GIBSON (Irving M. Gibson), pseudonim jednog američkog naučnika koji je kao pešak učestvovao u ratu 1917—1918 godine. Već više godina proučava vojnu istoriju, naročito period koji je neposredno prethodio Prvom svetskom ratu, kao i onaj posle njega.

FELIKS GILBERT (Felix Gilbert) je bio pomoćnik urednika Nemačkih diplomatskih dokumenata o uzrocima rata 1914 godine. Proučavalac političkih ideja i međunarodnih odnosa. Sada u državnoj službi. Doktor filozofije Berlinskog univerziteta.

ŽAN GOTMAN (Jean Gottmann), geograf, ranije u Geografskom institutu na Sorboni, sada profesor na Specijalnom vojnom kursu u Prinstonu. Profesor geografije na Univerzitetu Džona Hopkinsa. *Licencié ès Lettres*^{3a)} Pariskog univerziteta.

¹⁾ A. B. = Artium Baccalaureus.

²⁾ B. Litt. = Litterarum Baccalaureus.

³⁾ B. S. = Bachelor of Science.

^{3a)} Licencié ès Lettres = fakultetska titula za književnost.

HENRI GERLAK (Henry Guerlac), načelnik katedre za istoriju na Viskonsinskom univerzitetu. Sada u državnoj službi. A. B.¹⁾ Kornel, doktor filozofije Harvardskog univerziteta. Pisac neobjavljenog dela *Science and War in the Old Regime* (Nauka i rat u starom režimu).

HAJO HOLBORN, pisac dela *Bismarck's European Policy in the Seventies; Germany and Turkey, 1878—1890*, i drugih istoriskih dela. Profesor istorije na Univerzitetu u Jelu. Sada u državnoj službi. Doktor filozofije Berlinskog univerziteta.

ALEKSANDAR KIRALFI (Alexander Kiralfy), pisac dela *Victory in the Pacific*. Stalan proučavalac vojnih i pomorskih problema i redovan saradnik stručnih vojnih časopisa. Vojni analitičar časopisa *Asia*.

ETIJEN MANTU (Etienne Mantoux), sada u aktivnoj službi u Francuskoj vojsci. Poručnik francuskog vazduhoplovstva 1939—1940 godine. Ekonomista i pravnik. Doktor prava Univerziteta u Lionu.

SIGMUND NOJMAN (Sigmund Neumann), pisac dela *Permanent Revolution* i mnogobrojnih članaka o totalitarizmu. Profesor pravnih i društvenih nauka Univerziteta Veslijen. Istraživač u Institutu za međunarodna proučavanja Univerziteta u Jelu. Doktor filozofije Univerziteta u Lajpcigu.

ROBERT R. PALMER, pisac dela *Twelve Who Ruled: The Committee of Public Safety during the Terror*. Docent istorije Prinstonskog univerziteta. Sada na službi u Istoriskom odeljenju Suvozemnih snaga. Ph. B.⁴⁾ Čikago, doktor filozofije Kornelskog univerziteta.

STEFAN T. POSONI (Stefan T. Possóny), pisac dela *Tomorrow's War: Its Planning, Management and Cost, The Axis Grand Strategy*. 1939—1940 na službi u francuskim ministarstvima informacija i vazduhoplovstva, sada u državnoj službi Sjedinjenih Država. Doktor filozofije Bečkog univerziteta.

TEODOR ROP (Theodore Ropp), proučavalac pomorske strategije i tehnike, koji je služio u francuskom Ministarstvu mornarice i svršio francusku Pomorsku ratnu akademiju. Član je istoriskog odeljenja Univerziteta Djuk, gde predaje pomorske nauke. A. B.¹⁾ Oberlin, doktor filozofije Harvardskog univerziteta.

HANS ROTFELS (Hans Rothfels), urednik Klauzevicevih pisama i političkih spisa i značajnih zbirk Bižmarkovih dela. Pisac dela *Carl von Clausewitz, Politik und Krieg*, profesor istorije Braunovog univerziteta. Doktor filozofije Hajdelberškog univerziteta.

HANS ŠPAJER (Hans Speier), saradnik i član redakcije dela *War in Our Time*, saradnik dela u pripremi *The German Radio and the*

¹⁾ Ph. B. = Philosophiae Baccalaureus.

German People. Profesor sociologije Nove škole za socijalno ispitivanje. Doktor filozofije Hajdelberškog univerziteta.

MARGARITA TATL SPROUT (Margaret Tuttle Sprout), saradnica (sa svojim suprugom Haroldom Sproutom) dela *Rise of American Naval Power i Toward a New Order of Sea Power.* A. B.¹⁾ Oberlinskog univerziteta, M. A.⁵⁾ Viskonsinskog univerziteta.

EDWARD VARNER (Edward Warner), potpretsednik Civilne vazduhoplovne komore, 1926—1929 godine pomoćnik ministra mornarice za vazduhoplovstvo. Pisac dela *Airplane Design: Performance.* Ranije urednik časopisa *Aviation.* Bio je profesor aeronauteike na Tehničkom institutu u Masačusetsu. A. B.¹⁾ Harvard-skog univerziteta, M. S.⁶⁾ Tehničkog fakulteta Masačusets.

DERVENT VITLESEJ (Derwent Whittlesey), pisac dela *The Earth and the State i German Strategy of World Conquest.* Savetnik Ministarstva rata, profesor geografije Harvardskog univerziteta. Ph. B.⁴⁾, doktor filozofije Čikaškog univerziteta.

---

⁵⁾ M. A. = Mag'ster Artium.

⁶⁾ M. S. = Master of Science — odgovara doktoratu tehničkih nauka. — Prim. prev.

NAPOMENA I ZAHVALNOST IZDAVAČA

Ovo delo je započeto pre godinu i po dana diskusijama u seminaru za vojne probleme na Institutu za visoke studije kao i na Prinston-skom univerzitetu. Za njegovo dovršenje mora se uglavnom zahvaliti zalaganju jako zaposlenih ljudi koji su i pored drugih hitnih zadataka napisali dodeljene im glave. Prema tome, najviše priznanja pripada dvadesetorici priložnika koji su bili voljni i korisni saradnici. G. Gordon Krejg i g. Feliks Gilbert nisu bili samo pomoćnici, već saradnici u pravom smislu reči — inteligentni, kooperativni, kritični i neumorni. Kapetan Harvej Devird imao je za ovo delo od njegovog začetka osobito interesovanje i bio je od neocenjive koristi u raznim fazama njegovog pripremanja. Karedžijevo društvo u Njujorku je velikodušno potpomagalo Prinstonska proučavanja koja su doprinela ovom delu.

Nekoliko članova štaba Instituta za visoke studije doprinelo je delu na razne načine: dr Robert Kan je čitao delo i učestvovao u istraživanju građe za pojedine glave, pa je pripremio i indeks; dr Edmond Silberner i gospođa V. T. Bil pomagali su pri istraživanju građe; gospodice Barbara Harper, Heti M. Vais, Margo Kater i gospođa Marion G. Harc pomagale su pri spremanju rukopisa. Bez intelligentnog i odanog rada gospođe Harc dovršenje knjige oteglo bi se daleko preko stvarnog datuma njenog izlaska.

G. Datus Smit, direktor štamparije Prinstonskog univerziteta i članovi njegovog preduzeća bili su takođe neocenjivi saradnici. Oduševljeni, dovitljivi i strpljivi, bili su korisni u svakom pogledu. Bez njihove dobromamerne kritike, ova bi knjiga manje zadovoljavala.

Urednici, pisci i izdavači odaju zahvalnost svima piscima i izdavačima koji su dozvolili da se pozivamo na njihova dela kako je to izloženo u napomenama u dnu teksta kao i na kraju knjige. Institut za proučavanje stanovništva Prinstonskog univerziteta, Američko geografsko društvo i drugi koji su navedeni u bibliografijama, pomogli su nam kartama i skicama. Admirali Viljem V. Prat i Hari E. Jarnel, g. Maks Verner i profesori Frenk A. Feter i Harold Sprout čitali su delove rukopisa i pružili korisnu kritiku ali niukoliko nisu odgovorni za mišljenja i zaključke pisaca.

Nekoliko saradnika nalazi se na velikim položajima Sjedinjenih Država. U većini slučajeva oni su završili svoje rukopise pre nego

što su zauzeli te položaje. Međutim, oni su, u svakom slučaju, izrazili samo svoja lična mišljenja i ocene, nezavisno od zvaničnog stava dotičnog vladinog nadleštva u čijem se sastavu oni sada nalaze.

Jedan deo 6-e glave objavljen je u *The American Scholar*, 8-e glave u *Military Affairs* i 19-e glave u *Foreign Affairs* u sporazumu sa štamparijom Prinstonskog univerziteta. Nijedan drugi deo rukopisa nije dosad objavlјivan.

E. M. Erl

BIBLIOGRAFSKI PREGLED*)

GLAVA 1.

MAKIJAVELI: OBNOVA RATNE VESTINE.

Najnovije izdanje Makijavelijevih dela je *Tutte le opere storiche e letterarie di Niccolò Machiavelli*, G. Mazzoni i M. Cassella, izdavači (Firenza, 1929). Ovim izdanjem stalno smo se služili. Glavna dela Makijavelijeva — *Il principe* i *Discorsi* — više puta su prevedena na engleski jezik. Mogu se dobiti u izdanju Modern Library, New York, 1940, sa predgovorom M. Lernera. Engleski prevod Makijavelijevog dela *Istorie Fiorentine*, od W. K. Mariott-a, objavila je Everyman's Library (London, New-York, 1909). Izbor iz Makijavelijevih pisama i manjih dela naći će se u knjizi N. Machiavelli, *The Prince and Other Works*, novi prevod, uvod i napomene od A. H. Džilbertha (Chicago, 1941). Makijavelijev delo *Arte della Guerra* bilo je prviput prevedeno na engleski od strane Pitera Hvajthorna (Peter Whitehorn) 1560. Bilo je zatim i drugih prevoda ovog dela, naročito u XVIII veku, ali zasada nema novijeg prevoda od ovih.

Uopšte, od dela koja predstavljaju glavne rade za proučavanje vojne istorije ovog doba, dolaze u obzir ova najpoznatija dela: Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, (Berlin, 1900—1936); Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, 42 sveske (London, 1924); Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the 16th Century* (New York, 1937); M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, sveska I (Berlin, 1889), jeste vrlo korisno delo za proučavanje vojne literature u prošlosti; W. Sombart, *Krieg und Kapitalismus* (Sveska II u W. Sombart-u, *Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus*, München i Leipzig, 1913), predstavlja najranije delo o odnosu između pojave kapitalizma i promena u vojnoj organizaciji, ali se njime treba služiti obazrivo.

Interesantan prikaz propasti feudalne ideologije u pogledu vojnih stvari dao je J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, preveden na engleski (London, 1927). Potpunije delo o razvoju vojnih snaga u Italiji u toku XV i XVI veka dao je W. Bock, „Die Condottieri. Studien über die sogenannten unblutigen Schlachten“, *Ebering's Historische Studien*, 110 (Berlin, 1913). U njemu je pisac vrlo ubedljivo govorio u korist kondotijera. Drugi sjajan prikaz dao je F. L. Taylor, *The Art of War in Italy*, 1484—1529 (Cambridge, 1921). Najpotpunija naučna studija vojne istorije Italije XV veka predstavlja delo P. Pieri, *La crisi militare Italiana nel Rinascimento* (Napoli, 1934). Ovo delo je napisano u nacionalističkom duhu i naročito preuvećava doprinose Italije savremenom vojnrom razvitku.

Dve osnovne biografije Makijavelija na koje se pozivaju svi docniji pisci jesu: P. Villari, *Life and Times of Niccolò Machiavelli*, engleski prevod

* Napomena. — Svaki pisac u ovom delu sastavio je bibliografski pregled za svoje poglavije te je i knjige, koje se ovde navode, sam izabrao. Ipak je u nekoliko slučajeva dati pregled donekle izmenjen da bi se postigla izvesna doslednost u metodima izlaganja. — Erl.

(London, 1898) i O. Tommasini, *La Vita e gli scritti di Niccoló Machiavelli*, u 2 sveske (Rim, 1887 i 1911). Posebni odeljci o Makijavelijevoj vojnoj teoriji mogu se naći u stručnim vojnim delima koje smo već naveli. Pisci se ne slažu u svojoj oceni Makijavelija kao vojnog teoretičara, a nemamo njedno delo koje bi nas u tom pogledu moglo da zadovolji. Delo W. Hobohm, *Machiavelli's Renaissance der Kriegskunst*, u 2 sveske (Berlin, 1913), isključivo je posvećeno diskusiji Makijavelijeve „vojne nauke“. Hobomovo delo je bilo podvrgnuto oštrog kritici, a manu mu je u tome što sadrži čudan način prilaženja vojnim problemima. Pisac se ne zalaže toliko da utvrdi Makijavelijev značaj za razvitak vojne teorije koliko da raspravi pitanje da li se Makijaveli može smatrati kao siguran izvor za vojnu istoriju svoga doba.

GLAVA 2.

VOBAN: UTICAJ NAUKE NA RATOVODSTVO

Skica koja u ovoj glavi prikazuje opsadu uzeta je iz *Traité de l'attaque et de la défense des places* od M. Maršala Vobana u 2 sveske (Pierre de Hondt, Hag, 1742). Skica Belfora je uzeta iz Nicolas de Fer, *Introduction à la fortification dédiée à Monseigneur le Duc de Bourgogne* (Paris, 1693). Obe skice se objavljaju uslugom Harvardske biblioteke.*)

Za raniji period korisna su dela: F. R. Taylor, *The Art of War in Italy, 1484—1529* (Cambridge, 1921), i Sir Charles Oman, *The History of the Art of War in the Sixteenth Century* (London, 1937).

Najbolji opšti pregled razvoja francuskog vojnika snaga sve do vremena Luja XIV je staro delo Edgarda Butarika (Boutaric), *Institutions militaires de la France avant les armées permanentes* (1863). U pogledu Le Tellijevih reformi, i organizacije francuske vojske u XVII veku, neophodna je studija Louis André, *Michel le Tellier et l'organisation de l'armée monarchique* (1906); a za period vladavine Luja XIV važno je delo Camille Roussel, *Histoire de Louvois et de son administration politique et militaire*, u 4 sveske (1862—1864). Među delima koja opisuju opšte karakteristike francuske kraljevske vojske navešćemo Albert Duruy, *L'armée royale en 1789* (1888) i Albert Babeau, *La vie militaire sous l'ancien régime*, u 2 sveske, (1889—1890).

U pogledu istorije pojedinih rođova vojske, moraju se uzeti u obzir Général Suzane, *Histoire de l'ancienne infanterie française* (1849), njegova *Histoire de la cavalerie française* (1874) i njegova paralelna studija o francuskoj artiljeriji. Primerno delo o francuskoj inžinjeriji ima oprilike istu vrednost. To je delo potpukovnika Augoyat-a, *Aperçu historique sur les fortifications, les ingénieurs et sur le corps du génie* (u 3 sveske, 1860—1864). Dragoceno obaveštenje daju E. Legrand-Girade, „Etude historique sur le corps du génie“ *Revue du génie militaire* (1897—1898) i C. Lecompte, *Les ingénieurs militaires en France sous le règne de Louis XIV* (1904).

Ništa nedostaje tako upadljivo na polju vojnog proučavanja kao jedna dobro ilustrovana istorija veštine utvrđivanja i opsadivanja. Najbolje studije datiraju iz doba Drugog carstva: J. Tripier, *La fortification déduite de son histoire* (1866); Cosseron de Villenoisy, *Essai historique sur la fortification* (1869); Prévost du Vernois, *De la fortification depuis Vauban* (1861). Ali jedino delo koje uopšte stoji na raspoloženju u američkim bibliotekama je A. de Zastrow, *Histoire de la fortification permanente* (treće izdanje, 1856, preveo sa nemačkog Ed. de la Barre-Duparcq).

Upečatljiv način da se svrha francuskog sistema utvrđivanja pod Lujem XIV shvati u njegovoj ukupnosti jeste da se razmotri savremeni *Atlas des places fortes*, kao i divno ilustrovano delo Nikole de Fer, *Introduction à la fortification*. Najbolji pregled preovlađujućih gledišta u pogledu uloge utvrđenja u odbrani zemlje daje malo poznato delo koje je u toku XVIII veka u školi u Mezijeru služilo kao zvaničan udžbenik: *Traité de la Sureté et Con-*

* U našem izdanju ove su skice radi veće jasnoće tušem precrteane. — Prim. red.

servation des Etats, par le moyen des Forteresses, par M. Maigret, Ingénieur en Chef (1725). Harvard i Njujorška javna biblioteka imaju De Fer-a, a Maigret se može koristiti u Kongresnoj biblioteci.

Najnovije delo o Vobanu na engleskom je Sir Reginald Blomfield, *Sébastien le Prestre de Vauban, 1633—1707* (London, 1938); mada treba spomenuti i E. M. Lloyd, *Vauban, Montalembert, Carnot, Engineer Studies* (London, 1887). Blomfildova knjiga oslanja se, uglavnom, na najbolje francusko raspoloživo delo: Colonel du génie P. Lazard, *Vauban* (1934), koje je sjajna studija koja obuhvata sve poglеде na Vobanovu karijeru. Oba dela su divno ilustrovana, Blomfildovo njegovim sopstvenim crtežima Vobanovih tvrdava u njihovom sadašnjem stanju, a Lazarovo Vobanovim skicama i fotografskim snimcima modela u *Musée des plans reliefs* Geografskog instituta francuske vojske. George Michel-ova *Histoire de Vauban* (1879) ostaje korisno ujedinjena pripovetka, dok je Daniel Halévy-jeva knjiga *Vauban* (1923) vredna čitanja, ali nekritična; postoji u engleskom prevodu. Fontenelle, *Eloge du Maréchal de Vauban* i Voltaire, *Siècle de Louis XIV* su klasici koji se mogu korisno razmatrati. Uprkos svom naslovu, A. Allent-ovo delo *Histoire du corps impérial du génie* (prva i jedina sveska iz 1805) raspravlja, uglavnom, o Vobanu i pretstavlja prvi pokušaj jedne ozbiljnije studije.

Važnog materijala ima u H. Chotard, „*Louis XIV, Louvois, Vauban et les fortifications du Nord de la France, d'après les lettres inédites de Louvois adressées à M. de Chazerat, Gentilhomme d'Auvergne*“, *Annales du Comité Flamand de France, XVIII* (1889—1890). Važna kritična studija o Vobanovom strategiskom doprinosu je delo Gastona Zeller-a *L'organisation défensive des frontières du Nord et de l'Est au XVIIe siècle* (1928).

Ne postoji, nažalost, ugledno izdanje Vobanovih sabranih dela. Najbolja izdanja obe glavne rasprave, *Traité des sièges et de l'attaque des places*, su ona koja su objavili Latour-Foissac 1795 godine u Augoyat i Valazé 1829 godine. Oba izdanja su retka i mnoge biblioteke imaju samo nepotpuna izdanja XVIII veka od kojih ima nekoliko. Veliki deo Vobanovih rukopisa ostao je neobjavljen, a većina rukopisa koji su objavljeni u XVIII ili XIX veku ne nalaze se u većini biblioteka. To su: Vobanov autobiografski fragment, *Abrégé des services du Maréchal de Vauban*, pisan 1703 godine, objavljen od Augoyat-a 1839 godine; njegovo prvo objavljeno delo, *Directeur général des fortifications*, objavljeno je u Hagu 1685 godine i ponovo štampano u Parizu 1725 godine; *Mémoire pour servir d'instruction dans la conduite des sièges*, pisan 1669 godine, štampan u Lajdenu 1740 godine; *De l'importance dont Paris est à la France, et le soin que l'on doit prendre de sa conservation* (Paris, 1825); *Mémoires militaires de Vauban... Précédés d'un avant-propos par M. Favé* (Paris, 1847—1854); *Mémoires inédites de Vauban sur Landau, Luxembourg et divers sujets*, izdanje Augoyat (Paris, 1841); *Mémoires du Maréchal de Vauban sur les fortifications de Cherbourg, 1686* (Paris, 1851). Prve četiri sveske *Oisivetés* objavio je Augoyat 1842—1845 godine.

Najbolja zbirka materijala u pogledu ličnih podataka i mnogo drugog je delo Colonel de Rochas, *Vauban, sa famille, et ses écrits*, u 2 sveske (1910). Ovo delo je veoma retko. Veliki deo Vobanove prepiske, uključujući pisma koja su preštampana u delu Rochas-a, objavljen je u *Revue de génie militaire*, u brojevima od 1897 do 1901 godine. Vobanova *Lettres intimes inédites adressées au Marquis de Puyzieulx* štampana su sa uvodom i primedbama od Hyrvoix de Landosle (1924).

GLAVA 3.

FRIDRIH VELIKI, GIBER I BILOV: OD DINASTIČKOG DO NARODNOG RATA

Skice, koje su objavljene u ovoj glavi, uzete su iz časopisa *Military Engineer*.

Najpotpunija kolekcija materijala o vojnim piscima pre 1800 godine je M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*,

u 3 sveske (München, 1889—1891). Ovo delo sadrži, uprkos svome naslovu, obilno obaveštenje o drugim piscima, a ne samo o nemačkim. To je ogroman pregled biografskih podataka, značajnih analiza i dugih navoda iz često nepristupačnih izvora. Primernu opštu priповетku, koja naglašava više strategiju i politiku nego tehniku, predstavlja H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, u 7 knjiga (Berlin, 1900—1936).

Za pisce, o kojima je reč u ovoj glavi, nema zamene za njihove sopstvene spise. Fridrihova dva testamenta daju suštinu njegove vojne misli u kratkom obliku. Ovi testamenti su krajem XIX veka objavljeni od strane porodice Hohencolerna. Njih je opisao i kritikovao O. Hintze, „Das politische Testament Friedrichs des Grossen von 1752“, u *Historische und Politische Aufsätze*, tom III (Deutsche Bücherei 98/99), str. 3—28. Testamenti su, nažalost, na raspoloženju samo na nemačkom jeziku i mogu se naći u *Werke Friedrichs des Grossen*, u 10 svezaka (Berlin, 1912—1914). Većina ostalog teksta *Werke* sačinjava prevod dela koja je Fridrih pisao na francuskom i koja su prvi put sabrana u *Oeuvres de Frédéric le Grand*, u 30 svezaka (Berlin, 1846—1856). Postoji prevod dela *Principes généraux de la guerre* u T. R. Phillips, *Roots of Strategy* (Harrisburg, 1940), str. 301—400.

Giberova glavna vojna dela ponova su štampana u *Oeuvres militaires du comte de Guibert*, u 5 svezaka (Paris, 1803). *Essai* od 1772 godine preveden je na engleski, *A general essay on tactics, with an introductory discourse upon the present state of politics* (London, 1781).

Bilovljeva dela još nisu sabrana. Njihovi naslovi se mogu naći u Jähns-u, sa pregledom njihovog sadržaja. Njegova najčuvenija, ali nikako i najznačajnija knjiga je prevedena, *The Spirit of the Modern System of War* (London, 1806). Treba imati u vidu da su ovi engleski prevodi, kako Bilova tako i Giberna, objavljeni u vreme kada se pisac već bio odrekao doktrine iz prevedene knjige.

GLAVA 4.

ŽOMINI

Žominijeva glavna istorijska dela su: *Traité des grandes opérations militaires* (u 8 svezaka, Paris, 1804—1816); *Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution* (u 5 svezaka i atlas, Paris, 1806; 15 svezaka i 4 atlaza, Paris, 1819—1824); *Vie politique et militaire de Napoléon* (4 sveske, Paris, 1827); *Précis politique et militaire de la campagne de 1815* (Paris, 1839). Od ovih dela *Traité* ima najanalitičnije prilažeњe predmetu; ovo delo i *Précis de l'art de la guerre* (2 sveske, Paris, 1838) sadrže ono što je glavno u svima Žominijevim teoriskim radovima. *Précis de l'art de la guerre*, Žominijevo najvažnije delo, izraslo je iz njegovog *Introduction à l'étude des grandes combinaisons de la stratégie et de la tactique* (Paris, 1829). *Précis* i *Traité* objavljeni su u nekoliko izdanja koja se razlikuju u pojedinostima.

Od Žominijevih biografija treba navesti sledeće: F. Lecomte, *Le général Jomini, sa vie et ses écrits* (Lausanne, 1860 i Paris 1894), C. A. Ste. Beuve, *Le général Jomini* (Paris, 1869); i Xavier de Courville, *Jomini ou le devin de Napoléon* (Paris, 1935). Vidi takođe važan pregled Lekomtovog *Jomini* od Georges-a Gilbert-a u *La nouvelle Revue* (1 decembar 1888), 674—685.

Ocene Žominijevih dela nalaze se u delima: Edouard Guillon, *Nos écrivains militaires* (u 2 sveske, Paris, 1898—1899), II, 207—219; Rudolf von Cämerer, *The Development of Strategical Science during the Nineteenth Century* (London, 1905), glava III; Henri Bonnal, *De la méthode dans les hautes études militaires en Allemagne et en France* (Paris, 1902), 15—17; i Spencer Wilkinson, *The French Army before Napoleon* (Oxford, 1915), 13—15. Jedna kratka ali izvanredna studija o Žominiju je od Dallas D. Irvine, „The French Discovery of Clausewitz and Napoleon“, *Journal of the American Military Institute*, IV, (1940), 145—146.

O opštoj pozadini perioda Napoleonovih ratova treba videti Crane Brinton, *A decade of Revolution, 1789—1799* (New York, 1934) i Geoffrey Bruun, *Europe and the French Imperium, 1799—1814* (New York, 1938). Ove dve knjige u seriji *Rise of Modern Europe* u izdanju W. L. Langer, daju pregled savremenog istraživanja i sadrže kratke kritičke bibliografije. Poslednje naučno delo o Napoleonu u tom periodu je delo F. M. Kircheisen, *Napoleon I, sein Leben und seine Zeit*, u 9 svezaka (München i Leipzig, 1911—1934). Druge dragocene studije su: A. Chuquet, *Les guerres de la révolution*, u 11 svezaka (Paris, 1886—1896); R. W. Phipps, *The Armies of the First French Republic*, u 3 sveske (Oxford, 1926—1929); A. Fournier, *Napoleon I, Emperor of the French* (New York, 1903). Ova kratka studija još i danas je najbolja. T. A. Dodge, *Napoleon A History of the Art of War*, u 4 sveske (Boston i New York, 1904—1907).

GLAVA 5.

KLAUZEVIC

Klauzeviceva vojna dela sabrana su pod naslovom *Hinterlassene Werke des Generals Carl v. Clausewitz über Krieg und Kriegsführung* (Berlin, 1832—1837). Prve tri knjige ove zbirke sadrže delo *Vom Kriege*, čije je petnaesto zasebno izdanje izšlo 1937 godine. Nov prevod dela *On War* od O. J. Matthijs Jolles Instituta za vojne studije, sa predgovorom Richard-a McKeon-a, objavljen je od strane Modern Library (New York, 1943). Pre pojave ovog prevoda postojao je prevod pukovnika J. J. Graham-a, Carl von Clausewitz, *On War*, novo i pregledano izdanje, sa uvodom i primedbama od pukovnika F. N. Maude-a, u 3 sveske (London, 1918). (O slabostima ovog prevoda vidi glavu 5, primedbu 9.) Drugi izbor Klauzevicevih dela je *War According to Clausewitz* redigovao i komentarisao generalmajstor T. D. Pilcher (London, New York, 1918). VII knjiga *Hinterlassene Werke* prevedena je pod naslovom *The Campaign of 1812 in Russia* (London, 1843). Sem toga, postoji prevod predavanja koja je Klauzevic 1812 godine napisao za učenje pruskog prestolonaslednika: Carl von Clausewitz, *Principles of War*, preveo i redigovao sa uvodom Hans von Gatzke (Harrisburg, 1942). Ovo poslednje delo prvi put je objavljeno kao prilog knjizi *On War*. (Vidi gore, glavu 5, primedbu 7.)

Postoje dve zbirke Klauzevicevih pisama i drugih rukopisa: Karl Linnebach, *Karl und Marie von Clausewitz: Ein Lebensbild in Briefen und Tagebuchblättern* (Berlin, 1916) i Hans Rothfels, *Carl von Clausewitz, Politische Schriften und Briefe* (München, 1922). Postoji nekoliko značajnih opštih studija o Klauzevicu: Karl Schwartz, *Leben des Generals Carl von Clausewitz...*, u 2 sveske (Berlin, 1878), biografija u stilu biografija „Life and Letters“; Hans Rothfels, *Carl von Clausewitz, Politik und Krieg* (Berlin, 1920), delo koje ima biografsku osnovu i pruža tumačenje povezanosti vojne i političke misli kod Klauzevica; Walter Malsten Schering, *Die Kriegsphilosophie von Clausewitz* (Hamburg, 1935), delo koje pretstavlja pokušaj da se analizira Klauzevicev specifični filozofski metod.

Postoje mnogobrojne specijalne studije o Klauzevicu, koje podvlače njegov uticaj na vojnu teoriju. R. v. Cämmerer, *Entwicklung der strategischen Wissenschaft* (Berlin, 1904), str. 59—102, daje ocenu Klauzevicevog doprinosa razvitku strategiske misli, naročito u Nemačkoj. Klauzeviceva analiza ličnih činilaca u ratovodstvu obradena je u v. Freytag-Loringhoven, *Die Macht der Persönlichkeit im Kriege. Studien nach Clausewitz* (Berlin, 1905). Captain B. H. Liddell Hart, *The Ghost of Napoleon* (London, 1933), Alfred Vagts, *The History of Militarism* (New York, 1937) i Hoffman Nickerson, *The Armed Horde* (New York, 1940) su stimulativne kritičke studije koje obraduju naročite poglede na Klauzevicevu misao.

GLAVA 6.

ADAM SMIT, ALEKSANDER HAMILTON, FRIDRIH LIST:
EKONOMSKE OSNOVE VOJNE MOĆI

Skica u ovoj glavi uzeta je iz dela Fridriha Lenca, *Friedrich List* (München i Berlin, 1936).

O merkantilizmu vidi: obimno delo Eli F. Heckscher, *Merkantilismen* (Stockholm, 1931), preveo na engleski M. Shapiro, *Mercantilism* (u 2 sveske, London, 1935); J. W. Horrocks, *A Short History of Mercantilism* (London, 1925); P. W. Buck, *The Politics of Mercantilism* (New York, 1942); Gustav Schmoller, *The Mercantile System and Its Historical Significance* (preveo W. J. Ashley, London i New York, 1896); Jacob Viner, „English Theories of Foreign Trade before Adam Smith“ u *Journal of Political Economy*, XXXVIII (1930), 249—301, 404—457; C. W. Cole, *Colbert and a Century of French Mercantilism* (New York, 1939).

Dela Adama Smita, podesna za ovu studiju, jesu *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, prvobitno objavljeno 1776 godine, a zatim u mnogim uzastopnim izdanjima od kojih je najbolja izdalo Edwin Cannan i koja su sada na raspoloženju u Modern Library, takođe *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms*, redigovano od strane Edwin-a Cannan-a prema izveštaju jednog studenta iz 1763 godine (Oxford, 1896) i *The Theory of Moral Sentiments* (London, 1759). Biografija koja najviše zadovoljava je John Ray, *Life of Adam Smith* (London, 1895). Najbolji opšti komentar je J. M. Clark i drugovi, *Adam Smith, 1776—1926* (Chicago, 1928), zbirka predavanja povodom pedesetogodišnjice publikacije dela „The Wealth of Nations“. Za nemačko gledište vidi A. Oncken, *Adam Smith in der Kulturgeschichte* (Wien 1874).

Federalno izdanje *Works of Alexander Hamilton*, u redakciji Henry-a Cabot Lodge-a (u 12 svezaka, New York, 1904), najbolji je izvor za obaveštaja koja se tiču Hamiltona. *The Federalist* (pedesetogodišnje izdanje, Washington, 1937, sa uvodom od E. M. Earle-a) postoji u Modern Library. Druga podesna knjiga je Samuel McKee, urednik *Papers on Public Credit, Commerce, and Finance by Alexander Hamilton* (New York, 1934). Najbolja tumačenja su: W. S. Culbertson, *Alexander Hamilton* (New Haven, 1911), sa izrazitim simpatijama prema Hamiltonu; W. G. Sumner, *Alexander Hamilton* (New York, 1890), sa neprijateljskim stavom prema Hamiltonu; Ugo Rabbeno, *Protezionismo Americano: Saggi storici di Politico Comerciale* (Milano, 1893), prevedeno na engleski pod naslovom *American Commercial Policy* (London, 1895), deo III, glava I, najbolja je opšta kritika.

Rad dostojan divljenja i naučnog priznanja obavilo je Društvo Fridriha Lista u saradnji sa Nemačkom akademijom, objavljujući potpuna dela Fridriha Lista: *Schriften, Reden, Briefe* (u 9 svezaka i jednom sveskom indeksa, Berlin, 1931—1935). Ovo veliko delo sadrži sve što je List, ukoliko se zna, napisao, uključujući i neke rukopise koji ranije nisu bili poznati. Najbolje englesko izdanje dela *The National System of Political Economy* je prevod od S. S. Lloyd-a sa uvodom od J. Nicholson-a (London, 1904). O biografskim podacima, koji se odnose na Lista, vidi uvodni članak u svakoj svesci njegovih sabranih dela, i L. Häusser, *Friedrich Lists gesammelte Schriften* (u 3 sveske. Stuttgart, 1850—1851), sveska I; zatim Karl Jentsch, *Friedrich List* (Berlin 1910), Friedrich Lenz, *Friedrich List, der Mann und das Werk* (München und Berlin, 1936). O Listovom iskustvu u Americi: William Notz, „Friedrich List in Amerika“ u *Weltwirtschaftliches Archiv* (aprili-juli 1925), str. 199—293 i od istog pisca, „Friedrich List in America“ u *American Economic Review*, XVI, (1926), 249—265. Zgodan pregled Listovog dela na engleskom nalazi se u Margaret E. Hirst, *Life of Friedrich List and Selections from Some of his Writings* (New York and London, 1909). O oceni Listovog udelu u američkom protekcionizmu vidi Rabbeno, op. cit., str. 325—354.

O neo-merkantilizmu: C. J. H. Hayes, *A Generation of Materialism, 1871—1900* (New York, 1941), glava VI; J. Marchand, *La renaissance du mercantilisme à l'époque contemporaine* (Paris, 1937); E. M. Earle, „The New Mercantilism“, u *Political Science Quarterly*, XL (1925), 594—600.

GLAVA 7.

ENGELS I MARKS: VOJNA SHVATANJA SOCIJALNIH REVOLUCIONARA

Autoritativna zbirka *Karl Marx-Friedrich Engels. Historisch Kritische Gesamtausgabe* (Moskva, 1927—1935) uključuje dela Marks-a i Engels-a samo do 1848 godine i stoga je od veoma ograničene vrednosti za proučavanja vojne strategije, jer su sva ta proučavanja pisana posle ovog datuma. Međutim, ovo izdanje sadrži potpunu zbirku prepiske Marks-a i Engels-a (u 4 sveske). Sto se tiče engleskog izbora ove prepiske sa komentarima i predmrbama, vidi *Karl Marx and Friedrich Engels: Correspondence 1846—1895* (New York, 1934).

Važne nepotpune zbirke, uključujući dela docnjeg perioda, koja inače ne stoje na raspoloženju jesu: *Aus dem Literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lasalle*, redigovano od Franz-a Mehring-a, u 4 sveske (drugo izdanje Stuttgart, 1913); *Gesammelte Schriften von Karl Marx und Friedrich Engels, 1852—1862*, redigovano od D. Ryazanov-a, u 2 sveske (drugo izdanje, Stuttgart, 1920), u kome je otštampano nekoliko važnih članaka iz *New York Tribune*, 1852—1855; *Notes on the War*, članci preštampani iz *Pall Mall Gazette*, 1870—1871, redigovani od Friedrich-a Adler-a (Wien, 1923).

Većina dela Marks-a i Engels-a postoje u novim izdanjima ili preštampama, pa i u engleskom prevodu. (Vidi spisak International Publishers, New York.) Dobra zbirka izvoda iz dela Marks-a i Engels-a nalazi se u izdanju Emil Burns-a, *A Handbook of Marxism* (New York, International Publishers, 1935); u izdanju Adoratsky-a, *Karl Marx: Selected Works*, u 2 sveske (Moskva, 1935).

Sledeća popularna izdaja sadrže dragocene istoriske rasprave Marks-a i Engels-a: *Germany: Revolution and Counter-Revolution* (1852); *The Class Struggles in France 1848—1850* (1850) sa Engelsovim značajnim uvodom od 1895 godine; *The Eighteenth Brumaire* (1852); *The Civil War in France* (1871), sa Engelsovim uvodom od 1891 godine, i prethodne primedbe od 1870 i 1874 godine za Engelsov *Peasant War in Germany* (1850). Nažalost ona ne sadrži najvažnije Engelsove studije koje se odnose naročito na vcjnu strategiju, naime: *Po und Rhein* (Berlin, 1859); *Savoyen, Nizza und der Rhein* (Berlin, 1860); *Die Preussische Militärfrage und die Deutsche Arbeiterpartei* (Hamburg) 1865; *Kann Europa abrüsten?* (Berlin, 1893). Ova dela mogu se naći samo u nemačkom originalu.

Odabranu bibliografiju Engelsovih dela nalazi se u kompilaciji Ernsta Drahna u *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, II, 727—730 (4-to izdanie, Jena 1926). O bibliografskim podacima i kritičkim analizama, treba razmotriti uzorno delo Gustav-a Mayer-a, *Friedrich Engels, eine Biographie*, u 2 sveske (Hag, 1934) i kraću englesku biografiju od istog pisca, *Friedrich Engels, a Biography* (London, 1936). Uporedi takođe D. Ryazanov, *Karl Marx and Friedrich Engels* (New York, 1927) i Franz Mehring, *Karl Marx, Geschichte eines Lebens*, (Leipzig, 1918). Poslednje delo prevedeno je na engleski: Edward Fitzgerald, *Karl Marx: the Story of his Life* (New York, 1935).

U pogledu marksizma i spoljne politike uopšte vidi: Hans Rothfels, „Marxismus und Auswärtige Politik“, *Meinecke Festschrift: Deutscher Staat und Deutsche Parteien* (München, 1922); Oskar Blum, „Die Weltpolitischen Lehrjahre von Marx und Engels“, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, XLIV (1917—1918), 530—566; Hermann Oncken, *Historisch-politische Aufsätze*, II sveska; Hertneck, *Die deutsche Sozialdemokratie und die orientalische Frage im Zeitalter Bismarcks* (Düsseldorf, Berlin, 1927).

O Engelsu kao vojnom vodi treba razmotriti: August Happich, *Friedrich Engels als Soldat der Revolution* (*Hessische Beiträge zur Staats- und Wirtschaftskunde*, 1931); Ernst Drahm, *Friedrich Engels als Kriegswissenschaftler*

(*Kultur und Fortschrift*, br. 524—525); Max Schippel, „Friedrich Engles, als Militärpolitischer Führer“, *Sozialistische Monatshefte*, XXI (1915), 1222—1227; Max Schippel, „Die Miliz und Friedrich Engels“, *Sozialistische Monatshefte* XX (1914), 20—27; Hugo Schulz, „Der General“, *Der Kampf*, XVIII, 352—357 (Wien, 1925). Sa izuzetkom gore navedene biografije od Gustav-a Mayer-a koja sadrži mnoge korisne komentare u ovom pogledu, vojna strategija Marks-a i Engelsa potpuno je zanemarena u engleskoj književnosti.

GLAVA 8.

MOLTKE I ŠLIFEN: PRUSKO-NEMAČKA ŠKOLA

Skicu 6 u ovoj glavi preradio je G. F. Bush prema F. W. Putzger, *Historischer Schul-Atlas*, Grosses Aufgabe, 52 Auflage (Bielefeld und Leipzig, 1935). Skica 7 je iz H. von Kuhl, *Der deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges* (Berlin, 1920). Skice 8 i 9 su iz Bernhard Poll, *Deutsches Schicksal, 1914—1918* (Berlin, 1937).

Literatura o opštoj istoriji pruske vojske u toku XIX veka suviše je obimna da bi se mogla navesti ovde. Svako istorisko proučavanje pruskog vojnog zakonodavstva mora da počne sa uglednim delima o vojnim reformama posle 1806 godine: M. Lehmann, *Scharnhorst* (1886—1887); H. Delbrück, *Gneisenau* (treće izdanje, 1908); F. Meinecke, *Bojen* (1896—1899). U pogledu opšte vojne istorije, treba razmatrati C. Frh. von der Goltz, *Kriegsgeschichte Deutschlands im 19 Jahrhundert* (1914), kao i V skesku od H. Delbrück-a, *Geschichte der Kriegskunst* (1928). Mada ovaj odeljak, koji je napisao E. Daniels, ne dostiže nivo Delbrikove ranije četiri sveske, on pretstavlja ipak korisnu komplikaciju. Najbolji uvod za specijalno proučavanje strategije XIX veka je: R. von Cämmerer, *Entwicklung der strategischen Wissenschaft im 19 Jahrhundert* (1904), (engleski prevod, London, 1905). Novija rasprava o modernoj strategiji nalazi se u članku „Kriegskunst“ od T. von Schaefer-a u vojnom rečniku *Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften*, u redakciji H. Franke-a (1936), I sveska, str. 180—227. Za dve knjige, koje su očigledno posvećene proučavanju modernog vojskovoćstva, *Führertum i Heerführer des Weltkrieges*, obe pod uredništvom F. von Cochenhausen-a pre 1939 godine, nije se moglo utvrditi mesto izdavanja. General Wetzell je dao prikaz druge knjige u tri članka pod naslovom „Das Bild des modernen Feldherrn“, u *Militär-Wochenblatt* (1939), str. 2257—2263, 2329—2338 i 2406—2409. Mada se odnose na Prvi svetski rat, ovi članci sadrže isto tako dobru obradu i strategije XIX veka.

Nikakva specijalna istorija o pruskom Generalštabu nije napisana. Grupa starijih oficira je pokušala da popuni ovu prazninu, sleđujući jednoj sugestiji generala Grenera. Delo je objavljeno 1933 godine pod naslovom *Von Scharnhorst zu Schlieffen*, pod uredništvom F. von Cochenhausen-a. Članci su nejednaki i ne mnogo kritički, ali sadrže obaveštenja koja se na drugom mestu ne mogu naći. Ustrojstvo Generalštaba proučio je G. Wohlers, *Die staatsrechtliche Stellung des Generalstabes in Preussen und Deutschland* (1920).

Moltkeova dela sabrana su posle njegove smrti u dva velika izdanja: H. von Moltke, *Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten*, u 8 svezaka (1891—1894) i *Militärische Werke*, pod uredništvom pruskog Generalštaba, u 13 svezaka (1892—1912). Ova izdanja ne sadrže njegove memorandume o problemima rata na dva fronta u periodu 1871—1890. Njih je izdao F. von Schmerfeld, H. v. Moltke, *Die deutschen Aufmarschpläne 1871—1890, Forschungen und Darstellungen aus dem Reichsarchiv*, VII sveska (1928). Kratka analiza i opis nalazi se u P. Rassow, *Der Plan des Feldmarschalls Grafen Moltke für den Zweifronten-Krieg, 1871—1890* (1936). Naknadni materijal o Moltkeovim mislima o ratu na dva fronta nalazi se u VI sveski nemačke publikacije o uzrocima Prvog svetskog rata, *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1817—1914*. Izvesnu dokumentarnu vrednost ima studija koju je pripremilo istorisko

odeljenje pruskog Generalštaba: *Moltke in der Vorbereitung und Durchführung der Operationen* (*Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*, XXXVII, 1905).

Postojeće biografske studije o Moltkeu imaju samo skromnu vrednost. Najbolja je ona od W. von Blume-a (drugo izdanje 1907). Ostale su pisali: M. Jähns (1894—1900), W. Bigge (1900), F. Freiherr von der Goltz (1903), Spencer Wilkinson (*The Early Life of Moltke*, 1913), A. von Janson (1915) i H. von Seeckt (1931).

Radi proučavanja Moltkeove strategije treba razmotriti istorije ratova 1866 i 1870—1871 godine. One su navedene u Dahlmann-Waitz *Quellenkunde der deutschen Geschichte*, 9-to izdanje, pod uredništvom H. Haering-a (Leipzig, 1931), br. 14.382—14.405, 14.440—14.491. Među opštim istoriskim delima, za razumevanje Moltkeove strategije, najkorisnija su sledeća: H. Friedjung, *Der Kampf um die Vorherrschaft Deutschlands* (prvo izdanje, Stuttgart, 1896; 10-to izdanje, 1916—1917) i O. von Lettow-Vorbeck, *Geschichte des Krieges von 1866 in Deutschland* (1896—1902).

Monografske studije Moltkeove strategije su još važnije. Prvo mesto pripada monografiji General von Schlichting, *Moltke und Benedek* (1900), koji je jedan od klasika moderne strategije. Schlichtingova studija napisana je kao kritika vojnih glava Fridjungovog istoriskog dela i, usled boljeg razumevanja vojnih i strategiskih problema dolazi do bolje istoriske ocene pobedioca i pobedenog iz 1866 godine. Razvila se duga debata koja je navedena u docnjim izdanjima Fridjunga. Iz literature treba zabeležiti ove članke: A. Krauss, *Moltke, Benedek und Napoleon* (1901); H. Delbrück, „*Moltke*“, *Erinnerungen, Aufsätze und Reden* (1902); A. von Boguslavski, *Strategische Erörterungen* (1901); Frh. von Freytag-Loringhoven, *Die Heerführung Napoleons in ihrer Bedeutung für unsere Zeit*, 1909. Veoma zanimljivo je, naravno, Šlifenovo obrađivanje Moltkeove strategije u njegovim člancima *Kane* (*Cannae*), (vidi niže).

Uticaj gradnja železnica na modernu strategiju obradio je E. A. Pratt, *The Rise of Rail-Power in War and Conquest*, 1833—1914 (1915). U pogledu istorije nemačkih železnica, kao sredstva za ratovanje, vidi H. von Staabs, *Aufmarsch nach zwei Fronten, auf Grund der Operationspläne von 1871—1914* (1925). Njegov naslednik, kao načelnik železničkog odeljenja nemačkog Generalštaba, W. Groener doprineo je jedan članak o železničkoj mobilizaciji 1914 godine delu *Die deutschen Eisenbahnen der Gegenwart* (novo izdanje, 1923, izdano od pruskog Ministarstva za javne radove). Otada je predmet našao punu obradu u zvaničnoj nemačkoj istoriji Prvog svetskog rata: Reichsarchiv, *Der Weltkrieg: Das deutsche Feldeinsenbahnwesen; I sveska: Die Eisenbahnen zu Kriegsbeginn*, 1928.

Priličan broj studija obrađuje odnos između politike i strategije. Navedemo sledeće od njih: W. von Blume, „Politik und Strategie. Bismarck und Moltke, *Preussische Jahrbücher*, CXL sveska (1903); W. Busch, *Bismarck und Moltke* (1916); H. von Haeften, „Bismarck und Moltke“, *Preussische Jahrbücher*, CLXXVII sveska (1919); P. Schmittner, *Politik und Kriegsführung in der neuesten Geschichte* (1937).

Ubrzo posle Šlifeneve smrti, njegovi članci i govorci sabrani su pod naslovom: Graf Alfred von Schlieffen, *Gesammelte Schriften*, u 2 sveske (Berlin, 1913). Skraćeno izdanje ove zbirke dela pojavilo se 1925 godine pod naslovom *Cannae*. Većinu ova izdanja sačinjava niz studija koje je Šlifen posvetio bitkama opkoljavanja od Kane do Sedana. Skraćeni engleski prevod članaka Kane objavljen je 1931 godine u *For Livenvort*, Kansas. Najvažnija dopuna Šlifenevih dela sadržana je u luksuznom izdanju njegovih zvaničnih spisa, koje je nemački Generalstab pokrenuo pre šest godina: *Dienstschriften des Chefs des Generalstabes der Armee, Generalfeldmarschall Graf von Schlieffen*, I sveska: *Die taktisch-strategischen Aufgaben aus den Jahren 1891—1905* (Berlin, 1937); II sveska: *Die Grossen Generalstabsreisen Ost aus den Jahren 1891—1905* (Berlin, 1938). Sadašnji rat je očigledno prekinuo dalje izdavanje. Mada obe sveske pružaju punu priliku za proučavanje zamisli Tanenberga i veoma detaljne poglеде na razvoj Šlifenevih strategiskih concepcija s obzirom na rat protiv Francuske, one ne sadrže zvanične planove za operacije na zapadu koji su očigledno bili ostavljeni za objavlјivanje u narednim sveskama.

Danas su još ponajbolji istoriski izvori za „Šlifenvov plan“: H. von Kuhl, *Der deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges*, drugo izdanje (Berlin, 1920); W. Foerster, *Graf Schlieffen und der Weltkrieg* (Berlin, 1921); zvanična nemačka istorija Prvog svetskog rata: Reichsarchiv, *Der Weltkrieg* (Berlin, 1925); R. von Collenberg, „Graf Schlieffen und die deutsche Mobilmachung“, *Wissen und Wehr* (1927); W. Foerster, *Aus der Gedankenwerkstatt des deutschen Generalstabs* (Berlin, 1931).

Biografske skice o Šlifenu napisali su: načelnik Istoriskog odeljenja Generalštaba, general Freiherr von Freytag-Loringhoven (1920), H. Rochs (1921), W. Elze (1928), F. von Boetticher (1933), E. Bircher (1937). Članak o Šlifenu, u delu H. A. Devirda *Great Soldiers of the Two World Wars* (1941), je verna slika i kritička studija njegovih strategiskih ideja.

Razmatranje Šlifenvovih strategiskih ideja provlači se kao crveni konac kroz sve moderne nemačke knjige o strategiji. Ono igra najveću ulogu u nemačkoj kritici operacija Prvog svetskog rata. Pored gore navedenih studija od H. von Kuhl-a i W. Foerster-a i zvanične nemačke istorije Prvog svetskog rata, koja je napisana, uglavnom, pod upravom generala H. von Haeften-a, najistaknutije delo je došlo iz pera generala W. Groener-a, koji je bio načelnik Železničkog odeljenja u Generalštabu 1914 godine i koji je nasledio Ludendorfa u jesen 1918 godine. Kao ministar rata pod Republikom, on je postao jedan od glavnih tvoraca moderne nemačke vojske i njene strategije. Njegovo delo *Das Testament des Grafen Schlieffen* (Berlin, 1927) je najodličnija i najdublja studija o Šlifenu. Grener ju je docnije dopunio svojom knjigom *Der Feldherr wider Willen* (Berlin, 1931), studijom strategije mlađeg Moltkea. Poštovanje koje je Šlifen uživao u nemačkim vojnim krugovima bilo je skoro opšte. Ovo je lepo izraženo u naročitom broju *Militärwissenschaftliche Rundschau* iz 1938 godine: Generalleutnant von Zoellner, *Schlieffens Vermächtnis*. Glavni protivnik Šlifena pre 1914 godine, general F. von Bernhardi, nije našao sledbenike u mlađoj generaciji. Međutim, postojala je škola vojne teorije koja je stavljala starijeg Moltkea iznad Šlifena, kritikujući ili krutost Šlifenvovih operacijskih šema ili preporučujući Moltkeovu ideju ofanzive na istoku kao bolje rešenje rata na dva fronta. Najbolji predstavnik ove škole je verovatno general E. Buchfink. Vidi njegov članak „Moltke und Schlieffen“, *Historische Zeitschrift*, CLVIII (1938). Članci generala Wetzell-a, koji su pomenuți gore, izgleda da su bili pobuđeni željom da se opravda Ludendorfovog odobravanje Moltkeovog razvijanja nemačkih snaga (vidi kao dopunu njegovog članaka u *Militär-Wochenblatt-u*, 1934, str. 843 i dalje). Ludendorf je bio načelnik Mobilizacijskog odeljenja Generalštaba pre avgusta 1914 godine. Ludendorf je, u jednom članku u *Deutsche Wehr* (1930), i sam branio izmenu Šlifenvovog plana koju je izvršio mladi Moltke.

Francuska studija, J. Courbis, *Le comte Schlieffen, organisateur et stratège* (Paris, 1938) nije iskoristila i nove izvore o Šlifenu iz 1937—1938 godine, koji su gore navedeni, niti je prodrla duboko u problem o Šlifenu. Uvod od generala Daja (Daille) zadržao se na iracionalnoj filozofiji nemačke vojne škole koju, izgleda, ne podnosi logičan latinski um. Daj je uveravao Francuze da nemaju šta da se boje od vaskrsavanja Šlifenvovog plana.

J. V. Bredt, *Die belgische Neutralität und der Schlieffensche Feldzugplan* (1929) glavni je izvor za rešavanje belgiskog pitanja u nemačkim vojnim i političkim krugovima pre 1914 godine. Specijalne sveske zvanične nemačke istorije o Prvom svetskom ratu pokazuju uticaj Šlifenvovog shvatanja modernog rata na ekonomskie i finansijske pripreme u Nemačkoj: Reichsarchiv, *Der Weltkrieg, Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft*, I sveska teksta i I sveska priloga.

GLAVA 9.

DI PIK I FOŠ: FRANCUSKA ŠKOLA

Osnovne studije o razvitku francuskog Generalštaba su: Dallas D. Irvine, „The French and Prussian Staff Systems before 1870“, *Journal of the American Military History Foundation*, II (1938), 192—203; „The French Discovery of Clau-

sewitz and Napoleon", *Journal of the American Military Institute*, IV (1941), 143—161 i „The Origin of Capital Staffs“, *Journal of Modern History*, X (1938), 161—179. Što se tiče francuske vojne organizacije uopšte, vidi Joseph Monteillet, *Les Institutions Militaires de la France 1814—1932*, drugo izdanje (Paris, 1917).

Di Pikovi spisi su malobrojni, a o njemu stvarno nije ništa napisano. Francusko izdanje njegovih *Etudes sur le Combat* (Paris, 1880) sadrži predgovor koji je jedini raspoloživi biografski izvor. Ovo delo je prevedeno na engleski: C. Ardant Du Picq, *Battle Studies Ancient and Modern Battle*, preveli sa osmog francuskog izdanja pukovnik John N. Greely i major Robert C. Cotton (New York, 1921). Nažalost, ovo delo nije potpuno.

O Di Pikovom intelektualnom razvitu i vremenu u kome je pisao, vidi: Auguste Frederick Marmon, *Esprit des Institutions Militaires* (Paris, 1845); Count Henri Amedée le Lorgne Ideville, *Memoirs of Marshal Bugeaud* (zasnovano na Bižovljevoj privatnoj prepisci i originalnim dokumentima 1784—1849, u redakciji prema francuskom Charlotte M. Yonge) i Louis Jules Trochu, *L'Armée française en 1867* (Paris, 1867). Vojni dogadaji u periodu do Francusko-pruskog rata i sam rat naći će se u Emile Ollivier, *L'Empire Libéral* (Paris, 1898—1916), sveske XIV—XVII. Vidi takođe i Pierre de la Gorce, *Histoire de Second Empire*, u 7 svezaka (Paris, 1908—1911). O popularnosti Di Pikovog dela za vreme Prvog svetskog rata vidi Jean Norton Cru, *Témoins. Essai d'analyse et de critique des souvenirs de combattants* (Paris, 1929).

Fošova dela se mogu lako dobiti i za razmatranje značajnih pogleda njegove teorije dolaze u obzir: *Des Principes de la Guerre* (*The Principles of War*), preveo Hilaire Belloc (New York, 1920), *De la Conduite de la Guerre* (treće izdanje, Paris, 1915), *The Memoirs of Marshal Foch*, preveo pukovnik T. Bentley-Mott (New York, 1931) i *Morale in War*, pod „Army“ u *Encyclopædia Britannica*. Pored toga, postoje mnoga tumačenja Fošove teorije i mnogi izveštaji o Fošu kao vojniku. Najznačajniji je, možda, Raymond Recouly, *Marshal Foch, His Own Words on Many Subjects* (London, 1929); zatim: Charles Bugnet, *Foch Speaks* (London, 1929), C. Le Goffic, *Mes entretiens avec Foch* (Paris, 1929); Louis Madelin, *Le Maréchal Foch* (Paris, 1929); H. Bidou, „Le Maréchal Foch, écrivain militaire“, *Minerve Française* (februar 1920); general major Sir G. Aston, *The Biography of the Late Marshal Foch* (New York, 1929); B. H. Liddell Hart, *Foch, the Man of Orleans* (London, 1931) i André Tardieu, *Avec Foch* (Paris, 1939).

Zanimljiva su dela o pitanju morala i uloge bitke u ratovodstvu: Gustave Le Bon, *Hier et Demain* (Paris, 1918); Charles Coste, *La Psychologie du Combat*, predgovor od Jacques-a Chevalier-a (drugo izdanje, Paris, 1929); Louis Huot i Paul Voivenel, *Le Courage* (Paris, 1917); Général Percin, *Le Combat* (Paris, 1914) i G. Stanley Hall, *Morale, the Supreme Standard of Life and Conduct* (New York, 1920).

GLAVA 10.

BIŽO, GALIJENI, LIOTEJ: RAZVOJ FRANCUSKOG KOLONIJALNOG RATOVANJA

Zahvaljujemo časopisu *Geographical Review* za pozajmljene čve skice u ovoj glavi.

Najautoritativnija dela o Bižou jesu dela generala Paul-a Azan-a. Vidi njegove knjige: *Bugeaud et l'Algérie* (Paris, 1930); *Conquête et pacification de l'Algérie* (Paris, 1931); *L'Armée d'Afrique de 1830 à 1852* (Paris, 1936) i *Les grands soldats de l'Algérie* (*Cahiers du Centenaire de l'Algérie*, br. 4, Paris, 1930). Druge dragocene studije istog pisca su: *L'expédition d'Alger* (Paris, 1929), *L'expédition de Fez*, sa uvodom od Lioteja (Paris, 1924) i *L'Armée indigène nord-africaine* (Paris, 1929). Bižovljeve teorije o planinskem ratovanju obrađene su u Général Huré, „Stratégie et tactique Marocaines“, *Revue des Questions de Défense Nationale*, I, br. 3 (jul 1939), str. 397—412. O njegovom administrativnom sistemu vidi Albert Ringel, *Les „bureaux arabes“ de Bugeaud et les „cercles militaires“ de Galliéni* (Paris, 1903).

Galijenijeva dela se mogu lako dobiti. Vidi naročito: *La Pacification de Madagascar, 1896—1899* (Paris, 1900), *Neuf ans à Madagascar* (Paris, 1908), „*Lettres de Madagascar*“, *Revue des Deux Mondes* XLIV (1928), 776—809 i XLV (1928), 63—86 i *Les Carnets de Galliéni* (Paris, 1932). Među drugostepenim delima o Galijeniju najzanimljivija su dela Emile Felix-a Gautier-a. Gotije, čuveni geograf, radio je sa Galijenijem i Lioṭejem na Madagaskaru. Vidi njegov članak „*Le Général Galliéni*“ u *Annales de Géographie* (Paris, 1916), 310—313, „*Documents d'archives soudanais concernant le Général Galliéni*“, *La Géographie*, XLII (1924) 133—146 i *La conquête du Sahara, Essai de Psychologie Politique* (Paris, 1909). Delo Alberta Ringel-a, koje je gore navedeno, baca svetlost na Galijenijeve teorije o administraciji. Od mnogih drugih rasprava Galijenjevog dostignuća treba navesti sledeće: Captain B. H. Liddell Hart, „*Galliéni*“, *Atlantic Monthly*, CXL (1927), 354—364; Lallier du Coudray, „*Galliéni et Lyautey*“, *Bulletin de la Société de Géographie et d'études coloniales de Marseille*, XLVIII (1925), 5—21; René Musset, „*Galléni et Madagascar*“ u *Mélanges de Géographie et d'orientalisme offerts à E. F. Gauthier* (Tours, 1937), str. 388—390 i Jérôme et Jean Tharaud, „*Galléni et Lyautey*“, *Revue Hebdomadaire*, XII (1920), 125—137.

Lioṭej je ostavio više dela no ma koji od njegovih prethodnika. Njegova su dela objavljuvana ovim redom: *Du rôle social de l'officier, Du rôle colonial de l'armée* (Paris, 1900); *Dans le Sud de Madagascar* (Paris, 1903); *Paroles d'Action* (Paris, 1927); *Lettres de Tonkin et de Madagascar* (Paris, 1920); *Intimate Lettres from Tonkin* (London, 1932); *Lettres de Jeunesse* (Paris, 1931); *Vers le Maroc, Lettres du Sud-Oranais* (Paris, 1937); *Lettres du Sud de Madagascar* (Paris, 1935) i „*Lyautey d'après lui-même*“, *Revue Universelle*, LXIII (1935), 129—146. Mnogobrojna su dela drugostepene vrednosti koja razmatraju razne faze Lioṭejove karijere. Pored onih koja govore o radu Lioṭeja i Galijenija i koja su navedena gore, vredi navesti sledeća: Louis Barthou, *La Bataille du Maroc* (Paris, 1919), *Lyautey* (Paris, 1929) i „*Le sourire de Lyautey au Maroc*“, *Revue des Deux Mondes*, LX (1930), 580—590; Augustin Bernard „*L'œuvre du Maréchal Lyautey*“, *La Géographie* (1920), str. 337—360; Henri Bidou „*Reception du Général Lyautey à Académie Française*“, *Revue des Deux Mondes*, LVIII (1920), 639—644; Général Gouraud, „*Le Maréchal Lyautey*“, *Revue des Deux Mondes*, XXII (1934), 925—931 i André Maurois, *Lyautey* (Paris, 1931).

O opštem pitanju pacifikacije Maroka vidi: Lieutenant Colonel Bernard, „*Les étapes de la Pacification Marocaine* (1907—34), *Renseignements Coloniaux* dodatak uz *Bulletin du Comité de l'Afrique Française* (1936), br. 8, str. 113—150; Général Catroux, „*L'achèvement de la Pacification Marocaine*“, *Revue Politique et Parlementaire*, CLXI (1934), br. 479, str. 24—46; Capitaine P. Vallerie, „*La pénétration militaire au Maroc, 1934*“ u *Revue de l'Infanterie* (1 mart, 1935) (ceo se broj odnosi na pacifikaciju Maroka) i René Pinon, *Au Maroc: la fin des temps héroïques* (Paris, 1935). Sa čisto vojne tačke gledišta dragocene su dve studije generala Fabre-a: *Le Bataillon au Combat* i *La Tactique au Maroc*. Naročito je zanimljiva, s obzirom na ulogu Severne Afrike u sadašnjem ratu, studija generala Catrouxa, „*La Position Stratégique de l'Italie en Afrique du Nord*“, *Politique Etrangère* (Paris, juni 1939), str. 271—281; zatim: Général Armengaud, „*La Sécurité de notre Afrique du Nord*“, u *Revue des Deux Mondes*, XLIX (1939), 550—564; Ignotus, „*Henri Giraud, Général d'Armée*“, *Revue de Paris* (1939), br. 6, str. 777—786; Général Paul Azan, „*La bataille de Tunisie*“, *L'Illustration*, CCIII (jul, 1939), 361—364 i G. L. Steer, *A Date in the Desert* (London, 1939).

GLAVA 11.

DELBRIK: VOJNI ISTORIČAR

Delbrikovo prvo veće delo bilo je *Das Leben des Feldmarschalls Grafen Neidhardt von Gneisenau* (Berlin, 1882). Ovo delo, koје je posle svog prvog objavljuvanja doživelo četiri izdanja, ostaje uzorna biografija pruskog generala.

U delu *Die Perserkriege und die Burgunderkriege: zwei kombinierte kriegsgeschichtliche Studien* (Berlin, 1887), Delbrik je prvi put ocrtao svoj metod prilaženja vojnoj istoriji i svoju koncepciju važnosti rekonstrukcije pojedinih bitaka. Prvo potpuno izlaganje njegovih strategiskih teorija nalazi se u *Die Strategie des Perikles erläutert durch die Strategie Friedrichs des Großen: mit einem Anhang über Thucydides und Kleon* (Berlin, 1890) i *Friedrich, Napoleon, Moltke* (Berlin, 1892).

Prva sveska dela *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* pojavila se 1900 godine, druga 1902 i treća i četvrta 1907, odnosno 1920 godine. Drugo izdanje prve dve sveske (Berlin, 1908) i treće izdanje prve sveske (Berlin, 1920) sadrže naknadne primedbe i odgovore na kritike, ali su inače nepromjenjene. Četvrta sveska, poslednja koju je Delbrik napisao, završava se izveštajem o ratovima za Oslobođenje. Delo je nastavio Emil Daniels; peta i šesta sveska, koje obuhvataju period između Krimskog i Francusko-pruskog rata, pojavile su se 1928 i 1932 godine. 1936 godine objavljena je sedma sveska koja razmatra Američki građanski rat, kao i Burski i Rusko-japanski rat; nju su zajednički napisali Daniels i Otto Haintz.

Hans Delbrück, *Numbers in History* (London, 1913) pretstavlja dva preštampana predavanja koja je istoričar održao 1913 godine na Univerzitetu u Londonu. Ova knjiga daje u kratkom izvodu i u Delbrikovim sopstvenim rečima pregledе prve tri sveske dela *Geschichte der Kriegskunst* i ocrtava glavne teme.

Delbrikovi kraći spisi rastureni su po stranicama časopisa *Preussische Jahrbücher* i drugih publikacija. Međutim, postoje četiri knjige članaka koje je sam Delbrik smatrao najvažnijim: *Historische und politische Aufsätze* (Berlin 1886, drugo izdanje, 1907), koja sadrži važnu raspravu „Über die Verschiedenheit der Strategie Friedrichs und Napoleons“; *Erinnerungen, Aufsätze und Reden* (Berlin, 1902, treće izdanje 1905), koja uključuje članak o radu Generalštaba u Danskom ratu 1864 godine, pored značajnog eseja o Moltkeu. Delbrikova dela o Prvom svetskom ratu sabrana su u tri sveske *Krieg und Politik* (Berlin, 1917—1919). Poslednja zbirka pojavila se 1926 godine pod naslovom *Vor und nach dem Weltkrieg* i sadrži Delbrikove najvažnije članke iz vremena od 1902—1914 i od 1919—1925 godine.

O Delbrikovom stavu za vreme Prvog svetskog rata vidi zbirku koja je navedena gore i brošuru *Bismarcks Erbe* (Berlin, 1915), koja je možda njegova najčešća odbrana sporazumno mira sa Saveznicima. Delbrikova majstorska kritika Ludendorfove strategije iz 1918 godine otštampana je u *Das Werk des Untersuchungsausschusses der Deutschen Verfassunggebenden Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919—1926. Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918* (Četvrta serija o radu Istražnog odbora) (Berlin, 1925), III, 239—373. Izabrani delovi iz Delbrikovog svedočenja nalaze se takode u izdanju R. H. Lutz-a, *The Causes of the German Collapse in 1918*, Hoover War Library Publications, br. 4 (Stanford, 1934).

Mnoge od Delbrikovih posleratnih misli postoje samo u obliku brošure, naprimjer: *Ludendorff, Tirpitz, Falkenhayn* (Berlin, 1920); *Ludendorffs Selbstporträt* (Berlin, 1922), odgovor na Ludendorfovu *Kriegsführung und Politik* (Berlin, 1922); *Kautsky und Harden* (Berlin, 1920) i *Der Stand der Kriegsschulfrage* (Berlin, 1925). Poslednja dva dela odnose se, uglavnom, na pitanje krivice za rat.

Cak i nepotpun spisak Delbrikovih dela mora da obuhvati i njegovo *Regierung und Volkswille* (Berlin, 1914), niz predavanja o carskoj vlasti i ustavu, kao i njegovih pet svezaka *Weltgeschichte* (Berlin, 1924—1928). Prvo delo je Roy S. MacElwee preveo na engleski pod naslovom *Government and the Will of the People* (New York, 1923).

Potpuna biografija Delbrika još nije napisana. Što se tiče biografskih podataka, treba razmotriti uvode u sveskama I i IV njegovog dela *Geschichte der Kriegskunst* i epilog dela *Krieg und Politik*; vidi takođe Johannes Ziekursch u *Deutsches biographisches Jahrbuch* (Berlin, 1929) i Friedrich Meinecke u *Historische Zeitschrift*, CXL (1929), 703. Članak Richarda H. Bauer-a u izdanju Bernadotte Schmitt-a, *Some Historians of Modern Europe* (Chicago, 1942),

str. 100—127, dobar je izveštaj o Delbrikovom životu i radu, mada su Delbrikovi vojni spisi obradeni samo u opštim crtama. F. J. Schmidt, Konrad Molinski i Siegfried Mette razmatraju u *Hans Delbrück: der Historiker und Politiker* (Berlin, 1928), filozofsku osnovu Delbrikovih dela i njegov značaj kao istoričara i političara. Političke i vojne ideje istoričara takođe su potpuno obradene u *Am Webstuhl der Zeit: eine Erinnerungsgabe Hans Delbrück dem Achtzigjährigen von Freunden und Schülern dargebracht* (Berlin, 1928), zbirci eseja od Emila Daniels-a, Paula Rohrbach-a, generala Groener-a i Buchfinck-a i drugih. Vidi takođe: Arthur Rosenberg, „Hans Delbrück, der Kritiker der Kriegsgeschichte“, *Die Gesellschaft*, VI, (1921), 245; Franz Mehring, „Eine Geschichte der Kriegskunst“, *Die Neue Zeit, Ergänzungsheft № 4* (16 oktobar 1908) i V. Marcu, *Men and Forces of Our Time*, preveli Eden i Cedar Paul (New York, 1931), str. 201 i dalje.

Delbrikove strategiske teorije bile su povod mnogobrojnim suprotnim delima i raspravama. Najvažniji članci, koji su se pojavili pre 1920 godine, navedeni su u *Geschichte der Kriegskunst*, IV, 439—444. O novijoj i potpunijoj oceni Delbrikovih strategiskih shvatanja, vidi Otto Hintze, „Delbrück, Clausewitz und die Strategie Friedrichs des Grossen“, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, XXXIII (1920), 131—177.

GLAVA 12.

ČERČIL, LOJD DŽORDŽ, KLEMANSO: POJAVA CIVILA

O Čerčilu vidi njegovu sopstvenu ličnu istoriju u četiri sveske *The World Crisis* (London i New York, 1923—1928). Ove knjige ne sadrže samo najlepšu prozu u novoj britanskoj literaturi, već pretstavljaju dragoceni izvor obaveštenja o mnogim fazama Prvog svetskog rata. One obuhvataju i glavna dela i memorandurne koje je Čerčil napisao kao ministar mornarice (prvi lord Admiraliteta) i kao ministar za municiju. Ocena Čerčilovog rada u Admiralitetu nalazi se u R. M. Dawson, „The Cabinet Minister and Administration: Winston S. Churchill at the Admiralty, 1911—1915“, *Canadian Journal of Economics and Science*, VI (avgust 1940), 325—358. O Čerčilovoj ulozi u razvitku tenka vidi Colonel Ernest D. Swinton, *Eyewitness: Being Personal Reminiscences of Certain Phases of the Great War, Including the Genesis of the Tank* (London, 1933).

David Lloyd George, *War Memoirs* (London i New York, 1933—1937), u šest svezaka, pretstavljaju ljeće zapise ratnog pretdsednika vlade. Mada ih mnogi pisci osuduju kao da su pisane sa predubedenjem i zato što pružaju izopačenu sliku Hega i Robertsona, ovi memoari se moraju smatrati važnim delom u literaturi o Prvom svetskom ratu. Stanovište Ministarstva rata u raspravi sa Lojd Džordžom nalazi se u *Field Marshal Sir William Robertson, Soldiers and Statesmen* (London, 1928) i *From Private to Field Marshal* (London i New York, 1921). Vidi takođe R. M. Dawson, „The Cabinet Minister and Administration: Asquith, Lloyd George, Curzon“, *Political Science Quarterly*, LV (septembar 1940), 348—377.

Problem pripreme materijala za rat sa naročitim obzirom na britansko iskustvo, lepo se razmatra u Charles W. Baker, *Government and Operation of Industry in Great Britain and the United States during the World War* (New York, 1921) i u Brigadier General Sir J. E. Edmonds, *Military Operations, France and Belgium* (London, 1930—1941). Poslednje delo razmatra u sveskama za 1915 i 1916 uslove za rovovski rat i potrebu materijala. O pozadini problema britanske vojne organizacije vidi R. B. Haldane, *Richard Burdon Haldane: An Autobiography* (London, 1929).

Dosad najbolja raspoloživa biografija Ratenaua je H. Kessler, *Walther Rathenau, sein Leben und sein Werk* (Berlin, 1928). Engleski prevod je objavljen u Njujorku 1929 godine. Ratenauov doprinos organizaciji nemačke ratne privrede u Prvom svetskom ratu razmatra se takođe u Ernst Juenger, *Die totale Mobilmachung* (Berlin, 1931). U pogledu opštег obaveštenja o nemačkom

iskustvu u Prvom svetskom ratu vidi takođe Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, *The War and German Society* (New Haven, 1937) i Frank P. Chambers, *The War Behind the War: a History of Political and Civilian Fronts* (New York, 1939).

O Klemansou vidi njegovo delo *Grandeurs et misères d'une victoire* (Paris, 1930). Ovo je bio Klemansooov odgovor na Fošov posmrtni napad na njega koji je izvršen na stranicama knjige R. Recouly, *Mémorial de Foch* (Paris, 1930). Ovo poslednje delo je zasnovano na nizu intervjuja sa Fošom u njegovim poslednjim godinama; njegovo objavljivanje je izazvalo mnoštvo protivrečnih rasprava. Klemansooov vojni savetnik, J. H. Mordacq, pruža opšti izveštaj o Klemansooovoj delatnosti u ratu u svom delu *Le ministère Clémenceau: journal d'un témoin* (Paris, 1930), delo koje treba obazrivo koristiti.

S. C. Davis, *The French War Machine* (London i New York, 1937), predstavlja ispitivanje francuskih vojnih ustanova uopšte, pri čemu prve glave obraduju probleme iz 1914—1918 godine. Odnos francuske vlade prema vodenju rata razmatra se u trećem delu treće glave dela Pierre Renouvin, *The Forms of War Government in France* (New Haven, 1927). Najdragocenije delo o odnosima francuske vlade i Vrhovne komande je Lieutenant Colonel Charles Bugnet, *Rue St. Dominique et G. Q. G.* (Paris, 1937). Vidi takođe J. M. Bourget, *Gouvernement et commandement: les leçons de la guerre mondiale* (Paris, 1930), dragoceni dodatak seriji *Collection de mémoires, études et documents pour servir à l'histoire de la guerre mondiale*.

Problem objedinjenog komandovanja za vreme Prvog svetskog rata razmatra se u Tasker H. Bliss, „The Unified Command“, *Foreign Affairs*, I (decembar 1922), 1—30 i Brigadier General E. L. Spears, *Prelude to Victory* (London, 1939). Poslednje je sjajan izveštaj o teškoćama koaliciskog rata pod uslovima iz 1917—1918 godine, koje je napisao britanski oficir za vezu pri francuskoj Vrhovnoj komandi. (G. Q. G.).

O vojnoj politici Sjedinjenih Država vidi J. H. Mordacq, *Politique et stratégie dans une démocratie* (Paris, 1912), studiju civilnih i vojnih odnosa u demokratskim državama koja posvećuje dugu glavu načinu rada Unije i Konfederacije u Gradsanskom ratu. Lepo razmatranje američke vojne politike u Spansko-američkom ratu predstavlja F. V. Greene, *The Revolutionary War and the Military Policy of the United States* (New York, 1911). Značajan primer sposobnosti prvakasnog civilnog uma da utiče na vojne ustanove predstavlja Elihu Root, *Military and Colonial Policy of the United States* (Cambridge, Mass., 1916), zbirka najvažnijih dokumenata koji se odnose na Rutove reforme u Ministarstvu rata. H. White, *Executive Influence in Determining Military Policy in the United States* (Urbana, Illinois, 1925) je doktorska teza koja obuhvata uticaj izvršnih organa u američkoj vojnoj politici na osnovu Zakona o odbrani od 1920 godine.

Jedan od najdragocenijih izvora za obaveštenje o civilnoj kontroli ratne privrede u Sjedinjenim Državama jeste Bernard Baruch, *American Industry in the War: A Report of the War Industries Board* (New York, 1941). Ovo delo, konačni izveštaj pretsednika Ratne industrijske komore od 1918 godine, treba razmotriti u vezi Grosvenor Clarkson, *Industrial America in the World War: the Strategy Behind the Line, 1917—1918* (New York, 1923). Druga razmatranja vojne politike u Sjedinjenim Državama su: Brigadier General John McAuley Palmer, *America in Arms: The Experience of the United States with Military Organization* (New Haven, 1941); Pendleton E. Herring, *The Impact of War: Our American Democracy under Arms* (New York, 1941), ispitivanje civilno-vojnih odnosa u Sjedinjenim Državama i članci Edvarda Mid Erla, „Military Policy and Security“, *Political Science Quarterly*, LIII (mart 1938), 4—12; „National Security and Foreign Policy, Yale Review, XXIX (proleće, 1940), 444—460 i „Political and Military Strategy for the United States“, *Proceedings of the Academy of Political Science*, XIX (januar 1941), 112—119. Najnoviji članak o opštem pitanju uloge civila je Lindsay Rogers, „Civilian Control of Military Policy“, *Foreign Affairs* XVIII (januar 1940), 280—291.

Među opštim delima Lewis Mumford, *Technics and Civilization* (New York, 1934) predstavlja sjajno razmatranje uticaja tehničkog razvoja na društvo,

uključujući i vojne krugove. Jesse D. Clarkson i Thomas C. Cochran (urednici), *War as a Social Institution* (New York, 1941) je zbirka eseja koji pokazuju perspektivu istoričara na ratne probleme. Glave o odnosu civila prema savremenom ratu uključuju: „Civilian and Military Elements in Modern War“ od H. A. DeWerd-a; „The Social and Political Aspects of Conscription: Europe's Experience“ od pukovnika Herman-a Beukema; „War and Modern Dictatorships“ od Arthur-a Rosenberg-a i „War and Economic Institutions“ od Charles-a E. Rothwell-a. Drugi dragoceni sastav je Sir George Astom (urednik), *The Study of War for Statesmen and Citizens* (London, 1927), delo koje se zasniva na pretpostavci da civilni moraju da imaju "zvesno znanje o osnovnim činocima u ratu. General major Sir F. K. Maurice, *Government and War: A Study of the Conduct of War* (London, 1926) je studija o odnosu vlade u jednoj demokratiji prema vođenju rata, koju je napisao jedan odličan britanski vojnik i pisac. General major J. F. C. Fuller, *War and Western Civilization: A Study of War as a Political Instrument and the Expression of Mass Democracy* (London, 1932) je komentar jednog sjajnog vojnog mislioca o ratnim problemima i demokratskom obliku vlade, ali neke njegove političke i socijalne poglede ne treba uzimati bukvalno.

GLAVA 13.

LUDENDORF: NEMAČKO SHVATANJE TOTALNOG RATA

Ludendorfove teorije o totalnom ratu izložene su sistematski u njegovom delu *Der Totale Krieg* (München, 1935). On je ostavio zabeleške o svome ratnom iskustvu i zaključcima koje je izvukao iz njega u *Meine Kriegserinnerungen* (München, 1919) i *Kriegsführung und Politik* (Berlin, 1922). Prvo delo je objavljeno u engleskom prevodu: *My War Memories: Ludendorff's Own Story, August 1914 — November 1918* (New York, 1919). Ludendorfove ideje o veri i rasnom pitanju mogu se naći u brošuri *Friedrich der Grosse auf Seiten Ludendorffs. Friedrichs des Grossen Gedanken über Religion. Aus seinen Werken.* (München, 1935) i u E. Ludendorff, *Die Judenmacht, ihr Wesen und Ende* (München, 1939). Za razumevanje Ludendorfove veze sa nacionalsocijalizmom u prvim godinama pokreta je zanimljiva rasprava E. Ludendorff, *Auf dem Weg zur Feldherrnhalle. Lebenserinnerungen aus der Zeit des 9 November 1923; mit Dokumenten in 6 Anlagen* (München, 1938).

Bezbrojne brošure i knjige su napisane u kojima se napadao ili branio Ludendorf. Od njih ga, možda, najviše napada knjiga Hans Delbrück, *Ludendorffs Selbstporträt* (Berlin, 1922), koja pretstavlja odgovor na generalovu *Kriegsführung und Politik*. Umerenija ocena Ludendorfove karijere nalazi se u Karl Tschuppik, *Ludendorf: the Tragedy of a Military Mind*, preveo W. H. Johnston (Boston, New York, 1932).

O vojnim pitanjima uopšte u periodu pre Prvog svetskog rata vidi Herbert Rosinski, *The German Army* (London, New York, 1939) i R. Schmidt-Bückeburg, *Das Militär-Kabinett der preussischen Könige und deutschen Kaiser* (Berlin, 1933) i razmotri bibliografiju uz osmu glavu. Među opštim delima naročito su dragocena: Carl Schmitt, *Staatsgefüge und Zusammenbruch des zweiten Reiches* (Hamburg, 1934) i Arthur Rosenberg, *Die Entstehung der deutschen Republik* (Berlin, 1928). Dobra razmatranja dogadaja na pozadinskom frontu i uticaja rata na njega nalaze se u Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, *The War and German Society* (New Haven, 1937) i u Frank P. Chambers, *The War Behind the War, 1914—1918: A History of the Political and Civilian Fronts* (New York, 1939). Osnovni izvor materijala za proučavanje privrednog položaja Nemačke u ratu pretstavlja Reichsarchiv, *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft* (Berlin, 1930). Vidi, takođe, Germany: Reichstag: *Untersuchungsausschuss: Die Ursachen des deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918* (Berlin, 1922) — i u izdanju R. H. Lutz-a, *The Causes of the German Collapse in 1918*, Hoover War Library Publications, br. 4 (Stanford, 1934). Dela Ernsta Jünger-a su dragocena za razumevanje pouka koje su Nemci sami

izvukli iz svog iskustva u godinama 1914—1918. Vidi njegova dela *Die totale Mobilmachung* (Berlin, 1931) i *Der Arbeiter* (Hamburg, 1932).

Nacionalsocijalistička literatura o pitanju totalnog rata je obimna. Vidi naročito: Guido Fischer, *Wehrwirtschaft* (Leipzig, 1936); R. von Schumacher i Hans Hummel, *Vom Kriege zwischen den Kriegen* (Stuttgart, 1937); u izdanju Kurt Hesse-a, *Schriften zur kriegswirtschaftlichen Forschung und Schulung* i njegovu raspravu *Der kriegswirtschaftlichen Gedanke* (Hamburg, 1935); isto tako članke u *Kriegswirtschaftliche Jahresberichte* (Hamburg) i u izdanju Hermann Franke-a, *Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften* (Leipzig, 1936). Pitanje tehničkog razvoja i njegovog uticaja na rat raspravlja se nadučačko u Karl Justom, *Der technische Krieg*, u 2 sveske (Berlin, 1938—1939), dok se problem industrijske mobilizacije razmatra u Institut für Konjunkturforschung, *Industrielle Mobilmachung* (Hamburg, 1936). *Wehrwirtschaft* zanima prvenstveno geopolitičare. Vidi Karl Haushofer, *Wehr-Geopolitik* (Berlin, 1932) i Ewald Banse, *Raum und Volk im Weltkriege: Gedanken über eine nationale Wehrlehre* (Oldenburg i. O., 1932), preveo Alan Harris, *Germany Prepares for War* (New York, 1934). Razgledaj takođe bibliografiju uz 16-u glavu.

Sledeća dela se navode kao opšte zanimljiva: B. von Volkmann-Leander, *Soldaten oder Militärs?* (München, 1935); Franz Neumann, *Behemoth: the Structure and Practice of National Socialism* (New York, 1942); Hans Gerth, „The Nazi Party: its Leadership and Composition“, *American Journal of Sociology*, XLV (1940); Eric Voegelin, „Extended Strategy“, *Journal of Politics*, II (1940), 189—200; Albert T. Lauterbach, „Roots and Implications of the Idea of Military Society“, *Military Affairs*, V (1941), 1—20 i Hans Speier i Alfred Kahler, izdavači, *War in Our Time* (New York, 1939).

GLAVA 14.

LENJIN, TROCKI, STALJIN: SOVJETSKA SHVATANJA RATA

Skica u ovoj glavi je uzeta iz *The Red Army* od Erich-a Wollenberg-a, (London, 1940). Oba grafikona su upotrebljena na osnovu ljubaznog odobrenja Instituta za proučavanje stanovništva u Princetonu, država Nju Džersi.

O Ruskoj revoluciji, ukoliko se o njoj raspravlja u ovoj knjizi, vidi: William H. Chamberlin, *The Russian Revolution 1917—1921*, u 2 sveske (New York, 1935); John Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk, the Forgotten Peace* (London, 1938); John Reed, *Ten Days That Shook the World* (New York, 1935); Winston S. Churchill, *The Aftermath: The World Crisis 1918—1928* (New York, 1929); C. K. Cumming and W. W. Pettit, *Russian-American Relations* (New York, 1920); Michael T. Florinsky, *The End of the Russian Empire* (New Haven, 1931); T. A. Taracouzio, *War and Peace in Soviet Diplomacy* (Cambridge, Mass., 1940).

Zbirku dokumenata i materijala o Ruskoj revoluciji pripremili su: James Bunyan i H. H. Fisher, *The Bolshevik Revolution 1917—1918* (Stanford University, California, 1934); vidi takođe James Bunyan, *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April—December 1918* (Baltimore, 1936); Publications of the Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia*, u 3 sveske (Washington, 1932).

O vodama Ruske revolucije vidi: V. I. Lenin, *Works* (Engleski prevod, New York, 1929); D. S. Mirsky, *Lenin* (Boston, 1931); Harold J. Laski, „Vladimir Ilich Ulyanov (Nikolay Lenin)“, iz *Encyclopedia of the Social Sciences* (1937); Leon Trotsky, *My Life* (New York, 1930); Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution* (engleski prevod, 3 sveske u zajedničkom povezu, New York, 1937).

O izveštajima očeviđaca i pretstavnika Saveznika, Nemačke i carske Rusije, vidi: Major General Sir Alfred Knox, *With the Russian Army 1914—1917*, u 2 sveske (New York, 1921); Major General Max Hoffmann, *War Diaries and Other Papers*, u 2 sveske (engleski prevod, London, 1929); Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (London, 1932); General A. A. Brusilov, *A Soldier's*

Note Boock 1914—18); (London, 1930); Major General W. S. Graves, *America's Siberian Adventure* (New York, 1931). O intervenciji vidi takođe L. I. Strakhovskij, *The Origins of American Intervention in North Russia* (Princeton, 1937).

O Crvenoj armiji, prvenstveno o raspravama o problemima vojne organizacije za vreme prvog perioda sovjetske vladavine, vidi: Mihail Tuhačevski, *Die Rote Armee und die Miliz* (nemački prevod, Leipzig, 1921), gde se zastupa redovna vojska; M. Frunze, *Works*, na ruskom (Moskva, 1927), gde se govorи u prilog milicije; S. Gusev, „Our Disagreements in Question of War“, na ruskom (*The Bolshevik*, br. 15, 1924, str. 34—49).

O savremenoj Crvenoj armiji vidi: sjajnu analizu od Max-a Werner-a, *The Military Strength of the Powers* (New York, 1939) i obimnu i temeljnju studiju od D. F. White-a, *The Growth of the Red Army* (Princeton, 1934); Erich Wollenberg, *The Red Army, a Study of the Growth of Soviet Imperialism* (London, 1940); Nocolaus Basseches, *The Unknown Army* (New York, 1943); Michel Berchin i Eliahu Ben-Horin, *The Red Army* (New York, 1942); N. Višnjakov i F. Arkipov, *Struktura oružanih snaga SSSR-a*, na ruskom (Moskva, 1930); N. V. Pjatnicki, *Crvena armija SSSR-a*, na ruskom (Paris, 1932); Leonard Engel, „The Red Officer Corps“, *Infantry Journal*, LII (1943), 18—24; T. Adam-heit, *Rote Arme, Rote Welt-Revolution, Roter Imperialismus* (Berlin, 1935).

Vojnu doktrinu i strategiju Crvene armije analiziraju: Max Werner u dve knjige: *The Great Offense* (New York, 1942) i *Attack Can Win in '43* (Boston, 1943); Trandafilov, *Karakter operacija savremenih vojsaka*, na ruskom (Moskva, 1929); Mihail Tuhačevski, „Rat kao problem vojne borbe“, na ruskom (*Velika sovjetska enciklopedija*, XII sveska); Boris Šapošnjikov, *Trust mozgova armije*, na ruskom (Moskva, 1927); A. Svećin, *Strategija*, na ruskom (Moskva, 1927); L. S. Amiragov, „O karakteru budućih ratova“, na ruskom, u delu *Rat i revolucija*, juli-avgust 1934; D. F. White, „Soviet Philosophy of War“, *Political Science Quarterly*, LI (1936), 321—353; *Ratna služba Crvene armije*, na ruskom (Moskva, 1936) koja je zamenila Ratnu službu iz 1929 godine. Ove poslednje nema u američkim bibliotekama, ali je Mihail Tuhačevski napisao zanimljivo upoređenje stare sa novom Ratnom službom, „O novoj Ratnoj službi Crvene armije“, na ruskom (u „Boljševiku“ za maj-avgust 1937). Obiman materijal o strategiskim i taktičkim pitanjima može se naći u dnevnom sovjetskom listu *Krasnaja Zvezda* (*Crvena zvezda*) i mesečnom časopisu *Vojenaja Mysl* (*Vojna misao*).

Analize ratne privrede Sovjetske Rusije i vojnog potencijala daju: William H. Chamberlin, *Russia's Iron Age* (Boston, 1934); Ambassador Joseph E. Davies, *Mission to Moscow* (New York, 1941); Albert Rhys Williams, *The Russians* (New York, 1943); H. C. Cassidy, *Moscow Dateline 1941—1943* (Boston, 1943); K. Vorošilov, *Odbrana SSSR-a*, na ruskom (Moskva, 1927); *The Land of Socialism Today and Tomorrow; Reports at the 18th Congress of the Communist Party of Soviet Russia*, mart, 10—21, 1939 (Moskva, 1939); A. Baikov, „Ekonomska osnova odbranbenog sistema SSSR-a“, na ruskom, u *Vojenaja Mysl* (novembar 1939), str. 21—36, „Soviet War Economy“, *The Economist*, CXLI (London, 1941), 3, 17—18.

GLAVA 15.

MAŽINO I LIDEL HART: DOKTRINA O ODBRANI

Važni izvori za istoriju raspravljanja o francuskoj vojnoj organizaciji u periodu posle Prvog svetskog rata su *Projet de loi... sur le recrutement de l'armée présenté par M. Maginot, ministre de la guerre* (Paris, 1923) i *Paul-Bernier (izd.), Rapports fait au nom de la commission de l'armée chargée d'examiner le projet de loi relatif au recrutement de l'armée* (Paris, 1927). Zabeleške o sudjenju u Riomu, gde se raspravljalo o celom pitanju, nažlost, još se ne mogu koristiti. Međutim, sjajni komentari o radu u Riomu mogu se naći u *New York Times*, od 19 februara do 3 aprila 1942.

Literatura o francuskoj vojsci pre sadašnjeg rata bila je obimna i protivrečna. Jedan od najvažnijih predratnih autoriteta bio je general Debney, na-

čelnik Generalštaba francuske vojske. Vidi njegova dela *Sur la sécurité militaire de la France* (Paris, 1930) i *La guerre et les hommes, reflexions d'après guerre* (Paris, 1937). Delo koje pruža znatno obaveštenje pretstavlja P. Bénazet, *Défense nationale, notre sécurité* (Paris, 1938). Pisac je već 1913 godine bio pretsednik Vojnog odbora Pretstavnika doma i docnije na sličnom položaju u Senatu. Istaknuta dela „desničarske“ škole su Général H. Mordacq, *Les leçons de 1914 et la prochaine guerre* (Paris, 1934) i L. Souchon, *Feue l'armée Française* (Paris, 1939); poslednje je žestok napad na one grupe koje zastupaju smanjenje roka vojne službe. Ranije delo pristalice sistema milicije potiče od potpukovnika E. Mayer-a, *La guerre d'hier et l'armée demain* (Paris, 1921). Više tehničko razmatranje od strane člana defanzivne škole pretstavlja Général Maurin, *L'armée moderne* (Paris, 1938). P. Reynaud, *Le problème militaire français* (Paris, 1937) je veoma zanimljivo delo s obzirom na činjenicu što je Reynaud bio parlamentarni zastupnik ideja generala De Gola. Možda najčitanija knjiga o vojnoj taktici bila je pre 1940 godine knjiga Général L. Chauvineau, *Une invasion, est-elle encore possible?* (Paris, 1939). U Riomu je izjavljeno da je ova knjiga bila jedna od činilaca koji su doprineli padu Francuske.

O Mažinou i izgradnjini čuvene linije vidi P. Belperron, *Maginot of the Line* (London, 1940). Ph. Barrès, *Charles De Gaulle* (New York, 1941) i H. A. DeWeerd, „De Gaulle as a Soldier“, *Yale Review*, XXXII (1943), br. 4, str. 760—776, dragocene su studije o De Golovoj karijeri i njegovim naporima da modernizuje francusku vojsku. „Pertinax“ (A. Géraud), *Les Fossyeurs*, u 2 sveske (New York, 1943) od naročitog je interesa kao studija vodećih francuskih ličnosti u debati o vojsci i francuskom političkom životu uopšte. Pisac pokušava da utvrdi odgovornost Gamlena, Renoa, Daladijea i Petena za slabost Francuske 1940 godine. O Petenu vidi takođe J. M. Bourget, „La légende de Maréchal Pétain“, *Revue de Paris* (1 januar 1931), str. 57—70. Politička pozadina problema vojske razmatra se detaljno u H. Pol, *Suicide of a Democracy* (New York, 1940).

Treba zabeležiti dve specijalne studije o francuskoj vojnoj organizaciji: J. Monteilhet, *Les institutions militaires de la France* (Paris, 1934), i studiju francuske vojske posle restauracije i S. C. Davis, *The French War Machine* (London, 1927). Zanimljive francuske ocene italijanskih i nemačkih priprema za rat pretstavljaju A. Vauthier, *La doctrine de guerre de Général Douhet* (Paris, 1935) i Général Nollet, *Une expérience de désarmement; cinq ans de contrôle militaire en Allemagne* (Paris, 1932). Proučavalac francuskih vojnih pitanja ovog perioda treba da razmotri i *Revue Militaire Générale*, najvažniji od vojnih časopisa, i *Revue des Deux Mondes*; koji sadrže mnoge dragocene podatke za proučavanje ovog pitanja.

Osnovni zvanični izvori za materijal o britanskom vojnem zakonodavstvu u ovom periodu su Hansard's *Parliamentary Debates* i Great Britain, Parliament, *Accounts and Papers*.

Od vodećih komentatora vojnih poslova najplodniji je bio Generalmajor J. Fuler koji je objavio oko stotinu dela. Njegova najreprezentativnija dela su: *The Reformation of War* (London, 1923), *The Foundation of the Science of War* (London, 1926), *Lectures on Field Service Regulations III: Operations Between Mechanized Forces* (London, 1932), *The Army in My Time* (London, 1935), *Memoirs of an Unconventional Soldier* (London, 1936). Prve dve knjige udarile su intelektualne temelje za takozvanu „Fulerovu ili mehanizovanu“ školu. Njegovo delo *Lectures on Field Service Regulations III* je njegov najvažniji naučni doprinos. General H. Rowan-Robinson, *Imperial Defense: A Problem of Four Dimensions* (London, 1938) je istaknuto delo jednog sjajnog člana Fulerove škole, i to naročito zbog njegovog pažljivog razmatranja vazdušnih i pomorskih problema.

Od mnogih dela Lidel Harta najznačajnija su: *The Remaking of Modern Armies* (London, 1927), „Grave Deficiencies of the Army“, *English Review*, LVI (februar 1933), *The Defense of Britain* (London, 1939), *Dynamic Defense* (London, 1941) i *The Current of War* (London, 1941). Lidel Hart, pokreća teorije o „ograničenoj vojnoj obavezi“, bio je pre 1939 godine nezvaničan govornik Ministarstva rata.

V. W. Germa'ns, *The Mechanization of War* (London, 1927) pretstavlja najpromišljeniju kritiku Fulerove škole. L. Clive, *The People's Army* (London, 1938) pretstavlja gledište laburističke stranke o vojnoj raspravi. P. R. C. Groves, *Behind the Smoke Screen* (London, 1934); J. R. Kennedy, *Modern War and Defense Reconstruction* (London, 1936) i Lord G. N. Strabolgi, *New Wars and Weapons* (London, 1930) su pre neumereni napadi na Vrhovnu komandu i „pukovnika Blimps-a“ Ministarstva rata i Admiraliteta.

Major E. W. Sheppard, *A Short History of the British Army* (London, 1940) i *Tanks in the Next War* (London, 1938) su dva kratka izveštaja, napisana nepristrasno. Pitanja vazdušne i pomorske moći raspravljaju se sistematski u G. C. Slessor, *Air Power and Armies* (London, 1936) i B. Acworth, *Britain in Danger* (London, 1937). Specijalne studije od vrednosti nači će se u *Royal United Service Institution Quarterly*, jednoj važnoj poluzvaničnoj publikaciji, i u *Army Quarterly*, jednom od najboljih časopisa svoje vrste na engleskom jeziku.

Od opštih dela treba navesti: A. Wolfers, *Britain and France Between Two Wars* (New York, 1940); R. A. Chaput, *Disarmament in British Foreign Policy* (London, 1935) i J. F. Kennedy, *Why England Slept* (New York, 1940). Poslednja dva dela su naročito neophodna za razumevanje britanske nespremnosti u ovom periodu.

Što se tiče Britanije i Francuske, proučavalac vojnih problema treba da razmotri *Command and General Staff Schcol Quarterly*, zvaničan časopis Komandne i Štabne škole vojske Sjedinjenih Država u Livenvortu u državi Kansas. Njegovi metodični pregledi stranih vojnih časopisa čine ga neophodnim vodićem.

GLAVA 16.

HAUSHOFER: GEOPOLITIČARI

Osnova skice pod naslovom „Konstrukcija glavnih pan-oblasti“, koja je upotrebljena u ovoj glavi, dobijena je dobrotom McKnight and McKnight. Skica „Srce zemlje i svetsko ostrvo prema ostrvskim kontinentima“ uzeta je iz dela H. J. Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, XXIII (1904), 435. Ona je reprodukovana dobrotom Kraljevskog geografskog društva.

Klasičnu raspravu političke geografije pretstavlja Friedrich Ratzel, *Politische Geographie* (München i Berlin, 1897, treće pregledano izdanje, 1923). Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (New York, 1919) preštampano je u novom izdanju (1942) sa uvodom od Edvarda Mid Erla i predgovorom od majora George-a Fielding Eliot-a. Ovo delo pretstavlja konačno formulisanje teorije o srcu zemlje, jednog od glavnih shvatanja o prostoru koje su pozajmili geopolitičari.

Prvo uključivanje i definisanje izraza „geopolitika“ kao sastavnog dela jednog sistema politike nalazi se u Rudolf Kjellén, *Staten som Lifsform* (Stockholm, 1916), prevedenom kao *Der Staat als Lebensform* (Leipzig, 1917, preštampano 1924). Vidi takođe Kjelenovo delo *Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege* (Berlin i Leipzig, 1930). To je dvadeset drugo izdanje nemačkog prevoda piščevog dela *Die Grossmächte der Gegenwart*, koје je prvi put objavljeno 1914 godine. Tome delu su dodate studije posleratnih promena od strane trojice prvih i najnezatrovanijih geopolitičara. Ovo delo je redigovao Karl Haushofer.

Glavni deo Haushoferovih dela pojavio se u uzastopnim brojevima časopisa *Zeitschrift für Geopolitik* kao „Izveštaji o Indo-pazifičkoj Oblasti“ (*Berichte über den indo-pazifischen Raum*). Od njegovih mnogih publikacija više su razmatrane nego druge i mogu se uzeti kao primer njegovih značajnih dela: Karl Haushofer, Erich Obst, Hermann Lautensach i Otto Maull, *Bausteine zur Geopolitik* (Berlin-Grünwald, 1928). Ovo delo štampa ponova članke četvorice ranijih urednika časopisa *Zeitschrift für Geopolitik*, pri čemu je Haushoferov doprinos najveći. Haushoferovo delo, *Geopolitik des pazifischen Ozeans* (Berlin, 1924, drugo izdanje 1939) je primena geopolitike na oblast Haushoferovog prvog

interesovanja. Gledište geopolitičara u pogledu granica, jedne od najviše razmatranih tema geopolitike, izloženo je u njegovoj knjizi *Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung* (Berlin-Grunewald, 1927, drugo izdanje 1939). *Weltpolitik von Heute* pretstavlja popularnu geopolitiku. Jedno od mnogih Haushoferovih dela o Japanu je *Japan und die Japaner; eine Landeskunde und Volkskunde* (Leipzig i Berlin, 1923, drugo izdanje 1933), dok je njegovo glavno interesovanje za vojne probleme pretstavljeno u njegovom delu *Wehr-Geopolitik* (Berlin, 1932).

Izlaganje načina po kojima se znanje geografije može iskoristiti u ratu, naći će se u Ewald Banse, *Raum und Volk im Weltkriege: Gedanken über eine nationale Wehrlehre* (Oldenburg i. O., 1932). Ovo delo je Alan Harris preveo kao *Germany Prepares for War* (New York, 1941). Johannes Kühn, „Ueber den Sinn des gegenwärtiges Krieges“, *Zeitschrift für Geopolitik*, XVII (1940), 57—62, 105—112, 156—157, je odbrana sadašnjeg rata sa stanovišta geopolitike.

Od dela o geopolitici vidi: dve naučne i kratke rasprave o teoriji i značenju geopolitike, od Johannes-a Mattern-a *Geopolitik* (Baltimore, 1942) i od Hans-a W. Weigert-a, *Generals and Geographers* (New York, 1942), filozofska rasprava koja počiva, uglavnom, na delima Haushofera; Andreas Dorpalen, *The World of General Haushofer* (New York, 1942), naučna biografija Haushofera sa dugim citatima iz njegovih sopstvenih i drugih dela, najzad, Robert Strausz-Hupé, *Geopolitics* (New York, 1942), delo koje pretstavlja razmatranje čitavog pokreta.

Geografski pogledi na geopolitiku i njene prethodnike, potkrepljeni citatima, nalaze se u Derwent Whittlesey, *German Strategy of World Conquest* (New York, 1942). Proučavalac treba da razmotri takođe Alfred Vagts, „Geography in War and Geopolitics“, u *Military Affairs*, VII (1943), 79—88 i Jean Gottmann, „The Background of Geopolitics“ u *Military Affairs*, VI (1942), 197—205.

GLAVA 17.

MAHAN: JEVANDELISTA POMORSKE MOĆI

Skica u ovoj glavi uzeta je iz *Toward a New Order of Sea Power* od Harolda i Margarete Sprout (Princeton University Press, 1940).

Od admirala Mahana postoje tri dela koja sačinjavaju jedinstvenu seriju rasprava o njegovom shvataju pomorske moći. To su: *The Influence of Sea Power upon History, 1660—1783* (Boston, 1890); *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793—1812* (Boston, 1892) i *Sea Power in its Relation to the War of 1812* (Boston, 1905).

Dok je pisao svoje veliko delo o pomorskoj moći, Mahan je spremao kratak opis života admirala Faregata (1892). Faregatov sin, koji je tada živeo u Njujorku, stavio je na raspoloženje veliku količinu materijala, pored admiralovih dnevnika i prepiske. Međutim, ova knjiga se nikako ne može uporediti sa *Zivotom Nelsona*, objavljenim 1897 godine. U svojoj drugoj biografiji Mahan je preduzeo da napiše definitivan opis života čoveka koji je pretstavljao „otelovljenje britanske pomorske moći“, izlažući kako sredinu tako i čoveka u njihovim pravim odnosima, zadatak za koji je nalazio da je težak, ali koji je izvršio sa izvesnim uspehom.

Dve knjige, *From Sail to Steam: Recollections of Naval Life* (1907) i *The Harvest Within* (1909) su autobiografske. Druga velika grupa Mahanovih dela sastoji se iz zbirki rasprava o aktuelnim predmetima. Prva od ovih knjiga, obuhvatajući osam rasprava koje su napisane između 1890 i 1897 godine, pojavila se 1897 godine pod naslovom *The Interest of America in Sea Power. Present and Future*. Druga knjiga, pod naslovom *Lessons of the War with Spain and Other Articles*, pojavila se dve godine dокnije. 1900 godine došla je treća, *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*.

Knjizi *The War in South Africa*, koja se pojavila 1900 godine, sledile su dve dalje knjige eseja. *Types of Naval Officers Drawn from the History of the British Navy* (1901) je zbirka slika tipova pomorskih oficira. *Retrospect*

and Prospect, Studies in International Relations, Naval and Political (1902) su dve rasprave, koje su, kao i dve gore navedene knjige, naročito zanimljive za britanske čitaocе.

Some Neglected Aspects of War 1907 pretstavljaju Mahanove pogledе na pitanja koja je trebalo izneti pred Drugu Hašku konferenciju. Zbirka članaka o pomorskoj administraciji, koja se pojavila 1908 godine, i *Naval Strategy, Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*, objavljena 1911 godine, od naročitog su interesa za članove pomorskog poziva. *The Interest of America in International Conditions* (1910) se više obraća civilnim čitaocima.

Rasprava *The Major Operations of the Navies in the War of American Independance*, objavljena zasebno 1913 godine, pojavila se prvo kao glava u Clowe, *History of the Royal Navy* 1897 godine. Mahanova poslednja objavljena dela bila su članci i pisma, koji su se pojavili pred kraj 1914 godine, pošto se još jednom ispoljila razlika između pomorske i kopnene moći u Prvom svetskom ratu.

Biografiju Mahana, zasnovanu na njegovim hartijama, pretstavlja Captain W. D. Puleston, *The Life and Work of Captain Alfred Thayer Mahan* (New York, 1940).

O Mahanovom uticaju na Veliku Britaniju vidi A. J. Marder, *The Anatomy of British Sea Power* (New York, 1940) i R. H. Heindel, *The American Impact on Great Britain* (Philadelphia, 1940). O Mahanovom uticaju na Nemačku vidi: A. Vagts, *Deutschland und die Vereinigten Staaten in der Weltpolitik*, u 2 sveske, (New York, 1935); E. Kehr, *Schlachtflossenbau und Parteipolitik 1894—1901* (Berlin, 1930); E. von Halle, *Die Seemacht in der deutschen Geschichte* (Leipzig, 1907); H. Hallman, *Krügeredesche und Flottenfrage* (Stuttgart, 1927); Hallman *Der Weg zum deutschen Schlachtflossenbau* (Stuttgart, 1933); admirall Tirpitz, *My Memoirs* (engleski prevod, New York, 1919); H. Rosinski, „German Theories of Sea Warfare“ u godišnjaku *Brassey's Naval Annual* (1940), str. 89; H. Rosinski, „Mahan and the Present War“ u *Brassey's Naval Annual* (1941), str. 9—11.

O američkoj pomorskoj politici vidi: H. and M. Sprout, *The Rise of American Naval Power* (dopunjeno izdanje, Princeton, 1942); H. and M. Sprout, *Toward a New Order of Sea Power* (dopunjeno izdanje, Princeton, 1943) i G. T. Davis, *A Navy Second to None: the Development of Modern American Naval Policy* (New York, 1940). Allan Westcott, *Mahan on Naval Warfare* (Boston, 1941) je kratka zbirka nekih Mahanovih spisa koja ne zadovoljava sasvim.

O geopolitici vidi: 16-tu glavu o Haushoferu; Robert Strauz-Hupé, *Geopolitics: The Struggle for Space and Power* (New York, 1942), Hans Weigert, *Generals and Geographers* (New York, 1942). U pogledu geopolitičkog stava Britanije vidi Sir Halford Mackinder, *Britain and the British Seas* (drugo izdanje, New York, 1930).

GLAVA 18.

KONTINENTALNE DOKTRINE O POMORSKOJ MOĆI

O osnovnim idejama „Nove škole“ (*Jeune École*) vidi Jean Grivel, *De la Marine militaire considérée dans ses rapports avec le commerce et avec la défense du pays* (Paris, 1837) i Richard Grivel, *De la guerre maritime, avant et depuis les nouvelles inventions* (Paris, 1869). Grivelovi, otac i sin, nalazili su se među najzanimljivijim prethodnicima francuske škole pomorske strategije. Najvažnije delo admirala Théophila Aubea, vode „Nove škole“, je *A terre et à bord, notes d'un marin* (Paris, 1884). Gabriel Charmes, *La réforme de la marine* (Paris, 1886) je delo jednog od glavnih publicista ove škole. Vodeći francuski sledbenici Mahana bili su Gabriel Darrieus, *La guerre sur Mer* (Paris, 1907) i René Daveluy, *L'esprit de la guerre navale* (u 3 sveske, Paris, 1909—1910).

Druge dragocene studije o francuskoj pomorskoj strategiji u periodu pre Prvog svetskog rata bile su: A. Gougeard, *La marine de guerre, son passé et*

son avenir (Paris, 1884) i *Commandant Z.* (Paul Fontin) i *H. Montechant* (J. H. Vignot), *Les guerres navales de demain* (Paris, 1891). Najznačajnije savremeno francusko delo o pomorskoj strategiji je Raoul Castex, *Théories stratégiques* (drugo izdanje, u 5 svezaka, Paris, 1937).

Od nemačkih sledbenika „Nove škole“ vidi Lothar Persius, *Warum die Flotte versagte* (Leipzig, 1925). Najvažnija nemačka dela o strategiji Prvog svetskog rata su Wolfgang Wegener, *Die Seestrategie des Weltkrieges* (Berlin, 1929) i Paul Sethe, *Die ausgebliebene Seeschlacht: die englische Flottenführung, 1911—1915* (Berlin, 1932). Ovo poslednje je duboka analiza razloga za neaktivnost dve velike bojne flote za vreme rata.

Najzanimljivija italijanska dela o ovom predmetu su: Domenico Bonamico, „La strategia navale nel secolo XIX“ i „Il dominio del mare del punto di vista italiano“, *Rivista Marittima* (1899 i 1900); Giovanni Sechi, *Elementi di arte militare marittima* (u 2 sveske, Leghorn, 1903—1906); Romeo Bernotti, *La guerra marittima, studio critico sull'impiego dei mezzi nella guerra mondiale* (Firenze, 1923) i Oscar di Giamberardino, *L'arte della guerra in mare* (u 2 sveske, Rim, 1937). Vidi takođe G. Fioravanzo, *La guerra sul mare e la guerra integrale* (u 2 sveske, Torino, 1930—1931).

GLAVA 19.

JAPANSKA POMORSKA STRATEGIJA

Pouzdanog engleskog materijala o japanskoj pomorskoj strategiji ima malo. Proučavalac treba da razmotri Captain Viscount Ogasawara, „Historical Essay on the Japanese Navy (to 1893)“ u *Revue Maritime CXCVIII* (Paris, septembar 1913), 257—266, 381—392, CC (januar-mart 1914), 93—124 kao jedan od malobrojnih japanskih izveštaja na jednom zapadnjačkom jeziku. Naročiti pogledi na japansku strategiju izlažu se u „The Battle of the Yellow Sea“, *United States Naval Institute Proceedings* (septembar-oktobar 1914), str. 1283—1299 i „The Battle of the Sea of Japan“, *United States Naval Institute Proceedings* (juli-avgust 1914), str. 961—1007.

Fred T. Jane, *The Imperial Japanese Navy* (London, 1904) još je primerni izveštaj; dragoceni materijal može se naći u Vice Admiral A. G. Ballard, C. B. *The Influence of the Sea on the Political History of Japan* (New York, 1921). O Togovoj karijeri postoje dva glavna izvora obaveštenja: Vice Admiral Viscount Nagayo Ogasawara, *Life of Admiral Togo*, preveli J. i T. Inouys (Tokio, 1934) i Edwin A. Falk, *Togo and the Rise of Japanese Sea Power* (New York, 1936). Vidi Kenneth Colegrove, *Militarism in Japan* (Boston, 1936), gde se govori o odnosima politike i oružanih snaga.

Korisne su glave XIII i XIV dela Captain A. T. Mahan, *Naval Strategy* (Boston, 1918). Celo pitanje ravnoteže pomorske moći na Dalekom Istoku obrađuje se u V glavi dela Archibald S. Hurd, *Naval Efficiency* (London, 1902).

Od opštih dela vidi: Captain Gabriel Darrieus, *War on the Sea*, preveo profesor Philip R. Alger, U.S.N. (Annapolis, 1908); H. W. Wilson, *Battleships in Action*, I (London) i Brigadier-General G. G. Aston, C. B., *Letters on Amphibious Wars* (London, 1911), str. 162—360.

GLAVA 20.

DUET, MIČEL, SEVERSKI: TEORIJE VAZDUŽNOG RATA

Prvo izlaganje teorije Dulija Dueta, koja nosi njegovo ime, nalazi se u delu *Il Dominio dell'Aria: saggio sull'arte della guerra aerea* (Roma, Stab. Poligr. Per L'Amministrazione della guerra, 1921). U ovom se delu izlažu njegove zamisli u njihovom prvom i još nerazvijenom obliku. Potpunije izlaganje nalazi se u njegovom delu *Il Dominio dell'Aria* (drugo izdanje, Roma, Instituto Nazionale Fascista di Cultura, 1927). Jedno ranije delo bilo je *La Possibilità*

dell'Aeronavigazione (Roma, Tip. Unione, 1910). „La Guerra del-19“, Duetov zamišljeni izveštaj jednog budućeg rata, nalazi se u *Rivista Aeronautica* (mart 1930), str. 409—502. Duetovo glavno vojno delo preveo je Dino Ferrari, *The Command of the Air* (New York, 1942).

Obimnu francusku ocenu Duetove teorije pretstavlja Arsène M. P. Vau-thier, *La Doctrine de Guerre du Général Douhet* (Paris, 1935). Vidi takođe *Le Danger Aerien et l'Avenir du Pays* od istog pisca (Paris, 1930).

Mičelova glavna dela su: *Our Air Force: The Keystone of National Defense* (New York, 1921); *Winged Defense: the Development and Possibilities of Modern Air Power — Economic and Military* (New York, 1925); i *Skyways: a Book on Modern Aeronautics* (London and Philadelphia, 1930). Osnovni izvor za raspru, koja je odvela do Mičelove sudske presude 1925 godine, jeste: *U. S.: 68th Congress: House: Select Committee on Inquiry into the Operation of the United States Air Service* (Florian Lampert, pretdsednik). *Hearings* (Washington, Government Printing Office, 1925). Vidi napomene pod imenom generala Mičela u *Index*, VI, 367—384. Razmotri takođe *U. S.: Vazduhoplovni odbor pretdsednika* (Dwight W. Morrow, pretdsednik). *Hearings*, 29—30 septem-bra, 1—2 oktobra 1925 (Washington, Government Printing Office, 1925), II, str. 475—908. Najnovija biografija Mičela je od Isaac-a Don Levine-a, *Mitchell: Pioneer of Air Power* (New York, 1943).

Savremeni naslednici Dueta i Mičela su Alexander de Seversky, *Victory Through Air Power* (New York, 1942) i William Bernard Ziff, *The Coming Battle of Germany* (sa uvodom od William-a E. Gillmore-a, New York, 1942). Medu mnogim drugim knjigama treba navesti: William Carrington Sherman, *Air Warfare* (New York, 1926), Alford Joseph Williams, *Airpower* (New York, 1940) i Allan Michie, *Air Offensive against Germany* (New York, 1943).

KRATKA OBJAŠNjenja Istoriskih Ličnosti, Dogadaja i Geografskih Naziva

A

Abd El Kader (1807—1883), poglavica arapskog plemena u Alžиру, borio se 1832—1847 godine protiv Francuza koji su ga napisetku zarobili. Pušten na slobodu, nastanio se u Damasku. Napisao je jednu religiozno-filosofsku knjigu (prevedenu kao „Rappel à l'intelligent avis à l'indiférent“).

Abd El Krim poglavica plemena u Maroku, pobedio je Špance 1921 godine, postao sultan i sa svojim Kabilima iz Rifa napao Francuze koji su ga, 1926 godine, u zajednici sa Špancima, pobedili i kao zarobljenika odveli na ostrvo Reunion.

Akejum (grčki Aktion), mesto u staroj Grčkoj u čijoj je blizini 31 godine pre n. e. Oktavijan pobedio Antonija i Kleopatru.

Aleksandar Veliki (356—323 pre n. e.), posle pogibije svoga oca Filipa, 336 godine, postao je makedonski kralj. 333 godine pobedio je glavnu persiku vojsku kod Isosa odakle se uputio na jug i osvojio Fenikiju i Egipat. U proleće 326 godine prešao je preko reke Indusa i osvojio granične oblasti Indije. Morao je da se vrati u Persiju, jer su mu iznurenene trupe odbile da idu dalje.

Aleksandar I (1777—1826), ruski car od 1801 do 1826 godine. Vodio je odbrane ratove protiv Napoleona dok ga ovaj nije pridobio za savez. Pošto Napoleon nije poštovao ruske interese, Aleksandar je otkazao savez i odigrao, posle neuspelog Napoleonovog pohoda na Moskvu 1812 godine, vodeću ulogu u ratovima za oslobođenje, kao i na Bečkom kongresu (1814—1815). Pod uticajem velikih dogadaja osnovao je Svetu alijsansu koja je težila da vlada svetom po hrišćanskim načelima.

Algaroti (Francesco conte Algarotti, 1712—1764), italijanski književnik i naučnik.

Američki gradanski rat (1861—1865). Već 1820 godine stvorile su se u Sjedinjenim Državama dve partije, partija Južnih zemljoradničkih država koje su držale robeve i partija Severnih trgovачkih država. Ove su partije ispočetka bile u ravnoteži, ali uvođenje zaštitne carine 1824 godine pretstavljalo je pobedu Severa čija je prevaga postajala sve presudnija. Kada je za predsednika bio izabran Lincoln kao republikanac, odvojilo se 11 južnih država i izabralo Devisa za predsednika konfederiranih država. Pokušaji Unije (severnih država) da zadobiju Južne države izgubili su sve izglede na uspeh, kada su Južnjaci 14 aprila 1861 godine silom oterali trupe Unije iz forta Samter. Ispočetka su Južnjaci bili nadmoćniji. Oni su pobedili u nizu bitaka 1861, 1862 i 1863 godine, ali nisu uspeli da od severnih država osvoje veće teritorije. Grant je 1864 godine dobio vrhovnu komandu nad svim trupama Unije i otpo-

čeo u maju operacije protiv glavnih snaga Lija (Lee). Od 31 marta do 2 aprila 1865 godine Grant je dobio bitku kod Fajv Forksa, te je Li kapitulirao 9 aprila, čime je rat završen.

Američki rat za nezavisnost (1774—1783). Engleski parlament stao je na stanovaštvo da kolonije moraju dati svoj doprinos za otplatu ratnog duga i troškova vlade. Kolonije su u tome videle pokušaj da se pojmača njihova zavisnost i oduprle se ovom nametu. 1774 godine u Bostonu je zbog nemira objavljeno opsadno stanje i došlo je do rata. Vašington je preuzeo vrhovnu komandu. Englezi su morali da napuste Boston, ali su zauzeli Njujork, a 1776 godine i glavni grad saveza — Filadelfiju. 17. oktobra 1777 godine kapitulirala je jedna engleska armija kod Saratoge, posle čega je Franklin u Parizu uspeo da Francuska prizna Sjedinjene Države čemu su se pridružile i Španija i Holandija. Tada je rat sa francuskom potporom nastavljen još energičnije. Savezna vojska je reorganizovana; Lafajet je doveo francuske trupe; Englezi su morali da napuste Filadelfiju i povukli se prema jugu. Tamo je nastavljena borba sa naizmeničnom srećom, dok Vašington 1781 godine nije primorio Engleze da se predaju kod Jorktauna. Mir je zaključen 1783 godine u Versaju i Engleska je priznala nezavisnost Sjedinjenih Država, čiju je zapadnu granicu činila reka Misisipi.

Amijen (Amiens), grad u Pikardiji kod koga je engleska 4 armija 8 avgusta 1918 godine sa 420 tenkova iznenada izvršila napad na Nemce i naneli im težak poraz. Ludendorf je ovaj dan u svojim memoarima nazvao „crnim danom nemačke vojske“.

Anri II (Henri II, 1518—1559), francuski kralj. Oslobođio je Bulonj od Engleza i nastavio borbu svoga oca Fransoa I protiv Habsburgovaca za Tul, Mec i Verden koje je oslobođio.

Anri IV (Henri IV, 1553—1610), francuski kralj. Pod njim je osnovana prva francuska kolonija u Kanadi; težio je da slomi prevlast Habsburgovaca u Evropi.

Arhimed (Archimedes, oko 287—212 pre n. e.), genijalni matematičar i fizičar Staroga veka. Pronašao je odbranbene sprave sa kojima je dve godine branio Sirakuzu od Rimljana. Njemu se pripisuje oko 40 mehaničkih pronalazaka. On je osnivač matematičke fizike, postavio je zakone o polugama i pronašao takozvano Arhimedovo načelo hidrostatičkog potiska.

Ariosto (Ludovico Ariosto, 1474—1533), jedan od tri velika italijanska epska pesnika. Njegova pesnička slava zasniva se na njegovom junačkom epu „Orlando furioso“ (Besni Rolando), koji je objavljen u više od 100 izdanja.

Atila, kralj Huna od 445—453 godine. Vladao je nad narodima od Danske do Panonije i od Rajne do Kaspiskog Mora. Na svojim čestim pohodima opustošio je mnoge oblasti, kao: Iliriju, Trakiju, Franačku, Severoistočnu Italiju. Zapadnogotski kralj Teoderih i rimski vojskovoda Flavije Aecije pobedili su ga na Katalonskim Poljima (451).

Austerlic (češki Slavkov), varošica u Moravskoj kod koje je Napoleon 1805 godine pobedio Ruse i Austrijance. Kada su Saveznici pokušali da zabilježi francusko desno krilo, Napoleon je izveo masovni udar, probio centar i potukao levo krilo; desno krilo se moralо povući. Ova je bitka odlučila rat 1805 godine.

Aženkur, selo u francuskom departmanu Pa de Kale. Kod ovog sela Francuzi su bili pobedeni 25. oktobra 1415 godine od Engleza.

B

Bagdadska železnica, nastavak anadolske železnice, vodi, u dužini od oko 2.400 km, od Konije u Maloj Aziji preko Adane, Mosula, Bagdada, Basre do Persiskog Zaliva.

Bagration (1765—1812), ruski vojskovoda, učestvovao je u ratovima 1805, 1809 i 1812 godine.

Bebel Avgust (1840—1913), vođa nemačke socijaldemokratske stranke pre Prvog svetskog rata i pisac raznih rasprava o socijalnim problemima.

Bečki kongres (1815), skup sila koje su učestvovalo u ratu protiv Napoleona i koje su se skupile u Beču radi novog uređenja političkih prilika u Evropi. Kongres je trajao od septembra 1814 do juna 1815 godine. Prijutni su bili: vladari Austrije, Rusije, Pruske, Danske, Bavarske, Viremberga i Badena, Velington za Veliku Britaniju i Talejran za Francusku, kao i predstavnici ostalih država. Pošto je pitanje Napoleona likvidirano posle bitke kod Vaterloa, potpisani je 9. juna 1815 godine zaključni zapisnik. Austrija je dobila Lombardiju, Veneciju, Iliriju, Dalmaciju sa Dubrovnikom, Tirol i Forarlberg, Salzburg i Istočnu Galiciju; Pruska je dobila Veliko vojvodstvo Poznanj, provinciju Saksonsku, Švedsku Pomeraniju, Vestfaliju i Rajnsku Oblast; Danska — Lauenburg; Bavarska — Vircburg, Ašafenburg i Pfalc na Rajni; nova kraljevina Hanover je zaokružena; od Belgije i Holandije nastala je kraljevina Holandija; Velika Britanija je dobila Maltu, Helgoland, nekoliko osvojenih kolonija i protektorat nad Republikom Jonskih Ostrva; Svajcarska je dobila kantone Ženevu, Nojenburg i Valis i proglašena je neutralnom; Sardinija je dobila Čenovu, kraljevina obeju Siciliju i Papina država opet su uspostavljene; Toskana, Parma i Modena postale su austrijske sekundogeniture (prava mlađega po rođenju).

Bečki mir (1815). U Beču su zaključeni u više mahova ugovori o miru. Bečki mir koji se spominje u ovoj knjizi jeste onaj koji je uspostavljen Bečkim kongresom.

Bekon Francis (Francis Bacon, 1561—1626), engleski filozof i državnik. Za vlasti Džemsa I postao je kraljevski savetnik i popeo se postepeno do zvanja lord kancelara. Pored mnogih filozofskih dela, dao je i mnogo citane Eseje (Essays) u kojima je pisao o moralu i politici.

Beker (Carl Becker, 1777—1806), nemački istoričar.

Berk (Edmond Burke, 1729—1797), engleski književnik i publicista. Istaknuti protivnik Francuske revolucije.

Benedek Ludvig (1804—1881), austrijski general, borio se 1848 godine u Galiji, 1848 godine u Italiji, 1849 godine u Mađarskoj, 1859 godine u Italiji kod Solferina i postao 1860 godine načelnik austrijskog Generalštaba. 1866 godine preuzeo je komandu severne armije.

Bentem (Jeremy Bentham, 1748—1832), engleski pravnik, osnivač utilitarizma.

Bertije (Alexandre Berthier, 1753—1815), maršal Francuske. Borio se, kao i Lafajet, u Severnoj Americi; 1789 godine bio je komandant narodne garde u Versaju, 1796 načelnik štaba armije u Italiji, a 1798 godine vrhovni komandant u Italiji. Išao je sa Napoleonom u Egipat i postao je posle 18 brimera ministar rata. Od 1804 do 1814 godine bio je Napoleonov načelnik štaba. Opisao je pohod u Egipat i Siriju kao i bitku kod Marenga.

Betman-Holweg (Theobald von Bethmann Hollweg, 1856—1921), kancelar Nemačke od 1909 do (jula) 1917 godine.

Bizmark (Otto Fürst von Bismarck, Herzog von Lauenburg, 1815—1898), bio je od 1826 godine pruski ministar spoljnih poslova, a od 1871 do 1890 godine prvi kancelar Nemačkog carstva.

Bliher (Gebhard Leberecht Blücher, 1742—1819), pruski vojskovoda; istakao se u ratovima protiv Napoleona.

Brolji (Victor François duc de Broglie, 1718—1804), maršal Francuske. Bio je najspasobniji francuski vojskovoda u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763).

Brusilov, Aleksandar Aleksandrovič (1853—1926), ruski general, prodro je sa svojom armijom 1914 godine sve do Karpata i izvojevao 1916 godine, kao komandant Jugozapadnog fronta, veliku pobedu probojem kod Lucka. Posle februarske revolucije 1917 bio je kratko vreme vrhovni komandant ruske vojske.

Burbaki (Charles Denis Bourbaki, 1816—1877), francuski general. Jula 1870 godine komandovao je Gardom sa kojom je bio opkoljen kod Meca.

Burgundski ratovi (1467—1477) su ratovi koje je vodio Karlo Smeli, burgundski vojvoda, u cilju proširenja svog vojvodstva koje je želeo da pretvori u kraljevinu. Protiv njega su se udružili francuski kralj, nemački car i Svajcarci, jer ih je sve ugrožavalo. Njegov plan je propao kada su ga Svajcarci tukli u bici kod Grandsona (1476) i kod Murtena (1476). Karlova vojska je bila, prema tadašnjem običaju, sastavljena od vitezova na konjima koji su u boj isli gotovo bez ikakvog poretka, a zbog teškog oklopa bili nepokretni i borbu vodili pojedinačno sa protivnicima na koje su nailazili na bojištu. U to doba ušlo je u upotrebu vatreno oružje, a sa njime se pojavila pešadija koja se borila u zatvorenom poretku, nekoj vrsti kare, zaštićena prethodnicom.

Burski rat (1899—1902). Buri, holandsko stanovništvo Južne Afrike, pred nadiranjem engleske vladavine uzmicali su u unutrašnjost, osnivajući niz malih država koje su postepeno potpale pod englesku vlast. Od njih su pred kraj XIX veka postojale Južnoafrička republika (ranije Transval) i slobodna država Oranje. Velika Britanija zahtevala je od ovih republika da strancima priznaju ista prava koja uživaju Buri. Pošto je narodno predstavništvo republika odbilo ovaj zahtev, došlo je 1899 godine do rata. U njemu su Buri na početku imali izvesne uspehe (pobede kod Kolensa, Magersfontejna i na Spionskopu), ali su Englezzi uskoro zadobili prevlast i mogli 1900 godine obe republike proglašiti britanskim kolonijama. Rat je nastavljen još dve godine; u njemu su se na strani Bura odlikovali Bota (Botha), Devet (Dewet) i De la Rey (De la Rey), ali rezultat je ostao nepromenjen i potvrđen je 1902 godine zaključenim mirom. Rat je Veliku Britaniju, koja je na kraju u Južnoj Africi imala 431.000 ljudi, stajao 60.000 mrtvih, a ujepastio je blagostanje Bura. Nova kolonija, koja se opet zvala Transval, dobila je 1906 godine samoupravu i Bota je postao njen pretdsednik vlade.

C

Cezar, Gaj Julije (Gaius Julius Caesar, 100—44 pre n. e.), rimski veliki državnik i vojskovoda. Završio je rimsko osvajanje Galije sve do Rajne i okeanskih obala. Pobede nad protivnicima u građanskom ratu i spoljnim neprijateljima Rima donele su mu položaj diktatora. Cezar je radio i na književnom polju. Njegovu istoriju rata u Galiji „De Bello Gallico“ hvalili su još i njegovi savremenici zbog jasnog i stručnog opisivanja. Poginuo je od zavereničke ruke, osumnjičen da teži za kraljevskom krunom.

Ciceron (Marius Tullius Cicero, 106—43 pre n. e.), rimski govornik i književnik. Kao konzul (63) suzbio je Katilinu zaveru i dobio za to počasno ime „Otcac otadžbine“.

C

Carls II (1630—1685), kralj Engleske, Škotske i Irske.

Cemberlen (Sir Neville Bowles Chamberlain, 1820—1902), britanski maršal, veoma zaslužan za odbranu Indije.

D

Danski rat (1864). Vojvodstva Šlezvig i Holštajn zatražila su zaštitu od Neačkog Saveza. Austrija i Pruska su ovo iskoristile kao povod i objavile rat Danskoj. Vrhovni komandant savezničkih trupa bio je pruski feldmaršal Vrangel. Austrijanci su u ratu učestvovali sa 23.000 ljudi pod generalom Gabelncom, a Prusi sa 37.000 ljudi. Moltkeov plan je bio da se Danci opkole u Daneverku, ali su se danske trupe na vreme izvukle. Saveznici su uskoro osvojili Alzen i Jutland sve do Limfjorda, posle čega je zaključen mir.

Danton (Georges Jacques, 1759—1794), francuski revolucionar, advokat i odličan govornik. 14. jula 1789 godine oduševio je mase za napad na Bastilju. 10. novembra 1790 godine optužio je ministre Narodnoj skupštini, a 10. avgusta 1792 godine pripremio pad kraljevine. Postao je ministar pravde i pomagao kod obaranja žirondinaca (umerenih pristalica revolucije). Dognije je izgubio ugled, pa je uhapšen po Robespierovom nalogu i posle smele odbrane osuđen i gilotiniran.

Dardaneli, moreuz između Evrope i Azije i jedini put iz Sredozemnog u Crno More, dug 67 km i širok 3—7 km. U Prvom svetskom ratu Saveznici su se bili iskrcaли на Galipoljsko Poluostrvo 1915 godine, ali su ih Turci odbili.

Daun (Leopold Joseph Graf Daun, 1705—1766), austrijski vojskovođa. Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu u kome je u bici kod Kolina (1757), pobedio Fridriha i naterao ga da napusti Češku.

Dekart (René Descartes, 1596—1650), francuski filozof i matematičar. Osnivač analitičke geometrije i čuvenog dekartovog sistema.

Devoluciski rat (1667—1668), počeo je francuski kralj Luj XIV da bi posle smrti španskog kralja Filipa IV (1665), kao suprug njegove najstarije kćeri, ovlađao španskom Holandijom, i to na osnovu devoluciskog prava koje je vladalo u Brabantu, po kome imovina umrlog supruga odmah pripada njegovoj deci. On je naišao na otpor saveza koji su Holandija, Engleska i Švedska sklopile protiv njega i zadovoljio se, prema odredbama Ahenskog mira (1668), sa dvanaest belgijskih pograničnih tvrđava.

Dezarg (Gérard Desargues, 1593—1662), francuski matematičar koji je razvio teoriju da se dve paralele seku u beskrajno dalekoj tački.

Didero (Denis Diderot, 1713—1784), francuski književnik. Čuven po izdavanju „Enciklopedije“.

Dipij de Lom (Stanislas Charles Dupuy de Lome, 1816—1885), francuski inženjer, veoma zaslužan za razvoj francuske flote. Sagradio je (1859) prvi francuski oklopljeni liniski brod, a za vreme opsade Pariza, 1870/71 godine, prvi balon kojim se moglo upravljati.

Drajfus (Alfred Dreyfus, 1859—1935), francuski artiljerijski oficir. Osuđen 1894 godine zbog veleizdaje na doživotnu deportaciju, ma da njegova krivica nije bila dokazana. Zola i drugi zauzeli su se za obnovu sudskog procesa, ali je Drajfus 1899 godine ponovo osuđen. Tek 1906 godine oslobođen je kao nevin i kao major vraćen u vojsku.

Drejk (Sir Francis Drake, 1540—1596), engleski pomorac koji je plovio 1577—1580 godine kao prvi posle Magelana oko sveta. Učestvovao je u Špan-sko-engleskom ratu (1587—1589) i izvršio u Kadisu prepad na još nespremnu šansku flotu. Doprinoe je pobedi nad Španskom armadom kod Gravelina 1588 godine.

DŽ

Džeferson (Thomas Jefferson, 1743—1826), bio je severnoamerički državnik, guverner Virdžinije, član Kongresa, poslanik u Parizu, a od 1801 do 1808 godine pretdsednik Sjedinjenih Država.

Džekson (Andrew Jackson, 1767—1845), pretdsednik Sjedinjenih Država. Proslavio se u ratu sa Engleskom.

Džems I (James), engleski kralj (1566—1625), sin Marije Stuart.

Džimu, prvi japanski car (teno), verovatno 660—585 pre n. e.

Džingiskan (1155—1227), bio je jedan od najvećih osvajača svih vremena. Prvo je podjarmio Mongoliju i postao njen kan. 1211 godine prešao je sa svojom odličnom vojskom Kineski zid i osvojio Peking. Posle toga, proširio je svoja osvajanja prema zapadu i prodrio sve do Buhare, Azov-skog Mora i Pešavara na Indusu.

Džouns (Paul Jones, 1747—1792), američki narodni junak, tvorac flote Sjedinjenih Država. Učestvovao je u ratu za oslobođenje (1774—1784), u kome je kao prvi istakao zastavu sa zvezdama i trakama.

E

Englesko-američki rat (1812—1814). Džeferson, pretdsednik Sjedinjenih Država, kupio je Luizijanu (1803) od Francuske, ali je time stvorio spor sa Engleskom, koji je 1812 godine doveo do rata.

Evgenije, princ Savojski (1663—1736), stupio je u austrijsku službu pošto je Luj XIV odbio da ga primi u svoju vojsku i postao najslavniji vojskovođa svog doba. Proslavio se svojim pobedama kod Sente (1697) nad Turcima, Hehšteta (1704) nad Bavarcima i Francuzima, kod Turina (1706), Udenarda (1708) i Malplakea (1709) nad Francuzima, kod Petrovaradina (1716) i Beograda (1717) nad Turcima.

F

Falkenhajn (Erich von Falkenhayn, 1861—1922), nemački general. Pruski ministar rata i posle Moltkea Mlađeg do 29. avgusta 1916 godine načelnik štaba nemačke Vrhovne komande. Za to vreme izvršeni su proboci kod Gorlica i letnja ofanziva protiv Rusije, pohod na Srbiju 1915 i neuspela ofanziva kod Verdена 1916 godine zbog čega je smenjen sa dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande.

Faregat (David Glasgow Farragut, 1801—1870), severnoamerički admiral. Učestvovao je u ratu protiv Britanije 1812—1814 godine, komandovao u Građanskom ratu 1864—1865 jednom eskadrom i bio posle rata komandanat celokupnih pomorskih snaga Sjedinjenih Država.

Fontnel (Bernard le Bovyer de Fontenelle, 1657—1757), francuski književnik i član Akademije nauka.

Fontnoa, selo u Belgiji kod koga su Francuzi pod maršalom Saksonskim 1745 godine pobedili udružene Holandane, Engleze i Austrijance.

Frankfurtski mir je zaključen 10 maja 1871 između Nemačkog carstva i Francuske. Francuska je ustupila Nemačkoj Alzas i Loren i obavezala se da plati otštetu od 5 milijardi franaka posle izgubljenog rata 1870/71 godine.

Fransoa I. francuski kralj (1494—1547). Osvojio je Milansko vojvodstvo i vodio je bez uspeha četiri rata protiv Karla Habsburškog, španskog kralja i nemačkog cara.

Fridland, varošica u Istočnoj Pruskoj u čijoj je blizini Napoleon 1807 godine pobedio Ruse i Pruse pod Beningzenom.

Fridrik Viljem, brandenburški izborni knez (1620—1688), osnivač pruske države.

Fridrik III (1831—1888), nemački car, sin cara Viljema I, vladao je svega 99 dana. Kao prestolonaslednik komandovao je 1866 godine 2 armijom koja je kod Kenigreca odnела pobedu. U Francusko-pruskom ratu 1870—1871 godine komandovao je 3 armijom.

Frontinije (Sekstus Julius Frontinus, 40—103), rimske pisac. Proslavio se svojim delom „Strategemata“ („Ratna lukavstva“).

Frundsberg (Georg von Frundsberg, 1473—1528), nemački vođa landsknehta. Učestvovao je u italijanskim ratovima nemačkog cara protiv Francuske i pobedio u bitkama kod Vičence (1513) i Pavije (1525). Učestvovao je u pohodu na Rim (1527).

Fulton (Robert, 1765—1815), severnoamerički mehaničar. Prvi je, 17 avgusta 1807, upotrebio parnu mašinu kao pogonsko sredstvo za brodove.

G

Galilej (Galileo Galilei, 1564—1642), italijanski fizičar i astronom. Otkrio je pratioce Jupitera, faze Venere i Marsa i sunčane pege. Svojim otkrićima pružio je nov dokaz za tačnost Kopernikovog svetskog sistema, zbog čega ga je proganjala inkvizicija.

Gambeta (Léon Gambetta, 1838—1882), francuski državnik. U parlamentu vođa krajnje levice, 1870 godine izjasnio se protiv objave rata, proglašavao zbacivanje Napoleona III sa prestola; bio je ministar unutrašnjih poslova i tom se prilikom spasao balonom iz opsednutog Pariza. U unutrašnjosti zemlje raspalio je volju za daljim otporom i obrazovao nove armije. Posle rata 1871 postao je vođa republikanske levice, neko vreme bio je član Pretstavnicičkog doma, a docnije i pretdsednik vlade.

Garibaldi (Giuseppe, 1797—1882), italijanski narodni junak. 1848 godine obrazovao je, u službi Milana, jedan dobrovoljački korpus; borio se sa njim protivu Austrijanaca, ali se morao povući na švajcarsku teritoriju. U ratu 1866 godine komandovao je dobrovoljačkim korpusom.

Gasandi (Petrus Gassendi, 1592—1653), francuski filozof. Pobijao je Aristote-lovo i Dekartovo shvatnje sveta i razvio na obnovljenoj Epikurovoj teoriji o atomima nov materijalistički sistem.

Gledston (William Ewart Gladstone, 1809—1898), engleski državnik. 1868 godine obrazovao je svoju prvu vladu. Kao glavni zadatak smatrao je rešenje irskog pitanja.

Gnjajzenau (August Graf Neidhardt von Gneisenau, 1760—1831), pruski general. U Americi, 1782—1783 godine, borio se u svome ansbahskom puku za Englesku. 1786 godine stupio je u prusku vojsku, učestvovao u bici kod Jene (1806). Sa Stajnom i Šarnhorstrom bio je član komisije za reorganizaciju pruske vojske. Od 1813 godine bio je načelnik Blihero-

vog štaba i imao velikog udelu u ratu za oslobođenje. Na ovoj dužnosti istakao se i u bici kod Vaterloa, 1815 godine pri organizaciji gonjenja.

Gorlice, grad u Zapadnoj Galiciji (sadašnjoj Poljskoj), u čijoj su blizini u Prvom svetskom ratu (1915) nemačke i austrijske trupe izvršile probou Ruskog fronta.

Grandson, grad u švajcarskom kantonu Vat, u čijoj su blizini Švajcarci 1476 godine tukli Karla Smelog, vojvodu burgundskog.

Grant (Ulysses Simpson Grant, 1822—1885), pretsednik Sjedinjenih Država. U mladosti je bio oficir i odlikovao se u ratu protiv Meksika. Kod izbjivanja građanskog rata stupio je u vojsku Unije, ubrzo postao pu-kovnik, a zatim i general, osvojio Viksburg i kao glavni komandant odlučio ishod rata na zapadnom ratištu u korist Unije. Početkom 1864 godine postao je Vrhovni komandant svih trupa Unije i završio rat osvajanjem Ričmonda i opkoljavanjem armije Juga pod Lijom. Posle rata, 1868 i 1872 godine, bio je izabran za pretsednika Sjedinjenih Država.

Grant (John Graunt, 1620—1674), engleski statističar.

Grener (Wilhelm Groener, rođen 1867), nemački general i državnik. Bio je na kraju Prvog svetskog rata Ludendorfov naslednik u Vrhovnoj komandi.

Griboval (Jean Baptiste Vaquette de Griebeauval, 1715—1789), austrijski general, a zatim francuski generalni inspektor artiljerije. Jedan od najznačajnijih artiljeraca i inžinjera XVIII veka. Odvojio je laki poljski top od opsadne artiljerije, uveo savršenije nišanske sprave, gvozdene osovine i rezervne delove.

Grotius (Hugo de Groot, 1583—1645), holandski naučnik i državnik. Položio je temelje nauke o međunarodnom pravu.

Gustav Adolf II (1594—1632), švedski kralj. Rat sa Danskom prisilio ga je na velike finansijske žrtve da bi oslobođio pokrajine Švedske koje su Danci bili osvojili. U ratu sa Rusijom dobio je Ingermanlandiju i Kareliju, a u ratu sa Poljskom osvojio je u nekoliko pohoda Livonsku, Kurlandiju, Memel, Pilau, Braunsberg i Marienburg. Poginuo je u bici kod Licena.

Gvićardini (Francesco Guicciardini, 1483—1540), italijanski istoričar, pravnik i advokat. Po nalogu pape upravljao je Modenom i Ramonjom. Njegovo glavno delo „Istoria d’Italia“ prevedeno je na mnoge evropske jezike.

H

Hačeson (Francis Hutcheson, 1694—1746), engleski filozof i profesor moralne filozofije (etike) u Glazgovu.

Haldejn (Richard Burdon Haldane, 1856—1928), engleski državnik i filozof, koji je 1905 godine postao ministar rata i izvršio veliku reorganizaciju vojske, pri kojoj je milicija zamjenjena specijalnom rezervom i stvorena teritorijalna vojska, a organizacijom Officers’Training Corps-a obezbeđeno spremanje rezervnih oficira po školama i univerzitetima.

Hanibal (246—183 pre n. e.), kartaginski vojskovoda. Već pod Hazdrubalom u Spaniji pokazao se kao rođeni vojskovoda; po želji vojske, nasledio ga je u svojoj 25-oj godini. Proširio je vladavinu Kartagine u Španiji i osvojio Sagunt. Ovo je bilo povod za Drugi punski rat u kome je Hanibal pobedio rimske snage na Tičinu, kod Trebije, kod Trazimenskog Jezera i kod Kane 216 godine pre n. e.

Hejg (Douglas Earl Haig, 1861—1928), britanski maršal; od 1915 do 1918 godine bio je vrhovni komandant britanskih trupa u Francuskoj i Flandriji.

Hermanštat (rumunski Sibiju), grad u rumunskom Erdelju, u čijoj je blizini 9. nemačka armija pod generalom Falkenhajmom od 26 do 29. septembra 1916. godine uništila delove rumunske 1. armije koji su duž reke Olte bili prodrli u Erdelj.

Herodot (484—425 pre n. e.), najstariji grčki istoričar koji je opisao borbe između Varvara i Jelina, naročito ova velika rata sa Persijancima.

Hidejoši (Tojotomi, 1536—1598), jedan od najistaknutijih vojskovođa Japana.

Hofman (Max Hoffmann), pruski general. Pretstavljao je nemačku Vrhovnu komandu u pregovorima za mir u Brest-Litovsku. Posle rata je napao nemačko voćstvo rata u delu „Rat propuštenih prilika“ (Der Krieg der versäumten Gelegenheiten).

Hohenfridberg, mesto u Šleskoj kod koga je Fridrik Veliki 1745. godine pobedio Austrijance.

Hohenlinden, selo u Bavarskoj kod koga su Francuzi pod Moreauom 1800. godine pobedili Austrijance i Bavarece.

Holbah (Dietrich baron de Holbach, 1723—1789), francuski filozof, oko koga su se, u njegovoj kući u Parizu, skupljali enciklopedisti.

Huni su narod unutrašnje Azije koji se pod imenom Hung-no javlja u kineskim istoriskim delima. Oni su pre naše ere stalno ugrožavali zapadnu i severnu granicu Kine i tek u poslednjem veku pre naše ere uspeo je kineskim vladarima da ih potisnu u unutrašnjost Azije. Jedan deo Hunu, takozvani Beli Huni, ugrožavali su sa svojih sedišta južno od Aralskog Jezera Persiju i Indiju, dok je drugi deo prešao u istočnoevropsku stepu i živeo nomadskim životom. Ovi Huni prešli su Don i pojavili se u IV. veku na granicama gotske države. Ružna izgleda (malog uzrasta, širokih ramena, malih crnih i duboko usaćenih očiju, pljosnatog nosa) svojim neobičnim načinom borbe na neuglednim, ali veoma brzim konjima, širili su strah i užas. Njihov zavojevač Atila (445—453) stvorio je veliku državu između Kaspiskog Jezera i Rajne i između Dunava i Danske.

I

Inkerman, selo u južnom delu Krima kod koga su Englezi i Francuzi, u Krimskom ratu 1854. godine, pobedili Ruse.

Izborni kneževi bili su oni kneževi starog nemačkog Rajha koji su od XIII. veka do 1806. godine birali nemačkog kralja.

J

Jena, grad u pruskoj provinciji Saksonskoj, u čijoj je blizini Napoleon 1806. godine uništio pruske snage pod Hohenlohem, dok je u isto vreme Davu, na 20 kilometara udaljenja, kod Aueršteta, tukao Pruse pod vojvodom od Braunsdajga.

Julijan (Flavius Claudius Julianus Augustus Apostata, 332—363), slavni vojskovođa i rimski car. U ratu protiv Persijanaca oskudica u hrani naterala ga je da se posle pobeđe povuče iz Persije.

Jugurta, kralj Numidijske oblasti Alžira (pogubljen 104 pre n. e.) koji se godinama odupirao Rimu u Jugurtinskome ratu, dok ga njegov saveznik,

mavarski kralj, nije predao rimskom vojskovodî koji ga je doveo u Rim gde je pogubljen.

Justinijan, istočnorimski car (483—565), težio je da obnovi starorimsko carstvo i vodio je ratove u Italiji protiv Gota, u Africi protiv Vandala i u Aziji protiv Persijanaca. Zaštitio je svoje carstvo od upada Bugarâ, Slovena i Avara utvrđenjima, naročito duž Dunava.

K

Kambiz (Kambizes), persiski kralj (529—522 pre n. e.), osvojio je Egipat i Nubiju.

Kane (Cannae), nekadašnja varošica u staroi Apuliji kod koie ie Hanibal 216 godine pre n. e. uništio rimsku vojsku koja je bila brojno nadmoćnija. Rimljani su, u jačini od oko 80.000 ljudi, stajali u veoma dubokom poretku, sa konjicom na krilima. Kartaginjani, oko 50.000 ljudi, imali su pomoćne trupe (Iberce i Galte) u veoma tankom frontu, a teške naružane elitne trupe bile su ešelonirane pozadi oba krila ovog fronta. Sastavim na krilu nalazila se levo teška, a desno laka konjica. Teška kartaginska konjica uništila je prvo rimsku konjicu na desnom krilu a zatim, u sadejstvu sa lakom konjicom, i rimsku konjicu na levom krilu. U sudaru glavnih snaga slabiji Iberci i Galti bili su potisnuti. Hanibalove elitne trupe nastavile su nastupanje; kada su stigle Rimljanim na bok, povrnule su se levo i desno. Kartaginska konjica, koja je dотле već bila svršila sa protivničkom konjicom, udarila je Rimljanim u leđa. Rimljani su imali 70.000 mrtvih, a Kartaginjani 6.000.

Kant (Immanuel, 1724—1804), nemački filozof i profesor logike i metafizike univerziteta u Kenigsbergu.

Kaprivi (Leo Graf von Caprivi, 1831—1899), nemački general i državnik, bio je posle Bizmarkovog povlačenja kancelar Rajha i pruski pretdsednik vlade.

Kardvel (Edvard Cardwell, 1813—1886), engleski državnik koji je 1866 godine postao ministar rata i izvršio vojnu reorganizaciju čime je položio temelje savremene engleske vojske.

Karlo Veliki (Charlemagne, 742—814), kralj Franaka i rimski car. Postao je 771 godine vladar Franačke države koju je proširio prema jugu i istoku tako da je, kada je umro, obuhvatala današnju Francusku i deo Španije do reke Ebra, Srednju Evropu i Apeninsko Poluostrvo do reke Volturna, Češku i Moravsku, zapadni deo Madarske i Hrvatsku.

Karlo, austrijski nadvojvoda i vojskovoda (1771—1847), pobedio je u ratu 1796 godine Bernadota kod Tajninga i Žurdana kod Amberga i Vircburga, a u ratu 1799 godine Žurdana kod Biberaha, Ostraha i Štokaha i Maseru kod Ciriha. 1805 godine tukao je Masenu kod Kaldijera u Italiji; posle kapitulacije austrijskih trupa kod Ulma (1805), krenuo je sa svojim trupama iz Italije prema severu, ali je izgubljenom bitkom kod Austerlica (1805) ovaj rat bio rešen. 1809 godine prvi put se susreuo sa Napoleonom koji ga je tukao u bitkama kod Abensberga, Landshuta, Ekmila i Regensburga i prisilio na povlačenje u Češku.

Karlo XII (1682—1718), švedski kralj, stupio je 1700 godine, tri godine posle sticanja na presto, u Nordiski rat protiv Danske, Poljske i Rusije. Pobedio je prvo danskog kralja, zatim kod Narve Petra Velikog, i, napisetku, poljskog kralja. 1707 godine počeo je nov pohod protiv Petra Velikog u kome nije uspeo. Njegov poraz kod Poltave izazvao je novu akciju njegovih neprijatelja, danskog i poljskog kralja. Zato je Karlo bio sklonio u Tursku i pokušavao da nagovori sultana Ahse Karlo bio sklonio u Tursku i pokušavao da nagovori sultana Ah-

meta III na rat sa Rusijom, ali nije uspeo. Naposletku, napustio je Tursku da bi 1715 sam nastavio borbu protiv neprijatelja Švedske kojima se pridružila i Pruska. U toj novoj borbi poginuo je prilikom opsade Frederikshalda 1718.

Karlo Smeli, poslednji vojvoda burgundski, rođen je u Dižonu (1433—1477). Težio je da svoje posede u Holandiji i Burgundiji spoji sa Alzasom i Lorenom u veliku kraljevinu. Njegovi osvajački planovi doveli su ga u sukob sa Svajcarcima. U ratu sa njima izgubio je bitke kod Grandsona i Murtena (Morat), a kod opsade Nansija (1477) i svoj život.

Karne (Lazare Carnot, 1753—1823), francuski državnik. Karijeru je otpočeo kao inžinjerijski oficir. Izabran u zakonodavnu skupštinu, postao je član Odbora javnog spasa, upravljaoružanom silom i u znatnoj meri do-prineo pobedama republikanske vojske („organizator pobjede“). Pod Napoleonom bio je neko vreme ministar rata.

Kasini (César Francois Cassini de Thury, 1714—1784), francuski astronom i geodeta iz porodice čiji su preci mnogo dali na polju topografije. Organizovao je trigonometrijsko premeravanje Francuske čiji je rezultat topografska karta Francuske u razmeri 1:86.400 koja je izdata u vremenu od 1744—1793.

Kastručo Kastrakani (Castruccio Castracani, 1281—1328), voda najamnika u raznim službama, dok nije nasledio vovodstvo Luka.

Kaucki (Karl Kautsky), nemački socijalistički pisac češkog porekla, i pri-stalica Karla Marks-a i Fridriha Engelsa.

Kenigrec, grad u Češkoj, na reci Elbi, u čijoj je blizini 3. jula 1866 godine pruska vojska (221.000 ljudi) u odlučujućoj bici pobedila Austrijance (215.000 ljudi).

Kičener (Horatio Herbert Kitchener, Earl of Chartum, 1850—1916), engleski feldmaršal. Borio se 1870 godine kao dobrovoljac u francuskoj vojsci protiv Nemaca. U Prvom svetskom ratu bio je ministar rata. Na putu za Rusiju potopljen je 1916 godine sa krstaricom „Hemšer“ koja je bila naišla na nemačku minu.

Kinesko-japanski rat (1894—1895). Uzrok ovom ratu bila je težnja Japana da zauzme Koreju koja je odavno bila kineska vazalna država. Pošto geografski položaj Koreje omogućava političko, vojno i trgovinsko gospodarenje u istočnoazijskim vodama i pošto je ona bogata naročito u metalima, to je gospodarenje njome bilo cilj stremljenja kako Japana tako i Rusije. Nemiri u Koreji 1894 godine bili su povod da Japan tamo uputi trupe radi zaštite svojih državljanima.

Kleon, atinski demagog. Došao je na vlast posle Periklove smrti (429 pre n. e.).

Koaliciski ratovi vodeni su protiv revolucionarne Francuske i Napoleona I: **Prvi koaliciski rat** (1792—1797) izazvao je kod sila stare Evrope strah od ideja Francuske revolucije. Prusi, pod vojvodom od Braunšvajga, izvršili su bezuspješno artiljerijsko bombardovanje francuskih položaja kod Valmija (20. septembra 1792), ali nisu smeli da predu u napad, već su se povukli pred oduševljenim borcima Revolucije. Zato je bitka kod Valmija pobeda novog nad starim. Francuske trupe su zauzele Spajer, Vorms i Majnc (oktobra 1792) i dospele do Frankfurta na Majni.

Drugi koaliciski rat (1799—1802) izbio je zbog toga što je najbolja francuska vojska pod Bonapartom bila u Egiptu. Sem toga, Francuzi su bili zauzeli Maltu. Saveznici su bili: Engleska, Austrija, Rusija, Turska, Portugalija, papa i italijanske države. Ratovalo se poglavito u Južnoj Nemačkoj, Svajcarskoj i Severnoj Italiji.

Treći koaliciski rat (1805—1807) došao je kao posledica prevlasti koju je Napoleon I kao naslednik Revolucije zadobio u Evropi. Engleska je već 1803 godine opet stupila u rat sa Francuskom; njoj su se 1805 godine pridružile Rusija, Austrija, Napulj i Švedska, dok je Južna Nemačka ostala uz Francusku. Napoleon je na obalama Lamanša pripremao invaziju Engleske, ali je na vest o austrijskim ratnim pripremama krenuo iz Bulonja za Nemačku. Svojom čuvenom operacijom (1805) prisilio je austrijskog generala Maka na predaju u Ulmu (20. oktobra 1805). Ruska armija pod generalom Kutuzovom stigla je 21. oktobra do Braunaua na reci Inu. Uništenje austrijske armije generala Maka prisililo je Kutuzova na povlačenje. On je prešao na drugu obalu Dunava i povukao se u Moravsku da bi se tamo spojio sa ostalim ruskim snagama i austrijskim trupama. Napoleon je 15. novembra ušao u Beč i pobedio je Franju II., austrijskog cara, i Aleksandra I., ruskog cara, u takozvanoj bici tri cara kod Austerliza (2. decembra 1805). Englesku, svog glavnog neprijatelja, Napoleon nije mogao napasti, pošto je Nelson 21. oktobra 1805 godine kod Trafalvara uništilo francusko-špansku flotu. Pruska se držala kolebljivo, što je razdražilo Napoleona i doveo do rata 1806. godine.

Cetvrti koaliciski rat (1813—1815) je rat za oslobođenje, koji su narodi Evrope, Rusi, Englezi, Austrijanci, Prusi i Švedani vodili protiv Napoleona I. Rat je omogućio nesrećan ishod Napoleonovog zimskog pohoda u Rusiju 1812—1813 godine. Obrazovane su tri armije: Češka, pod Svarcenbergom, Sleska, pod Bliherom i Severna, pod Bernadotom, švedskim prestolonaslednikom. Vrhovni komandant je bio Svarcenberg, u čijem su se štabu nalazila i tri saveznička vladara. Ove armije nastupale su koncentrično prema Saksonskoj gde je kod Drezdена stajao Napoleon. On je prema Berlinu uputio Maršala Udina, koji je tučen 23. avgusta kod Grosberena. Napoleon je 26—27. avgusta pobedio Češku armiju kod Drezdena, ali je Vandam, kome je poverio gonjenje Češke armije, tučen i zarobljen 30. avgusta kod Kulma i Nolersdorfa. U isto vreme (26. avgusta) Bliher je tukao Makdonalda na Kacbau. Češka armija prešla je opet u nastupanje. Napoleon se povukao u Lajpcig gde je 16—18. oktobra tučena bitka naroda. Napoleon je pobeden i stigao je samo sa 80.000 ljudi do Rajne koju je prešao 1. novembra. Napoleon je nastavio borbu i u Francuskoj, ali su saveznici posle nekih neuspeha, 30. marta ušli u Pariz. Francuski senat je svrgnuo cara sa prestola i Napoleon se povukao na ostrvo Elbu. Luj XVIII je postao kralj Francuske i zaključio sa saveznicima Prvi pariski mir po kome su Francuskoj priznate granice od 1792 godine. Dok je Bečki kongres raspravljaо novom uređenju Evrope, Napoleon se iskrcao kod Kana (1. marta 1815 godine) i pošto su mu se priključile trupe koje su, pod maršalom Nejom, bile poslatе protiv njega, 20. marta ušao je u Pariz. Sile su obnovile savez i odlučile se za ofanzivan rat. Njihove trupe (Bliher sa 115.000 Prusa i Velington sa 100.000 Engleza, Nemaca i Hollandana) ušle su u Belgiju. Napoleon je 16. juna pobedio Blihera kod Linjija i napao 18. juna Wellingtona kod Vaterloa kome je Bliher na vreme pritekao u pomoć, tako da se bitka završila potpunim Napoleonovim porazom. Saveznici su po drugi put ušli u Pariz 7. jula i Francuska je u Drugom pariskom miru (20. novembra 1815) morala da se obaveže na ratnu otstetu od 700 miliona franaka. Napoleon je prognan na ostrvo Svetu Jelenu.

Kolber (Jean Baptiste Colber, 1619—1683), francuski državnik, pod Lujem XIV i ministar mornarice. Pod njim je francuska trgovачka mornarica postala treća, a ratna mornarica prva na svetu. Radio je na proširenju francuskog kolonijalnog carstva.

Kolona (Colonna), rimska plemićka porodica čiji su se pojedini članovi, kao kondotijeri, isticali u borbama protiv cara i pape.

Komin (Philippe de la Clite de Comines, 1445—1509), francuski državnik i istoričar. On je svoje doba opisao u „Memoarima 1464 do 1490“ (Mémoires 1464 à 1490).

Kopernik (Nikola, 1473—1543), astronom i matematičar. Postavio je tezu po kojoj je sunce centralno telo oko koga se okreću Zemlja i ostale planete.

Kornvalis (Charles Mann Earl of Cornwallis, 1738—1805), britanski general i državnik. Borio se protiv pobunjenih američkih kolonija, pobedio kod Kemdena, ali se 1781 godine morao predati Vašingtonu kod Jorktauna.

Korvin (Otto von Corvin, 1812—1886), književnik. Učestvovao je u ustanku u Badenu i branio prvo Manhajm a zatim Raštat. Za vreme Severno-američkog građanskog rata (1861—1864) i Francusko-pruskog rata (1870—1871) bio je ratni dopisnik.

Košut (Kossuth Lajos, 1802—1894), mađarski advokat. Kao poslanik Narodne skupštine 1847 godine zahtevao je slobodu štampe, ravnopravnost narodnosti, emancipaciju nehrisćana, uklanjanje seljačkih opterećenja i privilegija plemstva i sveštenstva. Posle izbijanja Februarske revolucije u Parizu 1848 godine zahtevao je ustavne reforme, što je dovelo do stvaranja samostalnog mađarskog ministarstva u kome je Košut postao ministar finansijsa.

Kras (M. Licinius Crassus, 114—53 pre n. e.), rimski državnik. U dva maha konzul sa Pompejem, činio je sa ovim i Cezarom prvi trijumvirat. Na pohodu protiv Parta, pobeden je kod Kare i kratko posle toga ubijen.

Kresi (Crecy), selo u francuskom departmanu Some. U bici kod Kresija (1346) pobedena je od engleske narodne vojske francuska brojno jača vojska koja je bila sastavljena od vitezova. Ovaj poraz pretstavljaо je katastrofu feudalnih vitezova. U ovoj bici poginuo je na strani Francuza i češki kralj Jan Luksenburški.

Krimski rat (1853—1856) vođen je između Rusije i Turske koju su pomagali njeni saveznici. Car Nikola je htio da Srbiju i Bugarsku kao samostalne države stavi pod rusku zaštitu. Međutim, Engleska se suprotstavila. Engleska i Francuska, udružene sa Turskom, uputile su svoje flote u Bosfor. Odluka rata pala je na Krimu (vidi Sevastopolj). Posle pada Sevastopolja ruski car je pristao na uslove koje su postavile zapadne sile i zaključio mir.

Kromvel (Oliver Cromwell, 1599—1658) je stupio u vojsku parlamenta posle izbijanja građanskog rata između kralja Čarlsa I i parlamenta. Sa ovom vojskom je pobedio škotske trupe koje su bile krenule da oslobole zatrobljenog kralja. Posle pogubljenja Čarlsa I, Kromvel je bio na čelu stvorene republike, suzbio pobunu u Irskoj i prisilio Škotlandane da priznaju republiku. Njegovi zakoni o plovidbi utrili su put britanskoj pomorskoj moći. Posledica tih zakona bili su ratovi sa Holandijom i Spanijom koji su Engleskoj doneli proširenje kolonijalnih poseda. Ma da u trenutku njegove smrti prilike u samoj zemlji nisu bile sredene, smatra se da je Kromvel jedan od glavnih graditelja Britanske Imperije.

Kublaj Kan (1214—1294), car Mongola koji je osvojio Kinu, izabrao Peking za prestonicu i proširio svoju vlast na Tibet i Kočinčinu.

Kulomb (Charles Auguste de Coulomb, 1736—1806), francuski fizičar.

Kutuzov (Mihail Ilarionovič, 1745—1813), ruski maršal. Učestvovao je u ratovima protiv Poljske i Turske, pod Suvorovim i pri zauzeću Akaramana izgubio jedno oko. U ratu 1805 godine komandovao je savezni-

čkom rusko-austrijskom vojskom kod Austerlica, a u ratu 1811 godine protiv Turske bio je vrhovni komandant ruske vojske. U ratu protiv Napoleona 1812 godine na mesto Barklaja došao je na čelo vrhovne komande i posle bitke kod Borodina postao maršal. Umro je kao vrhovni komandant rusko-pruske vojske još za vreme rata protiv Napoleona 1813 godine.

Kserks I. persiski kralj, vodio je 480 godine pre n. e. rat protiv Grčke, koji se, posle početnih persiskih uspeha na Termopilima i kod Artemisiona, iako su Grci otstupili sve do Zemljouza, završio porazom persiske flote kod Salamine (480 pre n. e.) i suvozemne vojske kod Plateje (479 pre n. e.).

L

Lafajet (Marie Joseph Marquis de Lafayette, 1757—1834), francuski general i državnik. Borio se kao dobrovoljac za nezavisnost severnoameričkih kolonija i postao je Vašingtonov prijatelj. 1789 godine bio je vođa i komandant narodne garde u Francuskoj revoluciji, suzbio je 1791 godine pobunu u Parizu i 1792 godine postao komandant Ardenske armije. Kod izbijanja Julske revolucije (1830) postao je opet komandant narodne garde.

Lajbnic (Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibnitz, 1646—1716), nemački filozof, naučnik i državnik. Pronašao je diferencijalni i integralni račun. Doprinoeo je mnogo osnivanju Akademije nauka u Berlinu čiji je bio prvi pretdsednik.

Lajpcig, grad u Saksonskoj, u čijoj je blizini 16 i 18 oktobra 1813 godine tučena „bitka naroda“. Napoleon se koristio unutrašnjim operaciskim pravcем i prvog dana je odbio napad Austrijanaca koji su nastupali sa jugoistoka. Međutim, njegova zaštitnica severno od Lajpciga, bila je potisнутa od strane Prusa, koji su nadirali sa severozapada. Protiv 276.000 Napoleon je mogao da suprotstavi samo 150.000 ljudi i morao je da se povuče na uži krug oko Lajpciga, jer su sa istoka dolazili Rusi, a sa severa Svedani. Koncentričan napad naterao je Francuze da se povuku u Lajpcig na koji je 19. oktobra počeo juriš saveznika. Napoleonove trupe su se uz velike gubitke prebacile preko reke Elstera u zapadni deo grada. Ovom se prilikom udavio poljski maršal Ponjatovski.

La Metri (Julien Offray de la Mettrie, 1709—1751), francuski filozof, koji je tvrdio da duševne funkcije zavise od telesnih, te je zbog ove materialističke i ateističke teorije bio progonjen.

Leonardo da Vinči (1452—1519), italijanski slikar, vajar i inžinjer.

Le Telije (Michel le Tellier, 1603—1685), francuski državnik, koji je postao 1643 godine državni sekretar i tražio ukidanje Nantskog edikta, kojim je protestantima bila priznata ravnopravnost sa katolicima.

Li (Robert Edward Lee, 1807—1870), severnoamerički general. Borio se kao vođa južnih država u Gradanskom ratu (1861—1865).

Libkneht (Wilhelm Liebknecht, 1826—1900), nemački političar, jedan od vođa socijaldemokratskog pokreta.

Linj (Charles Joseph prince de Ligne, 1735—1814), austrijski feldmaršal. Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763).

Linji (Ligny), selo blizu Namira kod koga je Napoleon, 16. juna 1815 godine, tukao jače pruske snage pod Bliherom.

Livije (Titus Livius, 59 pre n. e. — 17), rimski istoričar. Od 142 knjige njegove istorije Rima (od podizanja grada do 9 godina pre n. e.) sačuvano je 35.

Lojd Džordž (David Lloyd George, 1863—1945), engleski državnik. Od 1890 godine liberalni poslanik; bio je protiv Burskog rata (1899—1902). U Prvom svetskom ratu bio je ministar municije, zatim, posle Kičenerove smrti 1916, bio je ministar rata i najzad predsednik koalicione vlade.

Lojten, selo u Donjoj Śleskoj, poznato po bici u kojoj je Fridrik Veliki 1757 godine pobedio nadmoćnije austrijske snage pod Karлом Lotrinškim. U bici kod Lojtena Fridrik je primenio svoj čuveni kosi borbeni poredak.

Ludendorf (Erich Ludendorff, 1865—1937), nemački general. U miru je najvećim delom bio sa službom u Generalštabu. U početku rata 1914 godine odigrao je glavnu ulogu kod zaузimanja Liježa. Posle toga bio je postavljen za načelnika štaba nemačkih snaga na istoku gde je, počevši sa bitkom kod Tanenberga, zajedno sa Hindenburgom, upravljao operacijama. Avgusta 1916 godine prešao je sa Hindenburgom u Vrhovnu komandu kao kvartirmajstor. Napisao je svoje ratne memoare i delo o totalnom ratu („Der totale Krieg“).

Luј XIV (1638—1715), francuski kralj, apsolutista, imao u Evropi vodeći položaj. Vodio je mnoge ratove protiv skoro svih evropskih država.

Luter (Martin Luther, 1483—1546), sveštenik i profesor teologije, vođa nemačke reformacije.

Luvoa (Francois Michel Le Tellier, Marquis de Louvois, 1641—1691), francuski državnik. Ministar rata Luja XIV. Doveo je francusku stajaču vojsku na 300.000 ljudi, za koje je stvorio magacine, bolnice i „Dom invalida“ u Parizu, uveo bajonet, izjednačio obuku i zaveo strogu disciplinu u vojsci.

M

Mabli (Gabriel Bonnot de Mably, 1709—1785), francuski književnik.

Mak (Karl Mack, 1752—1828), austrijski general. Sa 80.000 Austrijanaca prodrio je 1805 godine do reke Ilera, ali je tučen i Napoleonovim obuhvatnim manevrom prisiljen da se skloni u tvrđavu Ulm gde je kapitulirao sa 23.000 ljudi.

Makinli (William MacKinley, 1843—1901), advokat, republikanski član Kongresa i 1896 i 1900 godine predsednik Sjedinjenih Država.

Makmaon (Patrice Maurice de Mac Mahon, 1808—1893), maršal Francuske. Učestvovao je u Krimskom ratu (1853—1856) i u bici kod Madžente (1859). 1870 godine komandovao je armijom. Bitkom kod Verta bio je prisiljen na povlačenje. Zatim je pokušao da sa jednom rezervnom armijom osloboди Mec, ali je potisnut prema Belgiji, pa je teško ranjen predao komandu. 1873 godine postao je predsednik republike.

Maraton, mesto kraj morske obale, oko 40 km od Atine, kod koga su Atinjani 490 pre n. e., pod komandom Miltijada, tukli Persijance. Vest o pobedi doneo je u Atinu jedan trkač, pa je zatim pao mrtav. Otuda se i danas trče „Maratonske trke“.

Marengo, mesto u blizini italijanskog grada Aleksandrije, poznato po pobedi Bonaparte nad Austrijancima.

Mark Tven (Mark Twain), pseudonim severnoameričkog humoriste Samuela Langhorn Klemensa (Samuel Lanhorne Clemens, 1835—1910).

Marlboro (John Churchill Earl of Marlborough, 1650—1722), vrhovni komandant engleskih i holandskih trupa u Ratu za špansko nasleđe (1701—1714). Njegove pobeđe nad vojskama Luja XIV kod Hehsteta-Blenhajma (1704), Ramilija (1706), Odenarda (1708) i Malplakea (1709) slojile su, u sadejstvu sa Evgenijem Savojskim, vojnu prevlast Francuske.

Marna, desna pritoka Sene, poznata po čuvenoj bici iz Prvog svetskog rata kojom su zaustavljeni Nemci u svom početnom naletu preko Belgije na Pariz. Odigrala se u vremenu od 3 do 10 septembra 1914 godine.

Mazaren (Jules Mazarin ili Giulio Mazarini, 1602—1661), francuski državnik, Rišeljeov naslednik. Njegova unutrašnja politika izazvala je otpor. Višoko plemstvo pod Kondeom udružilo se sa pariskim parlamentom i Mazaren je sa kraljem morao napustiti Pariz. On je tek posle tri godine uspeo da savlada pobunu i iskoristio je svoju pobjedu da znatno pojača položaj Francuske u Evropi. Prvi uspeh mu je bio Vestfalski mir (1648) koji je okončao Tridesetogodišnji rat (1618—1648) i Francuskoj doneo Alzas. Drugi veliki uspeh bio je Pirenejski mir (1659), kojim je završen rat sa Španijom (1635—1659).

Mazurska Jezera, u Istočnoj Pruskoj, bila su u Prvom svetskom ratu poprište velikih bitki. Nemačka 8 armija, posle bitke kod Gumbinena (19—20 avgusta 1914), povukla se pred ruskom 1 armijom na ova jezera i uspela je da Ruse zaustavi, pa se glavnim snagama okrenula prema ruskoj 2 armiji. Posle uništenja ove armije kod Tanenberga, Hindenburg je pregrupisao svoje snage radi napada na rusku 1 armiju. U bici kod Mazurskih Jezera (5—15 septembra 1914 godine) izvukla se ruska 1 armija iz obuhvatnog napada i napustila nemačku teritoriju. Početkom novembra potpisnula je ruska 10 armija nemačku 8 armiju koja se povukla na Mazurska Jezera. Ovamo je dovedena i nemačka 10 armija koja je zajedno sa 8 armijom (4—22 februara 1915 godine) u zimskoj bici kod Mazurskih Jezera u obuhvatnom napadu uništila rusku 10 armiju.

Mediči, najčuvenija florentinska porodica koja je u XIII veku stekla bogatstvo i moć. Ona je vladala Firencem (Velikim vojvodstvom Toskana) do 1735 godine kada je izumrla.

Medizon (James Madison, 1751—1836), advokat. Istakao se svojim učešćem u pokretu za nezavisnost Sjedinjenih Država i bio je njihov pretdsednik od 1809 do 1817 godine.

Mekoli (Thomas Babington Baron Macaulay, 1800—1859), engleski istoričar i političar.

Mering (Franz Mehring, 1846—1919), nemački politički pisac. Pripadao je levom krilu socijaldemokratske stranke. Napisao je „Istoriju nemačke socijaldemokratije“ i dela o Marksу, Engelsу i Lasalu, kao i „Istoriju ratne veštine“.

Mestr (Joseph Marie Conte de Maistre, 1754—1821), francuski književnik.

Miltijad, atinski vojskovođa, pobedio je Persijance kod Maratona (490 godine pre n. e.).

Mirabo (Honoré Gabriel comte de Mirabeau, 1749—1791), francuski državnik. Njegova državnička karijera otpočela je kada ga je treći stalež u Eksu, 1789 godine, uputio u skupštinu tri staleža. U njoj, na sednici od 23. juna 1789 godine, Mirabo je izgovorio reči koje su objavljivale početak revolucije: *Mi smo ovde po volji naroda i ustuknućemo samo pred moći bajoneta*. Njegov cilj bila je ustavom ograničena monarhija po engleskom uzoru.

Momson (Theodor Mommsen, 1817—1903), istoričar. Njegovo glavno delo „Rim-ska istorija“ privuklo je opštu pažnju zbog smelosti njegovih ideja. Nosilac Nobelove nagrade od 1902 godine.

Monroe (James Monroe, 1758—1831). Peti pretdsednik Sjedinjenih Država. Učestvovao je u borbama za nezavisnost, bio je član Zakonodavne skupštine i Kongresa, poslanik u Parizu i 1816 i 1820 godine pretdsednik. U svojoj godišnjoj poruci 1823 godine postavio je osnov svoje tzv. Monroeve doktrine koja pretstavlja poznato političko načelo Sjedinjenih Država prema kome se nijednoj evropskoj sili ne dozvoljava mešanje u sporove među američkim državama i zadobijanje američke teritorije („Amerika Amerikancima“), a Sjedinjene Države uzdržale su se od svakog mešanja u Evropi.

Montalamber (Marc René marquis de Montalembert, 1714—1800), francuski general inžinjerije, član Akademije, pristalica revolucije. Bio je glavni pretnstnik poligonalnog načina utvrđivanja.

Monteskije (Charles Baron de Montesquieu, 1689—1755), francuski filozofski i politički pisac. Njegovo glavno delo je „O duhu zakona“ (*De l'esprit des lois*) u kome se zakonsko uredenje prvi put izvodi iz geografskih i socijalnih uslova pojedinih zemalja. Osnovna misao uzeta je ustvari iz engleskog ustava i pretstavlja razvijenu teoriju o podeli vlasti (zakonodavne, izvršne i sudske).

Mora (nemački Murten), varošica u švajcarskom kantonu Frajburg, u čijoj su blizini Švajcarci 1476 godine pobedili Karla Smelega, vojvodu burgundskog.

N

Nahod, grad u Češkoj, u blizini pruske granice, u čijoj je blizini pruski korpus generala Stajnmeca, 27 juna 1866 godine, pobedio austrijski 4 korpus pod generalom Ramingom.

Nasavski (Moric grof, 1567—1625), namesnik, glavni kapetan i admiral holandskih provincija. Borio se uspešno protiv Španaca koje je proterao iz Severne Holandije i pobedio kod Njepora.

Nej (Michel Ney, 1769—1815), maršal Francuske. Sin kačara, pisar, zatim, 1788 vojnik redov, postao je 1796 brigadni general, a 1804 maršal. Jurijsem kod Elhingena (1805) izazvao je kapitulaciju Ulma. 1806 godine borio se kod Jene, a 1807 godine, posle bitke kod Fridlanda, Napoleon ga je proglašio „najhrabrijim među hrabrim“ (*Le Brave des braves*). 1808—1811 godine potvrdio je svoju slavu svojim uspesima u Spaniji. U pohodu na Rusiju 1812 pobedio je kod Smolenska i na reci Moskvi. U povlačenju iz Rusije komandovao je zaštitnicom i kod prelaza preko Berezine spasao ostatke vojske. Posle Napoleonove abdikacije (1814) postao je član Ratnog saveta i Gornjeg doma. Posle povratka Napoleona sa Elbe, obećao kralju da će Napoleona dovesti u kavezu u Pariz i krenuo sa trupama da ga uhvatiti. Međutim, susrevši se sa Napoleonom, on se sa svim svojim trupama stavio pod njegovu komandu. Kod Vaterloa 1815 komandovao je centrom. Po povratku Burbona suden je kao veleizdajnik i streljan.

Nelson (Horatio Viscount Nelson, 1758—1805), engleski admiral, borio se od 1793 protiv Francuza i Bonaparte. Pred Bastijom (na Korzici) izgubio je jedno oko, a pred Santa Kruzom (na Tenerifi) desnu ruku. 1798 godine uništio je francusku flotu kod Abukira i osvojio prevlast na Sredozemnom Moru. 1805 godine kod Trafalgara uništio je francusko-špansku flotu i oslobođio Englesku opasnosti francuske invazije. Nelson je poginuo u ovoj bici.

Nelsonov signal, vidi Trafalgar.

Nemačko-francuski rat (1870—1871). Nemačke snage pod vrhovnom komandom kralja Viljema sa Moltkeom kao načelnikom štaba koncentrisale su se u tri armije između Koblenca i Manhajma, dok se francuska Rajnska armija prikupljala u prostoru između Belfora i Nansija. Njene isturene snage tučene su 2—6 avgusta kod Špiherna, Vasjenburga i Verta, posle čega se cela Rajnska armija povukla prema Mecu. Ovi prvi neuspesi imali su za posledicu da je Napoleon III predao vrhovnu komandu maršalu Bazenu koji je pokušao da svoje snage prikupi u logoru kod Salona. Ovo su sprečile bitke kod Kolombe-Nujija (14 avgusta), Vionvila (16 avgusta) i Gravelota (18 avgusta), posle kojih je Rajnska armija cernirana u Mecu. Makmaon, koji je krenuo da oslobođi Mec, pobeden je 30 avgusta kod Bomona. Bitkom kod Sedana 1. septembra prinuđene su njegove trupe na predaju kojom je prilikom zarobljen Napoleon III sa 83.000 ljudi. Bazenov pokušaj da se probije iz Meca osuđen je njegovim porazom kod Noavila (31 avgusta i 1. septembra). Neuspesi u ratu izazvali su nezadovoljstvo naroda koji je 4. septembra proglašio Treću republiku.

NII (Adolphe Niel, 1802—1869), maršal Francuske. Komandovao je u Krimskom ratu inžinjerijom pred Sevastopoljem; učestvovao je u bici kod Solferina (1859) i kao ministar rata otpočeo novo uređenje vojske (uvodenje puške Saspo).

Nivel (Georges Robert Nivelle, 1856—1924), francuski general. Odbranio je 1916 godine Verden gde je Falkenhajn uništio nemačke elitne divizije u „kravom mlinu“. Postao je krajem 1916 godine vrhovni komandant i 1917 godine izvršio ofanzivu na Somi, računajući da će masovnom artiljerijom probiti front, ali je pretrpeo neuspeh i bio smenjen.

Njuton (Isaac Newton, 1643—1727), osnivač novije matematičke fizike i fizikalne astronomije. Pronašao više zakona u oblasti ovih nauka.

O

Omen (Sir Charles William Chadwick Oman, 1860—1946), engleski istoričar. Napisao je, između ostalog, „Istoriju ratne veštine u Srednjem veku“ (A History of the Art of War in the Middle Ages).

P

Palmerston (Henry John Temple, Viscount Palmerston, 1784—1865), britanski državnik. Bio je nekoliko puta ministar spoljnih poslova, a od 1859 godine presednik vlade.

Panamski Kanal, dug 78 km, na dnu širok 61—305 m, dubok 12,8—13,7 m, sagrađen kroz Panamski Zemljouz i spaja Atlantski sa Tihim Okeanom. On skraćuje za 4.000 morskih milja put iz Njujorka sa Jokohamom. Strategiski značaj kanala za Sjedinjene Države leži u mogućnosti da se spajanje pacifičkih i atlantskih pomorskih snaga može izvršiti u kratkom roku.

Pariski mir. Posle Napoleonovog poraza kod Lajpciga (16—18. oktobra 1813) savezničke armije su prodrle u Francusku i zauzele Pariz. Francuski Senat zbacio je dinastiju Bonaparta i postavio za kralja Francuske Luja XVIII koji je sa saveznicima zaključio Prvi pariski mir, po kome je Francuska задрžala granice od 1792 godine. Drugi pariski mir zaključen je 20. novembra 1815 godine, posle Napoleonovog poraza kod Vaterloa.

Paskal (Blaise Pascal, 1623—1662), francuski filozof. Posvetio se prvo matematičkom i fizičkom proučavanju; pronašao je aneroid za visinska meraenja; postavio teoriju o ravnoteži tečnosti i izmislio račun verovatnoće. Docnije se odao religiozno-filozofskim studijama.

Pašandele, selo u belgiskoj provinciji, Zapadna Flandrija, koje je u bici kod Ipra (oktobra 1914) i prilikom engleske ofanzive u letu i jesen 1917 godine bilo poprište teških borbi.

Pejn (Thomas Paine, 1737—1809), engleski publicista. Bio je pristalica pokreta za američku nezavisnost, zauzimao se za Francusku revoluciju i branio demokratsku republiku i opšte biračko pravo.

Peloponeski rat vodile su za prevlast u Grčkoj 431—404 pre n. e. demokratska Atina sa svojim pomorskim savezom i aristokratska Sparta udružena sa celim Peloponezom. U prvom delu rata nadmoćniji Spartanci vršili su upade u Atiku koju je vođa Atinjana, Perikle bio raselio. U isto vreme su Atinjani sa mora pustošili peloponeske obale u Korintskom Zalivu. U to doba zadesila je Atinu epidemija kuge, čija je žrtva bio i Perikle (429).

Penlev (Paul Painlevé, 1863—1933), francuski političar, matematičar i profesor na Sorboni. U Prvom svetskom ratu bio je ministar rata i predsednik vlade.

Perikle (499—429 pre n. e.), najveći atinski državnik. Pod njim je Atina dosegla svoj najveći duhovni procvat.

Peri (Matthew Calbraith Perry, 1794—1858). Bio je komandant eskadre američke ekspedicije u Kini i Japanu i 1854 godine sa japanskim vladom zaključio sporazum kojim su Amerikancima otvorene japanske luke Simoda na ostrvu Hondo i Hakodate na ostrvu Hokaido.

Peršing (John Joseph Pershing), severnoamerički general. Komandovao je u Prvom svetskom ratu američkim ekspedicionim snagama u Francuskoj.

Peten (Henri Philippe Pétain), maršal Francuske. Proslavio se 1916 godine odbranom Verdene; kao Nivelov načelnik štaba bio je 1917 godine protiv neuspele ofanzive. Posle Nivela postao je vrhovni komandant francuskih armija. Posle rata bio je član Vrhovnog ratnog saveta i radio na preuređenju francuske vojske; 1925 godine učestvovao u Maroku. Posle sloma Francuske, 1940 godine, primio se za šefu države pod Hitlerovom okupacijom i tu ostao do 1944 godine. Po oslobođenju Francuske osuđen na smrt 15. 8. 1945 godine, ali mu je, zbog starosti (89 godina) kazna smrti zamjenjena doživotnim zatočenjem.

Pit (William Pitt, 1759—1806), britanski državnik; bio je dva puta predsednik vlade i vodio rat protiv Napoleona.

Piti (Sir William Petty, 1623—1652), engleski ekonomista, jedan od osnivača Kraljevskog društva.

Poenkare (Raymond Poincaré, 1860—1936), francuski političar. Po pozivu advokat, postao je 1912 godine predsednik vlade i ministar spoljnih poslova. 1913 godine izabran je za predsednika republike.

Polibije (oko 201—120 pre n. e.), grčki istoričar, čije delo, koje je unekoliko sačuvano, izlaže istoriju razvitka rimske moći i hoće da dokaže da ova nije posledica neke sreće, već umešnosti i odličnog državnog i vojnog uredjenja.

Prisli (Joseph Priestley, 1733—1804), engleski filozof, hemičar i fizičar. Otkrio je kiseonik, amonijak, hlorovodonik, sumporastu kiselinu i dr.

Protektor — vidi Kromvel.

Prusko-francuski rat — vidi Nemačko-francuski rat.

Prust (Marcel Proust, 1871—1922), francuski književnik. Njegovo životno delo je roman *A la recherche du Temps perdu* (U potrazi za izgubljenim vremenom), koji ima 5 delova; „Du coté de Guermantes“ je njegov 3 deo.

Punski ratovi vođeni su između Rima i Kartagine. Oni su se završili propašću Kartagine, a Rimu su otvorili put ka svetskoj moći. Prvi punski rat (264—241 pre n. e.) odlučen je na moru u korist Rima koji je zadobio prevlast na moru. Stoga je Hanibal u Drugom punskom ratu (218—201 pre n. e.) za osvajanje Italije morao da izabere put preko Alpa (vidi Hanibal). Treći punski rat (156—149 pre n. e.) i zauzimanje Kartagine zasnivali su se na neosporenoj prevlasti Rima na moru.

R

Ranke (Leopold, 1795—1886), nemački istoričar koji se odlikuje iskorišćavanjem dotada neupotrebljenih izvora, metodičnom kritikom i umetničkim oblikom izlaganja. Od njegovih mnogobrojnih dela navećemo: „Srpska revolucija“, „Srbija i Turska u XIX veku“.

Rat dve ruže vodile su 1461 godine za englesku krunu pristalice kuće Lancaster (Crvena ruža) protiv pristalica kuće Jork (Bela ruža). Kruna je, posle dugih borbi, pripala kući Jork.

Rat za bavarsko nasleđe (1778—1779) izazvao je pokušaj cara Josipa II da otkupi deo Donje Bavarske, čemu se usprotivio Fridrik II.

Rat za špansko nasleđe (1701—1714). Još za života španskog kralja Karla II., koji nije imao dece, polagali su pravo na španski presto: Luj XIV u ime svoga unuka Filipa Anžujskog, a car Leopold I i bavarski Izborni knez na osnovu rodbinskih veza. Prve uspehe postigao je princ Evgenije Savojski, austrijski vojskovoda, u Italiji, dok je Marlboro, komandanat engleskih trupa, zauzeo tvrđave na Mezi i Keln. U Južnoj Nemačkoj spojio se 1703 godine bavarski knez sa francuskim maršalom Vilarem, tukao Austrijance i osvojio Augsburg i Pasavu. 1704 godine nastupio je preokret u Južnoj Nemačkoj. Udruženi Evgenije i Marlboro tukli su francusko-bavarsku vojsku kod Hehšteta (Blenhajma). Marlboro je 1706 godine pobedio Francuze kod Ramijija, a Evgenije ih je pobedom kod Turina prisilio da napuste Italiju. Rat je iznurio Francusku i Luj XIV je bio spremjan da odustane od Španije, ali su pomorske sile i Austrija nastojale da sruše prevlast Francuske.

Rišelje (Armand Jean Duplessis, duc de Richelieu, 1585—1642), francuski državnik, postao je 1624 godine svemoćni ministar koji je težio da kraljevsku moć oslobodi svih unutrašnjih ograničenja. Za vreme Tridesetogodišnjeg rata (1618—1648) podržavao je protivnike cara i naposletku objavio rat Španiji. Plodove ove politike pobratio je Mazaren Vestfalskim mirom (1648).

Rohan (Henri, duc de Rohan, 1579—1638), maršal Francuske. Bio je jedan od vođa hugenota, ali je podlegao Rišeljeu.

Rokoko, oznaka stila građenja i ukrašavanja, koji se pojавio u Francuskoj početkom XVIII veka, vladao je skoro do 1770 godine i uticao na vajarstvo i slikarstvo. U širem smislu označava se sa rokoko i stil života ovog kulturnog perioda.

Ron (Albrecht Theodor Emil Graf von Roon, 1803—1878), pruski feldmaršal. Kao ministar rata od 1859 godine izvršio je, i pored jake opozicije, reorganizaciju pruske vojske.

Rosbah, selo u provinciji Saksonskoj, u čijoj je blizini Fridrih Veliki u Sedmogodišnjem ratu 1757 godine pobedio Francuze i vojsku Rajha.

Ručelai (Rucellai), florentinska porodica. Ćuvene baštne porodice Ručelai bile su sedište Platonske akademije.

Rujter (Michiel Adriansoon de Ruyter, 1607—1676), holandski narodni junak. Učestvovao je u sva tri englesko-holandska rata. U drugom tukao je Engleze u četvorodnevnoj bici. Napad je prisilio Englesku na mir. U trećem ratu pobedio je udruženu englesku i francusku flotu i time spasao Holandiju.

Rusko-japanski rat (1904—1905). Rusija je krajem XIX veka proširila svoj posed u Aziji do Žutog Mora. Ona je 1898 godine uzela pod zakup luku Port Artur kao krajnju tačku harbinske železnice. Posle Bokserске pobune u Kini, 1901 godine, ona, i pored protesta Japana, Velike Britanije i Sjedinjenih Država, nije povukla svoje trupe iz Mandžurije. 1902 godine ruske trupe su prešle reku Jalu i stupile na korejsko tlo. Admiral Togo je 8 februara 1904 godine, bez objave rata, iznenada napao torpednim čamcima rusku flotu pred Port Arturom, oštetio nekoliko najboljih brodova i blokirao flotu u luci. Druga japanska eskadra uništila je dve ruske krstarice pred Čemulpom i obezbedila iskrcavanje japanskih suvozemnih trupa u Koreji. Zatim je Port Artur opkoljen i opsednut u kome je ruska flota uništena. Tada je japanski komandant Ojama poveo 1, 2 i 4 armiju (ukupno oko 120.000 ljudi) koncentrično prema Ljaojangu, gde je ruski vrhovni komandant Kuropatkin bio postavio svoje snage, oko 145.000 ljudi, na utvrđenom položaju. Istovremenim napadom na front i oba krila postigao je Ojama pobedu kod Ljaojanga (30 avgusta do 4 septembra 1904). Da bi oslobođili Port Artur, Rusi su iz Kronštata poslali na Daleki Istok Drugu pacifičku eskadru pod Roždestvenskim. Njoj je trebalo 6 meseci za put oko Afrike; za oslobođenje Port Artura stigla je dockan, pa je u potretu za Vladivostok (22 maja 1905) potučena kod Cušime. Ova bitka je odlučila rat. Mir je zaključen 5 septembra 1905 godine.

Ruso (Jean Jacques Rousseau, 1712—1778), francuski pisac i filozof.

S

Sadova, selo u blizini Kenigreca, poznato po bici u Austriskopruskom ratu (1866) koju neki zovu i bitka kod Sadove. O bici vidi Kenigrec.

Saksonski (Moric grof, 1696—1750), maršal Francuske, borio se u Flandrij, Poljskoj i pod Evgenijem Savojskim protiv Turaka. 1720 godine stupio je u francusku službu, postao maršal Francuske i važio kao najbolji francuski vojskovođa svog vremena.

Sansusi (Sanssouci), dvorac i park kod Potsdama, sagrađen za vreme Fridriha Velikog.

Scipion (Cornelius Africanus Major, 235—183 pre n. e.), rimski vojskovođa. Već 211 godine bio je vrhovni komandant u Španiji, zauzeo je Novu Kartaginu i do 206 godine završio osvajanje Španije. Napao je Kartaginu u Africi i potukao njenu vojsku kod Utike i kod Zame (202), čime je Kartaginu prisilio na mir.

Sedan, francuski grad na Mezi, u blizini belgijske granice. 1870 godine bio je središte bitke koja se završila kapitulacijom tvrđave i francuske vojske. Tom prilikom je zarobljen i car Napoleon III.

Sedmogodišnji rat (1756—1763) vodio je pruski kralj Fridrih II u Savezu sa Engleskom protiv Austrije, Rusije, Francuske, Švedske, Saksonske

(Poljske) i većine nemačkih kneževa. Fridrih je saznao da su Rusija i Austrija sklopile savez da bi mu opet oduzele zemlje koje je stekao u prva dva šleska rata i zatražio je u Beču da mu se zagaranjuje mir do kraja 1757 godine. Pošto je bečki dvor odbio ovaj zahtev i saksinski kralj se usprotivio da mu se priključi ili da ostane neutralan, Fridrih II je zauzeo Saksonsku avgusta 1756 godine, prodro u Češku i tukao Austrijance u bici kod Lobosica (1756). Saksonci su se predali tek u jesen, i to posle žilavog otpora koji je sprečio Fridriha da nastavi nadiranje u Austriji. Za vreme zime sklopili su njegovi protivnici savez. Njihovim snagama od 500.000 ljudi mogao je Fridrih da suprotstavi samo 200.000 ljudi. Njegov pokušaj da prvo savlada Austrijance počeо je pobedom kod Praga (6 maja 1757), ali se završio porazom kod Kolina (18 juna 1757). U isto vreme su Francuzi pobedili Fridrihove hanoverske saveznike kod Hastenbeka (26 jula 1757) i prinudili ih na kapitulaciju. Rusi su tukli Pruse kod Grosjegersdorfa (30 avgusta 1757) i zauzeli Prusku, dok su Austrijanci osvojili Lužicu i Šlesku i opljačkali Berlin. U daljem toku Fridrih je pobedio kod Rosbaha (5 novembra 1757) i Lojtena (5 decembra 1757), a 1758 godine i kod Krefelda. 1759 godine pretrpeo je kod Kunersdorfa težak poraz i izgubio je Saksionsku. Rat se završio Pariskim mirom 1763 godine kojim je Engleska dobila Istočnu Indiju i posede u Severnoj Americi. Španiji je morala da vrati Minorku i ustupi Floridu.

Sekt (Hans von Seeckt), nemački general. Za vreme Prvog svetskog rata bio je načelnik štaba grupe armija feldmaršala Makenzena. Posle rata organizovao je nemačku vojsku (Rajhsver).

Sempah, grad u švajcarskom kantonu Lucern, u čijoj su blizini Švajcarci 1386 godine tukli Austrijance. Ovom je bitkom završena austrijska vladavina u Švajcarskoj.

Sen-Simon (Louis de Rouvroy, duc de Saint-Simon, 1675—1755), francuski general i diplomata; njegovi memoari pretstavljaju glavni izvor za istoriju njegovog doba.

Sent Bev (Charles Sainte Beuve, 1804—1869), francuski pesnik i kritičar.

Sevastopolj, grad i luka na Krimu. Kada je Rusija 1853 godine napala Tursku u Podunavlju, Engleska i Francuska priskočile su joj u pomoć, uputile svoje flote u Crno More i iskrcale svoje ekspedicione snage u Varni. Kako flote zapadnih sila u Istočnom Moru nisu ništa postigle, odlučile su se Francuska i Engleska za napad na Sevastopolj. Iskrcavanje je izvršeno 13 septembra 1854 godine kod Evpatorije. Pošto su ujedinjene francuske, engleske i turske trupe tukle ruske trupe na reci Alma, otpočela je 9 oktobra opsada Sevastopolja. Pokušaji Rusa da otseku saveznike od mora kod Balaklave i Inkermana nisu uspeli. U međuvremenu su utvrđenja Sevastopolja znatno proširena. Posle dugotrajnih borbi zauzeli su Francuzi breg Malakov, čime je sudbina Sevastopolja bila zapečaćena i saveznici su 9 septembra 1855 godine zauzeli ruševine grada.

Sili (Maximilian, duc de Sully, 1560—1641), francuski državnik i maršal. Sredio je finansije, poboljšao poreski sistem, gradio suvozemne i vodene puteve, unapredio poljoprivredu, organizovao artiljeriju i podizao tvrđave.

Skobeljev (Mihajl Dimitrijević, 1843—1882), ruski general. Istakao se 1877 godine prilikom opsade Plevne, kod zarobljavanja turske armije i zauzimanja Jedrena. Bio je vođa ekspedicije u Turkmeniji u Centralnoj Aziji.

Season, mesto u čijoj se blizini u Prvom svetskom ratu odigrala velika tenkovska bitka (1918). Zadržavajući talase nemačkog nadiranja, Foš je u

najvećoj tajnosti pripremio protivnapad u pravcu Soasona. 18 jula 1918 godine 300 francuskih tenkova, uz podršku 1.500 topova, sručilo se na Nemce. Soason je brzo zauzet i Nemci su bili prisiljeni da napuste svu zauzetu teritoriju.

Soderini (1450—1513), florentinski državnik. Posle proterivanja Petra Medičija uspostavljena je u Firenci republika i Soderini izabran za doživotnog pretdsednika republike. Zaveo je sistem narodne milicije namesto stranih najamnika.

Solferino, mesto u italijanskoj provinciji Mantove, poznato po pobedi koju su 1859 godine Francuzi i Sardinci izvojevali nad Austrijancima.

Soma, reka u Severnoj Francuskoj gde su Francuzi 1916 godine izveli svoju veliku ofanzivu. Bitka na Somi trajala je od 24. jula do 26. novembra 1916 godine i završila se iznurenosću obe strane. Saveznici su u ovoj dugoj ofanzivi izgubili skoro pola miliona ljudi i utrošili 30 miliona artiljerijskih granata, a napredovali samo 8—18 km. Zbog neuspeha smenjen je general Nivel sa položaja vrhovnog komandanta na čije je mesto došao Peten.

Sorel (Albert, 1842—1906), francuski istoričar i član Akademije.

Sorel (Džordž, 1847—1922), francuski pisac, koji je u svojim delima raspravljaо o moralnim, ekonomskim i filozofskim pitanjima.

Spe (Maximilian Graf von Spee, 1861—1914), nemački admiral. Komandant nemačke eskadre krstarica u Istočnoj Aziji koja se sastojala iz dve oklopljene krstarice, „Sarnhorst“ i „Gnajzenau“, i tri male krstarice. Ova eskadra je 1. novembra 1914 godine kod Koronela (Čile) uništila jednu englesku eskadru otprilike iste jačine, a propala je 8. decembra 1914 godine u bici kod Falklandske Ostrva.

Stevin (Simon, 1548—1620), holandski matematičar, mehaničar i arhitekta. Unapredio je, između ostalog, artiljeriju i veština utvrđivanja.

Stuart, stara škotska porodica koja je Škotskoj i Engleskoj dala nekoliko kraljeva.

Stogodišnji rat (1338—1461) vođen je između Engleske i Francuske zbog težnje Engleske da na tlu Francuske održi kontinentalne posede. Rat se završio uspehom Francuske. Kale je ostao do 1558 godine u engleskom posedu, a Kanalska Ostrva i do danas.

Suvorov (Aleksandar Vasiljevič, 1729—1800), ruski vojskovođa. Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763), pobedio je Turke 1774 godine kod Turtukaja i Hirsove, borio se na Kavkazu, tukao Turke 1788 godine kod Fokšana i 1789 godine na Rimniku. 1799 godine dobio je vrhovnu komandu u Severnoj Italiji, tukao Francuze kod Kasana, na Trebiji i kod Novija i izbacio ih iz cele Severne Italije. Čoven je njegov pohod preko prevoja Svetog Gotharda.

Sveta Alijansa bio je savez koji su 1815 godine zaključili carevi Rusije i Austrije i pruski kralj i kome su se priključili svi hrišćanski vladari Evrope, sem pape i regenta Velike Britanije. Cilj joj je bio upravljanje državama po hrišćanskim načelima; ona je do 1830 služila suszbijanju slobodarskih pokreta.

S

Sarleroa (Charleroi), grad u Belgiji, na reci Sambri. U njegovoј blizini su Francuzi 22 avgusta 1914 godine u krvavoj bici potisnuti od strane nemačkih trupa.

Sarnhorst (Gerhard Johann David von Scharnhorst, 1735—1813), pruski general. Bio je načelnik štaba Pruske vrhovne komande 1806 godine kod Aueršteta. Od 1806 do 1810 godine bio je načelnik Generalštaba, reorganizovao je prusku vojsku, obnovio oficirski kor i stvorio jaku rezervu.

Selej (Perry Bysshe Shelley, 1792—1822), engleski pesnik i jedan od najvećih liričara svih vremena.

Smen de Dam (Chemin des Dames), greben severno od reke Ene; bio poprište krvavih borbi u Prvom svetskom ratu.

Soazel (Etienne Francois, duc de Choiseul, 1719—1785), francuski državnik, ministar spoljnih poslova i ministar rata.

Spengler (Oswald Spengler, rođen 1880), nemački filozof. Njegovo glavno delo je „Propast zapada“.

Stojben (Friedrich Wilhelm von Steuben, 1730—1794), severnoamerički general. Bio je prvo pruski, zatim badenski oficir i stupio je 1778 godine u američku službu gde je postao generalmajor i generalni inspektor vojske Sjedinjenih Država. Neko vreme je bio i Washingtonov načelnik štaba. Ima velike zasluge za organizaciju trupa Sjedinjenih Država.

Svarcenberg (Karl Fürst Schwarzenberg), austrijski feldmaršal (1771—1820). Vrhovni komandant savezničkih trupa 1813—1814 godine.

T

Talejran (Charles Maurice, duc de Talleyrand-Périgord, 1754—1838), francuski državnik. Za vreme Revolucije bio je poslanik u Londonu, zatim Napoleonov ministar spoljnih poslova.

Tanenberg, selo u Istočnoj Pruskoj, u čijoj je blizini nemačka 8 armija pod Hindenburgom opkolila i uništila rusku 2 armiju pod Samsonovim. Nemačka 8 armija stajala je u Istočnoj Pruskoj kod Gumbinena u borbi protiv ruske 1 armije pod Renenkampfom, dok je Samsonov sa svojom armijom od 20 avgusta 1914 godine bio u nastupanju od Nareva u severozapadnom pravcu prema granici. Komandant 8 armije, general Privic, osetio se ugrožen na svom desnom boku, prekinuo bitku kod Gumbinena i otpočeo povlačenje prema Visli. Vrhovna komanda ga je zamenila Hindenburgom kome je Ludendorf bio načelnik štaba. Hindenburg je prema Renenkampfu ostavio samo jednu konjičku diviziju i rezervu tvrđave Kenigsberg, a ostale trupe uputio na pravac kojim je nadirao Samsonov, sa namerom da mu obuhvati obe krila i da ga uništi. Dok su se ove trupe prebacivale, Samsonov je potisnuo slabe snage koje su bile pred njegovim frontom i spremao se da obuhvati njihovo desno krilo. 26 avgusta otpočelo je opkoljavanje 2 ruske armije. Dok je ruski centar i dalje nadirao prema severozapadu, nemačke obuhvatne kolone nastupale su u pravcu bokova i leđa ruske armije. 30 avgusta obruč je bio zatvoren. Rusi su uzaludno pokušavali da obruč raskinu napadima spolja. Nemci su se na mestima tih ruskih napada borili na dva fronta, i uništenje ruske 2 armije bilo je završeno 31 avgusta. 150.000 Rusa je poginulo i 93.000 zarobljeno. Samsonov je izvršio samoubistvo.

Tardje (André Tardieu, 1876—1945), francuski političar, narodni poslanik sa vodećom ulogom; 1928 godine bio je ministar unutrašnjih poslova.

Tatari, prvobitni naziv za sve Mongole, sada ime naroda na srednjoj Volgi. U Srednjem veku prodrli su Tatari pod voćtvom Batua, Džingiskanovog unuka, u Rusiju i nastavili paleći i pustošeći, svoj pohod do Šleske, Moravske, Mađarske i Dalmacije (1242).

Tjer (Adolphe Thiers, 1797—1877), francuski državnik, istoričar i član Akademije. Tjer je bio jedan od najznačajnijih državnika Francuske u XIX veku. Kao istoričar veličao je ideje Revolucije i ratnu slavu Napoleona.

Tilzit, grad u Istočnoj Pruskoj na nekadašnjoj nemačko-ruskoj granici. U Tilzitu su se 1807 godine pruski kralj Fridrik Viljem III i ruski car Aleksandar sastali sa Napoleonom i zaključili Tilzitski mir kojim je Pruska izgubila polovinu svojih poseda.

Tiren (Henri Vicomte de Turenne, 1611—1675), maršal Francuske. Učestvovao je u osvajačkim ratovima Luja XIV i bio jedan od najsjajnijih francuskih vojskovođa. Poginuo je kod Sasbaha od topovskog zrna.

Tokvil (Alexis de Tocqueville, 1805—1859), francuski državnik i istoričar.

Trafalgar, rt Španije severozapadno od Gibraltara. Tu je Nelson 1805 godine sa 27 linijskih brodova sa strane vetra u dvojnoj koloni napao i tukao francusko-špansku flotu od 33 linijskih broda kojima je komandovao Vilnev. Nelson je poginuo u borbi svog zastavnog broda sa francuskim admiralskim brodom. Čuven je signal koji je Nelson pomoću signalnih zastavica dao pre početka bitke: „Engleska očekuje da će svaki mornar izvršiti svoju dužnost“.

Trijanon, dva zamka u Versaju; veliki Trijanon sagradio je Luj XIV, a mali Trijanon Luj XV.

Tridesetogodišnji rat, vođen je od 1618 do 1648 godine. Pošto su se u njega, pored nemačkih kneževa, umešale i druge sile, kao Španija, Holandija, Švedska i Francuska, dobio je karakter evropskog rata. Rat su prouzrokovale verske i političke razmirice: verske razmirice izazvala je protivreformacija kojom je katolička crkva težila da povrati svoju vladavinu; političke razmirice su nastale u Nemačkoj napuštanjem državne skupštine od strane protestanata, zbog stremljenja dinastije Habsburga da ovlađe svetom. Rat je počeo u Češkoj. Gustav Adolf se iskrcao u Nemačkoj 1631. godine i pobedio Tilija kod Brajtenfelda (1631). Zatim je prešao u Južnu Nemačku i osvojio Bavarsku (1632), dok su Saksonci prodrili u Cešku. Valenštajn, ponovo postavljen za vrhovnog komandanta, proterao je Saksonce iz Češke i odupro se kod Nirnberga Gustavu Adolfu, koji je docnije poginuo u bici kod Licena (1632). Rat se završio Vestfalskim mirom 1648., zaključenim u Minsteru i Osnabriku.

Tromp (Maarten Tromp, 1597—1653), holandski admiral, učestvovao je u više od 30 pomorskih bitaka i bio je odličan vođa.

Troši (Louis Jules Trochu, 1815—1896), francuski general. Istakao se u Alžiru, na Krimu i kod Solferina. 1870 godine pokazao je velike organizacijske sposobnosti kao guverner Pariza za vreme nemačke opsade, ali i dosta neodlučnosti u pogledu ispada iz tvrđave.

U

Ulm, grad na Ileru. O kapitulaciji Ulma 1805 godine vidi Mak.

V

Vagram, selo u blizini Beča, severno od Dunava, u čijoj je blizini Napoleon 1809 godine pobedio Austrijance pod nadvojvodom Karлом.

Valenštajn (Albrecht Wenzel von Wallenstein, 1583—1634), vrhovni komandant carskih trupa u Tridesetogodišnjem ratu, koji je posle velikih

uspeha, kada je počeo da sprovodi svoju ličnu politiku, smenjen, optužen zbog izdaje i ubijen od nekih svojih oficira.

Valmi, selo u blizini reke Marne. Kod ovog sela su francuske revolucionarne trupe 1792 godine zauzele prilično nepovoljan položaj. Na tom položaju su ih gađale pruske trupe pod komandom vojvode od Braunšvajga. Pa ipak, pruske trupe nisu mogle da izdrže napad francuskih trupa pod Dimurijem i Kelermanom, već su se morale povući. Bitka kod Valmija predstavlja prvi presudan uspeh francuskih revolucionarnih snaga, povodom čega je Gete uzviknuo: „Od danas i na ovom mestu nastaje novo doba“.

Valoa, nekadašnja grofovija, a dognje vojvodstvo Francuske, koje je kralj Filip III dodelio svome mlađem sinu Karlu. Ovaj je osnivač dinastije Valoa, koja je držala francuski presto od 1328 do 1589 godine. Posle njenog izumiranja došla je na presto pobočna linija, dinastija Bourbon.

Valpoul (Horace Walpole, 1717—1797), engleski pisac.

Vandali, istočno germanski narod koji se iz Skandinavije uselio u Nemačku. Otprilike 400-te godine prešao je Rajnu, a zatim Pireneje i nastanio se u Španiji. Zapadni Goti proterali su Vandale iz Španije i oni su prešli u Afriku, zauzeli Kartaginu i osnovali samostalnu državu. Vandali su neprekidno pljačkali obale Sredozemnog Mora, a 455 godine i Rim, i 460 godine uništili rimsku a 468 godine vizantisku flotu. U VI veku je vandalska država sve više opadala, a njen vladar, pobeden od Velizara, vizantiskog vojskovođe, odveden je u Carigrad, dok je njegov narod proteran iz Afrike.

Var (Quinctilius Varus), rimski vojskovođa u Germaniji. Izgubio je 9 godine n. e. svoje legije i život u bici u Tevtonskoj Šumi protiv Germana pod Arminom.

Vaterlo, selo u Belgiji, otprilike 15 km južno od Brisla, kod koga su Englezi pod Velingtonom i Prusi pod Bliherom 18. juna 1815 godine pobedili Napoleona I. (Vidi Linji i Vavr).

Vašington (George Washington, 1732—1799). U ratu za nezavisnost Sjedinjenih Država (1774—1783) bio je vrhovni komandant vojske, postigao u prvim godinama nekoliko uspeha, ali se dognje morao pred engleskom nadmoćnošću povući u planine. Posle zaključenja saveza sa Francuskim, pobedio je Englez 1778 godine i 1781 godine primorao Kornvalisa na kapitulaciju, čime je rat bio završen. Kada je 1789 godine ustav stupio na snagu, bio je jednoglasno izabran za pretdsednika Republike. Ponovo je izabran za pretdsednika 1793 godine, a 1797 godine odbio je da bude i po treći put biran. Njemu se ima zahvaliti što se održala mlada savezna država i u njoj uspostavio red i uprava. Kod Amerikanaca je ostao kao uzor vernog republikanca.

Vavr (Wavre), grad u Belgiji kod koga su se Prusi pod Tilmanom 18. juna 1815 godine borili protiv francuskog korpusa pod Grušijem. (Vidi Linji).

Vegan (Maxime Weygand), francuski general. Bio je 1914 godine Fošov načelnik štaba do kraja Prvog svetskog rata. 1920 godine poverena mu je odbrana Poljske od Rusa. U Drugom svetskom ratu smenio je Gamlena, ali nije mogao spasti Francusku od sloma 1940 godine.

Vegecije (Flavius Renatus Vegetius), rimski pisac koji je oko 400 godine napisao svoje delo o vojsci („Epitoma rei militaris“).

Velizar (505—565), vojskovođa istočnorimskog cara Justinijana I. Pobedio je Persijance, osvojio Kartaginu od Vandala i, u ratu protiv Istočnogotske države, zauzeo Napulj i Ravenu.

Verden, grad i tvrđava koji je u Prvom svetskom ratu odigrao vrlo veliku ulogu. Nemci su ga napali februara 1916 godine sa ciljem da skrate svoj front i uzdrmaju moral Francuske. Kada je napad, posle početnih uspeha, propao, nastavljena je borba da bi se istrošile francuske rezerve i tako sprečile da se iznenada pojave na drugom delu fronta. Nemački napadi počeli su 21. februara i trajali su sve do početka jula 1916 godine. For Duomon je zauzet 25. februara, for Vo 6. juna i for Tiomon 23. juna. Francuski protivnapadi ispočetka nisu bili mnogo uspešni, ali je u oktobru veliki protivnapad povratio forove Duomon i Vo. Intenzivne borbe u okolini Verdena trajale su sve do januara 1917 godine. Francuski gubici kod Verdena iznosili su, u vremenu od februara do juna 1916 godine, 440.000 a nemački još više.

Verdi di Vernoia (Verdy du Vernois, 1832—1910), pruski general. Učestvovao je 1866 godine u ratu protiv Austrije u štabu 2 Šleske armije. Napisao je nekoliko vojno-istoriskih studija.

Viktorija (1819—1901), kraljica Velike Britanije i Irske.

Vilizens (Wilhelm von Willisen, 1790—1879), pruski general i pisac dela *Teorija o velikom ratu* („Theorie des grossen Krieges“).

Viljem I (1797—1888), nemački car i pruski kralj. Od rane mладости posvetio se vojnim poslovima i još kao prestolonaslednik kako se interesovao politikom. Pod njegovom vrhovnom komandom suzbijena je 1849 godine Badenska pobuna. Versajskom proklamacijom od 1871 godine stupio je, kao nemački car, na čelo novoosnovanog Nemačkog rajha.

Vilson (Woodrow Wilson, 1856—1924), pretdsednik Sjedinjenih Država, bio je advokat, a zatim profesor pravnih nauka. 1912 i 1916 godine bio je izabran za pretdsednika SAD. 1919 godine dodeljena mu je Nobelova nagrada za mir.

Volter (pseudonim za Francois Marie Arouet, 1694—1778), najuticajniji od svih francuskih književnika. Vodio je jaku borbu protiv netrpeljivosti crkve, zaostalog sudstva, preživelih privrednih oblika i time ušao u redove onih koji su pripremali Francusku revoluciju.

Vrati braća (Wilbur i Orville Wright), izvršili su 1904 godine prve letove na avionu.

Z

Zama, u Starom veku grad, otprilike 120 km zapadno od Kartagine. Tu je Scipion Afrikanac potukao Hanibala i ovom pobedom odlučio Drugi punski rat (202 pre n. e.).

Z

Zofr (Joseph Jacques Césaire Joffre, 1852—1931), francuski vojskovođa. Bio je od 1911 godine načelnik Generalštaba i 1914 godine pri izbijanju rata vrhovni komandant francuske vojske. Najveća mu je zasluga što je 1914 godine zaustavio Nemce u njihovom naletu preko Belgije i dobio bitku na Marni (3—6. septembra 1914).

Zurdan (Jean Baptiste Jourdan, 1762—1833), maršal Francuske. Istakao se 1792—1793 godine u Holandiji, pobedio kod Flerija i na Urtu, ali je 1796 godine bio pobeđen kod Amberga i Vircburga, kao i 1799 kod Ostraha i Stokaha od nadvojvode Karla.

Jezični redaktor
DOBRIVOJE ALIMPIĆ, prof.

Korektori:
VOJISLAV VUJANIĆ I
MIODRAG VRBICA

139   ☆

Stampanje završeno 25 decembra 1952 godine

ISPRAVKE U TEKSTU

Na strani	Red	Stoji	Treba
84	20	odozgo	Napoleon doprineli
137	13	odozdo	savršenije da proži- maju jedno drugo
150	22	odozgo	u broju 8 časopisa Federalist
172	9	odozgo	utvrđimo
549	23	odozgo	Sommitee
551	11	odozgo	Karnedžijevo
570	6 i 9	odozdo	rectrutelement
			ska morala da bude osnova narodne odbrane. Pisao je u Federalistu:

ISPRAVKE U NAPOMENAMA

24	3	odozdo	Luerra	Guerra
37	2	odozdo	débuits	débuts
38	1	odozdo	Lieutenant Augoyat	Lieutenant Colonel Augoyat
55	1	odozdo	59	89
72	4	odozdo	Oeuvres	Oeuvres
158	6	odozdo	publique	politique
170	4	odozdo	XI	XL
211	1	odozdo	4)	6)
213	1	odozdo	2.490	2.409
305	u	poglavlju	Cetvrti	Cetvrti
319	4	odozdo	4)	42)
324	11	odozdo	Klemanceau	Clemenceau
324	7	odozdo	Commandement	Commandement unique
375	1	odozdo	332	352
402	3	odozdo	1943	1942
405	10	odozdo	442	342
430	1	odozdo	(New York)	New York 1940)
457	6	odozdo	206	296
258	1	odozdo	238	288
461	5	odozdo	With	to
494	1	odozdo	april),	april 1926),